

DİL VE EDEBİYAT ARAŞTIRMALARI
Journal of Language and Literature Studies

GÜZ 16

2017

DİL VE EDEBİYAT ARAŞTIRMALARI

Beşeri-Sosyal Bilimler Dergisi

Güz-Autumn 2017–Sayı- Issue 16

TDED
İstanbul 2017

DİL VE EDEBİYAT ARAŞTIRMALARI

Journal of Language and Literature Studies

Sayı : 16 - Güz 2017 - ISSN: 1308-5069 - E-ISSN: 2149-0651

Sahibi / Owner

Türkiye Dil ve Edebiyat Derneği Adına: Ekrem Erdem
In Behalf of Turkey Language and Literature Association

Editörler / Editors: Yrd. Doç. Dr. Ahmet Koçak - Doç. Dr. Mustafa Balcı İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Editör Yardımcıları / Editorial Assistants: Tuba Yılmaz İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Ar. Gör. Mehmet Savan İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Grafik-Tasarım / Graphic-Design: Selçuk Eser

Baskı / Printed By: Pelikan Basım, Matbaa ve Ambalaj San. Tic. Ltd. Şti.

Basım Tarihi / Printed Date: Ekim/October 2017

İngilizce Redaktör / English Proofreader: Banu Ergen-Şule Kılıç

Sekreteryası / Secretariat: Gözde Türk Demir

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. İsmail Güleç İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Öztürk Emiroğlu Varşova Üniversitesi-Polonya
Prof. Dr. Dragan Potočnik Maribor Üniversitesi-Slovenya
Doç. Dr. Ahmet Şefik Şenlik İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Balcı İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Turgay Anar İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Yakup Yılmaz Kırklareli Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Bağdağül Musa Ürdün Üniversitesi-Ürdün
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Koçak İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Üzeyir İlbak Türkiye Dil ve Edebiyat Derneği (TDED)

Bu Sayının Hakemleri / Referees for This Issue

Prof. Dr. Alev Sınar Uğurlu Uludağ Üniversitesi - Bursa
Prof. Dr. Işıl Altun Kocaeli Üniversitesi - Kocaeli
Prof. Dr. Muharrem Dayanç İstanbul Medeniyet Üniversitesi - İstanbul
Prof. Dr. Nurettin Gemicci İstanbul Üniversitesi - İstanbul
Prof. Dr. Rahmi Deniz Özbay Marmara Üniversitesi - İstanbul
Prof. Dr. Yusuf Cerit Abant İzzet Baysal Üniversitesi - Bolu
Doç. Dr. Faruk Bal İstanbul Medeniyet Üniversitesi - İstanbul
Doç. Dr. Metin Özarslan Hacettepe Üniversitesi - Ankara
Doç. Dr. Mustafa Balcı İstanbul Medeniyet Üniversitesi - İstanbul
Doç. Dr. Secaattin Tural İstanbul Medeniyet Üniversitesi - İstanbul
Doç. Dr. Süleyman Doğan Yıldız Teknik Üniversitesi - İstanbul
Doç. Dr. Turgay Anar İstanbul Medeniyet Üniversitesi - İstanbul
Doç. Dr. Ümrân Ay Marmara Üniversitesi - İstanbul
Yrd. Doç. Dr. Hakan Aydemir İstanbul Medeniyet Üniversitesi - İstanbul
Yrd. Doç. Dr. Mert Öksüz Karamanoğlu Üniversitesi - Karaman
Yrd. Doç. Dr. Selçuk Türülmaz İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi - İzmir
Yrd. Doç. Dr. Şaban Çobanoğlu FSM Vakıf Üniversitesi - İstanbul
Yrd. Doç. Dr. Zübeyde Şenderin Kırkkale Üniversitesi - Kırkkale
Dr. Murat Tan Marmara Üniversitesi - İstanbul

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Abdullah Uçman Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi - İstanbul
Prof. Dr. Abdülkadir Emeksis İstanbul Üniversitesi - İstanbul
Prof. Dr. Adem Ceyhan Celal Bayar Üniversitesi - Manisa
Prof. Dr. Ahmet Karadoğan Kırkkale Üniversitesi - Kırkkale
Prof. Dr. Alev Sınar Uğurlu Uludağ Üniversitesi - Bursa
Prof. Dr. Ali Şükri Çoruk İstanbul Üniversitesi - İstanbul
Prof. Dr. Atabey Kılıç Erciyes Üniversitesi - Kayseri
Prof. Dr. Bilal Yücel Cumhuriyet Üniversitesi - Sivas
Prof. Dr. Ertan Ergön Balkesir Üniversitesi - Balkesir
Prof. Dr. Hasan Akay FSM Vakıf Üniversitesi - İstanbul
Prof. Dr. Hayati Develi İstanbul Üniversitesi - İstanbul
Prof. Dr. Hikmet Özdemir Halic Üniversitesi - İstanbul
Prof. Dr. İlhan Genç Düzce Üniversitesi - Düzce
Prof. Dr. Kemal Yavuz FSM Vakıf Üniversitesi - İstanbul
Prof. Dr. Mehmet Aydın 19 Mayıs Üniversitesi - Samsun
Prof. Dr. Mehmet Narlı Balkesir Üniversitesi - Balkesir
Prof. Dr. Mustafa Argunşah Erciyes Üniversitesi - Kayseri
Prof. Dr. Mustafa Uğurlu İzmir Katip Çelebi Üniversitesi - İzmir
Prof. Dr. Ömür Ceylan Kültür Üniversitesi - İstanbul
Prof. Dr. Şerif Ali Bozkaplan Dokuz Eylül Üniversitesi - İzmir
Prof. Dr. Yılmaz Daşoğlu Sakarya Üniversitesi - Sakarya
Prof. Dr. Zeki Kaymaz Ege Üniversitesi - İzmir
Prof. Dr. Zeki Taştan Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi - Van
Doç. Dr. Deniz Menanloğlu Kırkkale Üniversitesi - Kırkkale
Doç. Dr. Hilmi Uçan Afyon Kocatepe Üniversitesi - Afyonkarahisar
Doç. Dr. İbrahim Gültekin Kırkkale Üniversitesi - Kırkkale
Doç. Dr. Mehmet Samsakçı İstanbul Üniversitesi - İstanbul
Doç. Dr. Yakup Yılmaz Kırklareli Üniversitesi - Kırklareli

Makale gönderi/Article sending: hakemlidergi@tled.org.tr
Baskı/Printed by: Pelikan Basım, Matbaa ve Amb. Tic. Ltd. Şti.
Yönetim Merkezi: TÜRKİYE DİL VE EDEBİYAT DERNEĞİ GENEL MERKEZİ
Feshane Caddesi No: 3 Eyyup / İstanbul
Tel: 0212 581 69 12 - 581 61 72
www.tled.org.tr

Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisinin Dizinlendiği veri tabanları
Journal of Language and Literature Studies is listed in the index of
Ulakbim DergiPark
SOBIAD
Ideal online
Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS)
Research Bible (Academic Research Index)
MLA

Dil ve Edebiyat Araştırmaları uluslararası hakemli bir dergidir. Dergide yer alan yazılardan yazarları sorumludur.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS
Makaleler / Articles

Editörden	5-6
Dede Korkut Kitabında Saygı / Cafer Özdemir	7-29
<i>Respect in the Book of Dede Korkut</i>	
Ahmet Mithat Efendi'nin "Ekonomi Politik" Adlı Eserinde İktisadî Serbestiyet ve Korumacılık Düşünceleri / Engin Çağman	31-48
<i>Ahmet Mithat Efendi's Views on Free Trade Versus Protectionism As Expressed in His Work "Ekonomi Politik"</i>	
Üniversite Öğrencilerinin Osmanlı Türkçesine İlişkin Tutumları / Necmettin Özmen-Bilal Yıldırım	49-66
<i>University Students' Attitudes towards Ottoman Turkish</i>	
Amerika'dan Boğaziçine Uzanan Bir Eğitimci Mary Mills Patrick'in "Amerika'da Kadınlara Mahsus Yüksek Tahsil" Risalesi / Ahmet Koçak	67-81
<i>As An Educator From The United States To The Bosphorus, Mary Mills Patrick (1850-1940) And Her Booklet: Higher Education For Women In The United States</i>	
"Yabancı Dil Öğretiminde Eylem Odaklı Yaklaşım" / Osman Coşkun	83-101
<i>The Action-Oriented Approach to Foreign Language Teaching</i>	
'Yeni Hayat'ın 'Yeni Öğretmen' Tipi: 'Kaba Softalıktan' 'İdealist Öğretmenliğe' Ali Şahin Efendi / Gürkan Yavaş	103-119
<i>'New Life' 'New Teacher' Type: 'From Rude Religionism To 'Idealist Teaching' Ali Sahin Efendi</i>	
Cemal Nadir'in "Fotoğraf Tahlilleri"ne Göre Şair ve Yazarlar / İbrahim Öztürkçü	121-163
<i>Poets And Authors In Cemal Nadir's "Photo Analyses"</i>	
"Yavuz" ve "Yavlak" Kelimelerinin Etimolojilerine Dair Düşünceler / Gülşah Topuz	165-175
<i>Some Remarks on the Etymology of the Words "Yavuz" and "Yavlak"</i>	
Tanıtım / Reviews	
Hasret Damlaları -Mensûreler - Sivas'ta Her Şey Üşüye Üşüye Büyür / Muharrem Dayanç	177-183
Yayın İlkeleri	185-190

Editörden

Kıymetli Okuyucu,

Dil ve Edebiyat Araştırmaları dergisinin on altıncı sayısı (**Ekim 2017**) ile karşınızdayız. Diğer sayılarda olduğu gibi bu sayıda da emeği geçen herkese teşekkür ederiz.

2010 yılında yayın hayatına başlayan **Dil ve Edebiyat Araştırmaları** dergisi dil, edebiyat, folklor, kültür, çeviri bilimi, dil ve edebiyat eğitimi gibi Türk dili ve edebiyatı alanı başta olmak üzere beşeri ve sosyal bilimler sahasındaki makalelere de yer vermektedir. Yayın dili Türkçe olmakla beraber her sayıda belli ölçüde İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca, Rusça, Arapça ve Farsça makaleler de kabul edilmektedir.

Bu sayının ilk makalesi Cafer Özdemir'in "**Dede Korkut Kitabında Saygı**" başlığını taşımaktadır. Türk dili ve edebiyatı açısından olduğu kadar Türk kültürü için de önemli bir hazine değerinde olan Dede Korkut kitabı, saklı kalan kültürümüzü gün yüzüne çıkarması açısından zengin bir malzemeyi bünyesinde barındırır. Makalede Türk örf ve adetlerinde çok önemli bir yere sahip olan "saygı" kavramının bu eserde nasıl yer aldığı üzerinde durulmuş, kavrama ve adete dair farklı bakış açıları geliştirilmeye çalışılmıştır.

"Ahmet Mithat Efendi'nin "**Ekonomi Politik**" Adlı Eserinde İktisadî Serbestiyet ve Korumacılık Düşünceleri" başlıklı makale ise Engin Çağman'a aittir. Türk edebiyatının "Hâce-i evvel"i Ahmet Midhat Efendi, iki yüzü aşkın eseriyle sadece edebiyat alanında değil, coğrafyadan iktisata kadar değişik sahalarda eser vermiş bir isimdir. Makalede Ahmet Mithat Efendi'nin bu yönüne dikkat çekilerek onun iktisadî serbestiyet ve korumacılık düşünceleri irdelenmiştir.

Necmettin Özmen ve Bilal Yıldırım tarafından müşterek olarak kaleme alınan "**Üniversite Öğrencilerinin Osmanlı Türkçesine İlişkin Tutumları**" konulu makalede ise son yıllarda özellikle üniversite öğrencileri arasında büyük talep gören Osmanlı Türkçesini öğrenme isteğinin nereden kaynaklandığıyla beraber üniversite öğrencilerinin Osmanlı Türkçesiyle ilgili tutumları belirlenmeye çalışılmıştır.

İbrahim Öztürkçü, “**Cemal Nadir’in “Fotoğraf Tahlilleri”ne Göre Şair ve Yazarlar**” adlı yazısıyla “karikatür potrest” tarzının öncüsü sayılan Cemal Nadir’in pek çok edebiyatçı üzerine yazdığı fotoğraf tahlilleriyle beraber karakter ve karikatür çözümlemesini farklı bir açıdan değerlendirmiştir.

“**Amerika’dan Boğaziçine Uzanan Bir Eğitimci Mary Mills Patrick’in ‘Amerika’da Kadınlara Mahsus Yüksek Tahsil’ Risalesi**” makalede Ahmet Koçak, Üsküdar Amerikan Kız Koleji ve Robert Koleji gibi okulların açılmasında büyük çaba göstermiş, Halide Edip gibi Türk edebiyatında bilinen isimlere hocalık yapmış Mary Mills Patrick’in ilginç bir risalesini ele almıştır.

Gülşah Topuz’un “**‘Yavuz’ ve ‘Yavlak’ Kelimelerinin Etimolojilerine Dair Düşünceler**” makalesi “yavuz” kelimesinin kökeni ve geçirdiği evrelerle ilgili yeni bir etimoloji önerisi getirmektedir.

Gürkan Yavaş, “**‘Yeni Hayat’ın ‘Yeni Öğretmen’ Tipi: ‘Kaba Softalıktan’ ‘İdealist Öğretmenliğe’ Ali Şahin Efendi**” makalesinde Reşat Nuri Güntekin’in 1928 yılında yayımlanan *Yeşil Gece* romanından hareketle, Cumhuriyet sonrasında değişen siyasal ortam ve söylemin bir edebiyat eserine nasıl yansıdığını, roman kahramanı Ali Şahin Efendi’nin kişiliği üzerinden değerlendirmiştir.

“**Yabancı Dil Öğretiminde Eylem Odaklı Yaklaşım**” makalesiyle Osman Coşkun, güncel dil öğretimi metodolojisi olarak uygulanan “eylem odaklı yaklaşımın temel özelliklerini farklı açılardan çözümlenmiştir.

Son yazı ise Muharrem Dayanç’ın kaleminden bir kitap tanıtımıdır. Yazar, “**Hasret Damlaları -Mensûreler-Sivas’ta Her Şey Üşüye Üşüye Büyür**” başlığı altında Saadetin Yıldız’ın Sivas’ı merkeze alarak işlediği “Hasret Damlaları-Mensûreler” adlı eserini farklı bir üslupla değerlendirmiştir.

Yeni sayılarda buluşmak temennisiyle...

Yrd. Doç. Dr. Ahmet KOÇAK

Dede Korkut Kitabında Saygı

Cafer ÖZDEMİR*

Öz

Türk kültürünün önemli eserlerinden biri olan Dede Korkut kitabı, halk bilimi açısından zengin bir malzeme sahiptir. Yurt içi ve dışında hakkında birçok çalışma yapılan ve her okunduğunda farklı güzellikleri keşfedilen bu eser, Türk toplumunun bir aynası konumundadır. Eserde toplum yapısına ait çeşitli öğelerin araştırılması, Türk toplumunda kültürel değişme ve devamlılığın izlenmesi açısından büyük yararlılıklar sağlayacaktır. Toplumsal yaşamın önemli değerlerinden olan ve toplumun her kesiminde önem verilen saygı kavramı bu çalışmanın hareket noktasını oluşturur. Bireyler arası sağlıklı iletişimin temelini oluşturan bu kavram, öncelikle toplumun temel taşı kabul edilen aile kurumunun sağlamlığı ve devamlılığının vazgeçilmez şartlarından biridir. Yaşanılan olumsuzlukların bertaraf edilmesi, özelde bireyin, genelde toplumun mutluluğu büyük oranda saygı duygusuna bağlıdır. Dede Korkut kitabında saygının büyük oranda çocuklar ve ebeveynleri ile eşler arasında belirginleştiği görülür. Bunun yanında büyüklere ve Tanrının yeryüzündeki temsilcileri sayılan yöneticilere de büyük saygı duyulduğu tespit edilmiştir. Anlatılarda saygının konuşulan dile yansıdığı, bunun yanında kahramanların eylemsel saygıyı ifade eden davranışlar sergilediği de görülür. Bedensel saygıyı gerektirecek olaylar yaşandığı halde olayların ve kahramanların tasvirinde bu ayrıntıya değinilmemiştir. Türk toplumunun vazgeçilmez bir değeri olan saygı kavramı, toplumun kültürel mirasının bir parçası olarak bu hikâyeler vasıtası ile geleceğe taşınmıştır. Saygı duygusu muhafaza edildiği müddetçe Türk ailesi ve milletin gelecek kaygısı taşımayacağı aşikârdır.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut kitabı, değer, saygı, kültürel devamlılık.

* Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Samsun/ Türkiye, cafer.ozdemir@omu.edu.tr

Respect In The Book Of Dede Korkut

Abstract

The Book of Dede Korkut, one of the most important works in the Turkish culture, has rich material in terms of folklore. The book, which has been studied many times inside and outside Turkey and whose various beauties are discovered every time it is read, is a kind of reflection of Turkish society. Studying various elements of the social structure in the book is beneficial in terms of monitoring the cultural change and continuity in Turkish society. The concept of “respect”, which is one of the important values of the social life and which is considered important in every part of society, is the starting point of this study. This concept, which forms a basis for healthy communication among individuals, is essential for the strength and continuity of the family which is regarded as the foundation stone of society. The elimination of negativity and the happiness of the individuals in particular and the society in general depend to a large extent on respect. In the Book of Dede Korkut, respect is generally seen between parents and children, and spouses. In addition, it is found that there is great respect for elders, and rulers, who are regarded as the representatives of God on earth. In the narratives, it is also seen that respect is reflected in spoken language and that the characters display behaviours that express physical respect. Although there are some events that require physical respect, this detail has not been mentioned in the description of the events and characters. The concept of respect, which is an indispensable value for the Turkish society, has been brought to the future through these stories as an important part of the cultural heritage of the society. As long as the feeling of respect is maintained, it is clear that the Turkish family and nation will not have any concerns for the future.

Keywords: The Book of Dede Korkut, value, respect, cultural continuity.

Giriş

Bir arada yaşayan insanların sosyal nizamın tesis edilmesi bağlamında uymak zorunda olduğu bazı kurallar vardır. Bu kurallar kimi zaman siyasi erk tarafından belli cezaî müeyyideler öngörülerek yasalaştırılır. Kimi zaman da toplumun geçmişten getirdiği ve vazgeçilmez gördüğü değerler, örfi hukuk niteliğine bürünerek sosyal yaşamın düzenini sağlar. Geçmişten taşınan, yazılı şekli bulunmayan ve toplumun genetik yapısını oluşturan bu değerler, bireylerde kültürel yapıya uygun ortak davranış kalıpları oluşturur. Toplum kendi içinde oluşturduğu mekanizma ile bu kuralların yaşamasını ve geleceğe aktarılmasını sağlar. Bu kurallara uymayanlar toplumsal baskı, ayıplama, dışlama, değersiz görme, komşuluk ilişkilerini kesme, düğün ve eğlence gibi bazı etkinliklere katmama şeklinde tepkilerle düzene uymaya zorlanırlar.

Her milletin kendine özgü davranış kalıpları vardır, bunlar bir milleti diğerlerinden ayırır. Tarihî süreçte bazı değişiklikler yaşansa da bu kalıpların özünü koruduğunu söylemek mümkündür. Bir bakıma milletin geleceğinin teminatı olarak görülen bu ortak davranış kalıpları, fertlerin olaylar karşısında benzer davranış sergilemesine yardımcı olur. Yeni yetişen nesillere değerlerin aktarımı, bireyin davranışlarına yön verme ve karar verme sürecine etki etme bağlamında etkin bir öneme sahiptir. Olaylar karşısında davranışların tek tipleşmesi ve değerleri yaşatacak bireyin bunun farkında olarak yetişmesi ve sosyalleşmesi, doğrudan veya dolaylı yollarla gerçekleştirilir. Birey, aile ve çeşitli sosyal gruplar içerisinde bu değerleri doğrudan öğrenirken sözlü geleneğe ait anlatılar vasıtasıyla dolaylı olarak edinir. Bu süreçte anlatılar, bireyi kurgusal yapının içine çekerek değerleri öğrenmesine, onun estetik yönden olgunlaşmasına büyük katkı sağlar.

Sayı, sağlıklı bir iletişimin gerçekleşmesi ve toplumun kültürel unsurlarının geleceğe aktarımı açısından büyük önem taşır. Çünkü evrensel bir değer

olarak görülen saygı, bireyin toplumda yaşayan diğer bireyleri anlamasına yardımcı olur. Kant'a göre insana saygı, ahlâk yasasıyla ilişkilendirilen bir duygu olduğu için insana saygının temelinde insan sevgisi yer alır (1995: 17). Bu durum saygının bireyler arası ilişkilerde ortaya çıktığının ve anlam kazandığının göstergesidir. Başkalarına değer verme anlayışının tezahürü olan bu kavram, "üstünlük, nitelik, yaş vb. bakımlardan başkalarına ya da başka nesnelere duyulan sevgi ile çekinme karşılığı bir bağlılık duygusu" (Öncül 2000: 969) şeklinde açıklanır. Bireyin iç dünyasına ait bir duygu olduğu ifade edilen bu tanımda, saygının *eylemsel* niteliğine de temas edilmiştir. Bu eylem, tanımda "çekinme" olarak ifade edilmiştir. Saygının eylemsel yönü, hitap eden kişinin birtakım bedensel hareketleriyle de desteklenir. Örneğin yüksek makamda bulunan bir insanla kurulan iletişimde ayakta durmak, el bağlamak, şapka çıkarmak olumlu bedensel hareketlerden bazılarıdır. Türk kültürünün önemli metinlerinden olan Velâyetname incelendiğinde eserde, Hacı Bektaş Veli'nin olağanüstü halleri neticesinde ona saygı duyulduğunun göstergesi olarak börk/şapka çıkarıldığı görülür (Özdemir 2016: 208). Bu durum Türk toplumunda bedensel hareketlerin tarihî derinliğini göstermesi bakımından dikkate değer bir örnektir. Bireyler arası iletişimde saygıya muhalif olacak şekilde jest ve mimiklerin kullanımı ile olumsuz beden hareketleri de gerçekleştirilebilir: Kaşları çatmak, el/parmak ile tehdit içeren hareketler yapmak gibi. Saygının tezahür ettiği bir diğer alan dildir. İletişimde insanların seçtiği kelimelerin niteliği, vurgu ve tonlama, kaba söz ve argonun kullanımı *dilsel saygı* olarak adlandırılabilir. Günlük hayatta saygının en fazla belirdiği ve tespit edilebildiği alanın kullanılan dil olduğu görülür. Kullanım sıklığı sırasına göre saygıyı; dilsel, eylemsel ve bedensel olmak üzere üç grupta incelemek mümkündür.

Saygı içeren ifadeler, toplumda hitap eden ve dinleyenin kendi aralarındaki ve toplum içerisindeki konumlarını belirler. Yaş, cinsiyet, makam mevki, okumuşluk seviyesi, konuşma ortamının durumu, toplumsal olarak doğumla gelen ve sonradan değiştirilemeyen bazı statüler bu konumu ortaya çıkaran sebepler arasında sayılabilir (Demirci, 2006: 39). Bu nedenlerden bazıları dünyadaki tüm toplumlar için ortak saygı gerekçesi kabul edilirken bazıları milletlerin kültürel yapılarına göre farklılık arz eder. Türk toplumunda saygı geçmişten

günümüze vazgeçilmez bir değer olarak varlığını sürdürür. Özen Yaylagül, Eski Türklerin dinsel ilişkilerinde, devlet, aile ve toplumun diğer fertleriyle ilişkilerinde statülerine uygun biçimde saygı, sevgi, dayanışma, güç, korku gibi nedenlere bağlı olarak nezaket ifadelerini sık sık kullandıklarını belirtir (2005: 151-162). Divanü Lûgati't-Türk'e Türk toplumunun nezaket kuralları çerçevesinde bakıldığında 11. yüzyıl Türk sosyal yaşantısı ve kişiler arası ilişkiler açısından zengin bir malzemeye sahip olduğu görülür. Eserde geçen "Yiğit kişiyi kötületme, yüğrük atın arkasını yağırlatma" (DLT I: 139) ve tanıdık insanlara saygı duyulmasını dile getiren "Tanınmış şeytan, tanınmadık adamdan daha iyidir" (DLT III: 160) atasözleri örnek olarak verilebilir.¹ Günümüz Türkiye Türkçesi'nde saygıya dayalı kavram alanının çok zengin olması geçmişten günümüze saygı kavramının önemini koruduğuna işaretir.

Toplumun beklentilerine uygun ideal vasıflara sahip insan modelinin ortaya konulmasında ve kültürel kimliğin şekillenmesinde Türk toplumunun sözlü geleneğe ait ürünleri büyük işlevlere sahiptir. Türk kültürünün önemli eserlerinden biri olan Dede Korkut kitabı kültürel devamlılığı sağlama açısından çeşitli değerleri barındırır. Bu eser, İslâm öncesi ve sonrası Türk toplumunun kültürel kodlarını harmanlayarak yeni bir formda karşımıza çıkar. İslâm medeniyetinin etkisi ile bir değişim ve dönüşüme tanıklık eden anlatılar/boylar, bireylerin ortak aidiyet duygusuna sahip olmalarını sağlar. Dede Korkut boylarının her biri "Oğuz toplumunun, medenî seviye bakımından yüksek bir derecesine ait olsa da değerlerini, kutsal dünyasını gelecek nesillere sezdirme, kavratma ve örnek hayatlarla vazgeçilmez şartlarını ortaya koyma fonksiyonunu yerine getirmektedir." (Duymaz 2002: 126). Yapıtın çok katlı derinliklerine nüfuz ettikçe, onun sadece kültürel dünyamızın şekillenmesinde değil, aynı zamanda Oğuzların bir toplum olarak teşekkülünde ve gelişmesinde öncü rol oynadığı görülür. Eserde Oğuz toplumunun hayat normları estetik biçimde korunarak günümüze taşınmıştır (Abdulla 2012: 23).

Eserle ilgili bir çalışmada 190 değer tespit edilmiş ve bunlar içerisinde 38 değerle birinci sırayı saygı almıştır. Diğer değerlerin aksine bu değere, sevgi değeri ile birlikte bütün hikâyelerde rastlanmıştır (Özbay-Karakuş Tayşi 2011:

¹ Divanü Lûgati't-Türk'te yer alan nezaket ve saygı ifadeleri ile ilgili daha geniş bilgi için bakınız (Aydemir 2014).

26-29). Eserin değerler bağlamında yapılan çözümlemesi neticesinde saygıya yoğun biçimde yer verildiği, eşe, anne babaya, devlet ve toplum büyüklerine saygı duyulduğu tespit edilmiştir (Deveci-Belet vd. 2013: 304). Bu açıdan kültür öğretiminde eserden kaynak olarak istifade edilebilir.

Dede Korkut boyları iyiliği, saygıyı ve doğruluğu sembolik olarak mitik bir anlatıya dönüştürmüştür (Şahin 2010: 53). Yani toplumsal belleğe ait unsurlar, tarihî derinliği olan anlatılar vasıtasıyla Türk toplum yaşantısına uygun olarak oluşturulmuştur. Çalışmada bireyler arası saygı ele alınacaktır. Eserde eşe, anneye ve babaya saygı dikkat çekici yoğunluktadır. Misafire, yöneticilere, kardeşlere, kayın ana ve ataya saygının da hikâyelerde yer aldığı tespit edilmiştir. Bunun yanında daha geniş açıdan bakıldığında Dede Korkut kitabında birey, hayatın doğal akışına engel teşkil etmeyecek biçimde insan dışındaki varlıklara (dağ, ağaç, su gibi) ve kültürel olgulara (av gibi) da saygıyla yaklaşmış; bu bağlamda yapılacak saygısızlıklar ve töreye aykırı hareketler çeşitli şekillerde cezalandırılıp onların yaşamlarını sürdürdükleri alana saygı duymaları sağlanmıştır (Erdoğan 2014).

1. Eşler Arası Saygı

Türk ailesinde fertler arasında sonsuz bir sevgi ve şefkat, ölüm karşısında güçlenen bir bağlılık ve sadakat anlayışı (Gökyay 2007: 1086) Dede Korkut boylarında geçen kahramanlar için de geçerlidir. Bu kahramanlar birbirlerinden sır saklamazlar ve birbirlerine en güzel şekilde hitap ederler (Demirbilek 2006: 5). Anlatılarda erkekler akıl danışma ve çözüm aramak için kadınlara başvururlar. Erkeklerin öfkeli, ani karar veren ve savaşçı özelliklerini kadınlar uzlaşmacı tavırlarıyla dengelerler. Bu yüzden anlatıların kadın kahraman profili, modern hikâye kahramanlarına benzer (Kırman 2004: 229). Bu durum eserde Türk ailesinin kendi içinde bir bütünlük teşkil ettiğini gösterir. Bayındır Han'ın toyunda statüsüne uygun bir ağır lanma göremeyen Dirse Han, kendisine yapılan küçük düşürücü muamelenin gerekçesi olan çocuksuzluğun kaynağını bulmak için evine döner. Eşiyle ilk karşılaştığında ona “Berü gelgil başum bahtı ivüm tahtı” (Ergin 2014/I: 79) diye hitap eder. Bayındır Han'ın otağından kızgınlıkla ayrıldığı halde eşine saygıyla hitap eder. Bu ifadede hanımının kendisi için bir

talih ve evinin asıl yöneticisi olduğunu vurgular. Bununla yetinmeyen Dirse Han boyunu, saçını, kaşını, ağzını ve yanaklarını betimleyerek dinleyicilere onun fiziksel portresini çizer. Bu sesleniş eşin bir baht/mutluluk kaynağı olarak görölmesi ve evlilikte kadının konumunu ifşa bağlamında önemlidir. Çünkü *taht*, gücü ve yönetmeyi simgeler. Ortada büyük bir problem olmasına rağmen Dirse Han'ın eşine saygılı davranması ve başından geçen olayları anlattıktan sonra ona çocuksuzluğun kendisinden mi yoksa ondan mı kaynaklandığını sorması, günümüzün aksine çocuksuzluk problemini ilk önce kadına yükleme anlayışına terstir. Beye yakışır bir tavır içerisinde Dirse Han, eşiyle karşılaştığı ilk anda duygularını dizginler ve sınırlarını kontrol eder. İlk ifadelerindeki bu müspet tavır Tanrı'nın kendilerine neden bir oğul vermediğini dile getirdiğinde ansızın menfi bir hal alır. Hanın otağındaki küçük düşürölme hadisesi onun aile ilişkisini temelden sarsar ve celallenir. Onun yakasından tutacağını, ayağının altına alacağını, kılıç ile başını keseceğini söyler (Ergin 2014/I: 80). Fakat bu sözler, eşinin çocuksuzluğun sebebini söylemesi için onu korkutma amacı taşır. Dirse Han'daki bu ani dönüşümün nedenini iktidar sahibinin statüsünde aramak gerekir. Çünkü çocuksuzluk nedeniyle kendisi de bir bey olduğu halde Bayındır Han tarafından dışlanmıştır. Dirse Han bu duruma üzölmüş fakat ona saygıda kusur etmemiştir. Hem eşiine hem de hana saygı konusunda dikkatli davranan Dirse Han, çocuksuzluğunu hatırlayınca statüsünü koruma anlayışı ve hana saygısı ailesine üstün gelmiştir. Bu tavır değişikliğine rağmen eşi, Dirse Han'a kendisine gazap etmemesini, incinip acı sözler sarf etmemesini söyler. Akabinde çocuk sahibi olabilmeleri için kocasına neler yapması gerektiği konusunda tavsiyelerde bulunur (Ergin 2014/I: 80-81). Dirse Han'ın gazaplanıp kaba sözler söylemesine rağmen saygıda kusur etmeyen hanımı, ona kendilerini çocuksuzluktan kurtaracak yolu gösterir. Dirse Han, hemen *dişi ehlinin sözüyle ulu toy eyler, hâcet diler* (Ergin 2014/I: 81) ve erkek çocuk sahibi olur. Bu durum eşinin sözlerini dinlediğinin, onun görüşlerine saygı duyduğunun göstergesidir.

Kazan Bey oğlu Uruz'un esir olduğunun anlatıldığı boyda Kazan Han'ın eşi Burla Hatun, oğlu Uruz'un ilk avı diye Oğuz beylerini toplayıp ziyafet hazırlıkları yapar. Kazan Han avdan dönünce eşi onu karşılamaya gider, fakat oğlunu göremez. Bunun üzerine zorlukla bulduğu oğlunu göremediği halde eşiine

büyük saygı ifade eden şu sözlerle hitap eder: “*Başum bahtı ivüm tahtı/Han babamın güvegüsi/Kadun anamın sevgüsi/Atam anam virdügi/Göz açuban gör-düğüm/Könül virüp sevdüğüm/Big yigidüm Kazan*” (Ergin 2014/I: 162-163). Oğlunun avdan döndüğünü göremeyen Burla Hatun, annelik duygusunun bas-kınlığını dizginlemiş ve Kazan Bey’e saygıda kusur etmemiştir. Kullandığı ifa-delerde aile oluşlarının hikâyesi ve gerekçelerine yer vermiştir. Sahiplenme içe-ren *big yigidüm* ifadesi, karşıdaki kişiye hangi gözle bakıldığını gösterir. Burla Hatun’un oğlunu sorduğu ilerleyen sözlerde annelik duygusu galip gelir ve oğ-lunun nerede olduğunu söylemezse Kazan Bey’e beddua edeceğini belirtir (Er-gin 2014/I: 166). Bir nevi ağıt tarzında söylenen bu ifadeler karşısında Kazan’ın kara bağı sarılsır, yaşlı gözleri kan yaş dolar, fakat eşine saygıda kusur etmeden *görklüm* (güzelim) şeklinde hitap edip onu teselli eder (Ergin 2014/I: 167). Bur-la Hatun’un annelik hissiyatıyla söylediği sözleri, saygı çizgisi dışına çıktığı halde eşi tarafından tepkiyle değil, olgunlukla karşılır. Kocasına sadık ve ona saygı besleyen kadının, kocası ile arasına girebilecek tek şeyin çocuk olduğu zikredilse de bu durum (Savran 2004: 99) Kazan Bey ve Dirse Han ailelerinde görüldüğü gibi Dede Korkut ailelerini sarsmamıştır.

Eşler arasındaki saygının bir örneği de Deli Dumrul boyunda görülür. Deli Dumrul, babası ve annesinin onun için canını vermemesi sonucunda eşiyle vedalaşmaya gider ve ona başından geçenleri anlatır. Bunun üzerinde eşi ona “*koç yiğidim şah yiğidim*” diye hitap eder, o olmadan sahip olunan varlığın bir anlamı olmadığını dile getirir. Kendisinden istenmediği halde eşi için canını kurban edeceğini söyler (Ergin 2014/I: 183). Eşi, Deli Dumrul’un başına gelen-lerin nedenlerini sorgulamadan, ona duyduğu sevgi ve saygıyla, üstelik kayın anne ve kayın babasının canlarını vermediğini bildiği halde, çocuklarından da feragat ederek canını vermeye razı olur. Hatalara takılıp kalmadan probleme çözüm üreten bir yaklaşıma sahip olanların anlatının sonunda kazanan taraf ola-cağı muhakkaktır. Bu düşünce tarzının temelinde hiç şüphesiz saygı vardır.

Uşun Koca oğlu Segrek boyunda kardeşinden haber almak için kâfir memleketine gitmeye kararlı olan Segrek, ailesi tarafından ikna edilmeye çalışılır. Başarılı olamayınca yavuklusu ile evlendirilir. Gerdek gecesi eşi ile arasına kılıç koyan Segrek, kardeşinin yüzünü görmeden, ölmüşse intikamını almadan

gerdeğe girmeyeceği konusunda ant içer. Kızın “*murad vir murad al andan git yigidüm*” demesi üzerine ona “kavat kızı” diye hitap eder. Ağabeyi Egrek için and içtiğini söyler (Ergin 2014/I: 228-229). Kardeş sevgisi ve bu uğurda içilen and, Segrek’in eşiyle arasındaki ilişkiyi sekteye uğratmaz. Eşi nihayetinde onun yavuklusudur, dönmeyecek olursa vasiyetini de belirtmiştir. Kız onun gitmesine engel de olmaz. Sadece evlendikleri gece aile olmayı arzular. Segrek’in yavuklusu olan bu kızın ısrarı, toplumun yeni evlenenlere biçtiği rollerin yerine getirilememesi bağlamında değerlendirilebilir. Segrek’in eşine sarf ettiği kaba sözün altında saygısızlık değil, bilakis yavuklusunun yanında and içtiği halde eşinin bu anda saygı göstermemesi aranmalıdır. Oysa Segrek onun eş olarak yaptığı bütün davranışları ve sözleri makul görür. Oğuzlarda toplumsal bütünlüğü sağlayan bazı değerlerin (kardeş sevgisi ve içilen anda sadakat gibi) bir alt bütünlük olan aile değerlerinden üstün olduğuna şahit oluruz.

Boylarda eşler arasındaki ilişkilerin genel bağlamda sevgi ve saygı çerçevesi dâhilinde yürütüldüğü görülür. Oysa eserin Mukaddime kısmında Dede Korkut’un, kadınların niteliklerine göre yaptığı tasnifte kadınlardan kaynaklanan nedenlerden dolayı ailede saygıya önem verilmediği durumlar da vardır. Bu tasnifte Dede Korkut, olumsuz örnek teşkil eden kadınların varlığına işaret ederek, ideal Türk kadını vasıflarını ve bu kadının aile içinde nasıl davranması gerektiğini belirlemeye çalışır. Bir anlamda olumsuz örnekten hareketle toplumun istediği kadın tipini ortaya koyar. Metin Ekici, bu kadın tiplerin dile getirilmesini “*kadın karakterlerin ideal bir tip belirlemesi*” şeklinde açıklar ve diğer hikâyelerdeki kadınların yaşadıkları ve yaptıklarıyla bu ideal tipi belirginleştirdiğini vurgular (2000: 125). Hikâyelerde görüldüğü haliyle kadınlar, üstün meziyetlerine rağmen erkeğin yanında haddini bilir ve ona saygıyla yaklaşırlar (Birgül 2000: 230).

Hikâyelerin giriş kısmında “*solduran sop*” şeklinde nitelendirilen kadın tipi, tıka basa yediği halde karnının doymadığını, yüzünün gülmediğini ve giyecek bir şey bulamadığını söyler. Bununla yetinmeyerek eşinin ölmesini ve başka birine varmayı dile getirir (Ergin 2014/I: 76). Zikredilen kadınlar eşlerine “bu” diye hitap ettiğine göre onların yanında saygı çerçevesini aşan sözler sarf etmişlerdir. Kocasının ölümünü dileyip başkasıyla evlenme arzusu ise aileyi bir

arada tutan bağların koptuğunun göstergesidir. Dilsel saygıya riayet etmeyen bu tipler aynı zamanda aile kurallarını ayaklar altına almışlardır. “Dolduran top” olarak nitelendirilen kadın tipi ise evine bağlı değildir, sürekli komşularda gezip dedikodu yapar, kuşluk vakti kalkar (Gökyay 2007: 23). “*Ne kadar söylersen bayağı*” şeklinde anlatılan kadın tipi de eve gelen misafire ikram konusunda kocasının sözlerini dinlemez, çeşitli bahanelerle (deve değirmeninden gelmedi diyerek) misafire yemek hazırlamaz. Üstelik arkasını kocasına dönerek, bir nevi ona meydan okuyarak kocasının her türlü tepkisine (fiziksel şiddet de kastedilmiş olabilir) razı olduğunu beyan eder (Ergin 2014/I: 77). Eşinin sözünü dinlemediği gibi onun karşısında konuşan, kocasına saygı duymayan bu tip Dede Korkut’a göre eş olma vasfına sahip değildir.

Deli Dumrul’un ve Segrek’in vasiyetlerinde eşlerini evlenme konusunda serbest bırakmaları geniş bir hoşgörü anlayışının yansıması olarak görülebilir. Fakat eşler, verdikleri cevaplarda büyük bir sadakat örneği olurlar. Erkeklerin bu tavrı, ölümlerinden sonra eşlerinin yaşam hakkına saygı duyduklarını gösterir.

2. Babaya Saygı

Dede Korkut anlatmalarında görülen küçük düşme motifi ile beylerin ve bey oğullarının nasıl davranmaları ve hangi özelliklere sahip olmaları gerektiği vurgulanmıştır (Kuzay Demir, Duranlı 2015: 59). Çünkü bu motifin varlığını gördüğümüz kimi yerlerde saygı kavramının ortadan kalktığına şahit olacağız. Bunda küçük düşmenin sosyo-kültürel baskıdan dolayı bireyin iç dünyasında meydana getirdiği yıkımlar etkili olmuştur.

Babaya saygıyı eserde daha çok erkek çocuk üzerinden tespit etmekteyiz. Mukaddimede baba-oğul arasındaki güçlü bağı ortaya koyacak gerekçeler sıralanmıştır. Buna göre oğul, sofrayı çekmeyi babadan öğrenir. Babasının adını devam ettiren oğul iyidir. Devletli oğul baba ocağının közü, onun iki gözünden biri kabul edilir (Ergin 2014/I: 74). Bu bağlamda oğulun babaya saygı duyması kaçınılmaz olacaktır. Hikâyelerde babanın görevi, oğulu toplumsal değerlere uygun olarak yetiştirerek hem kendi mirasını hem de kültürel mirası yaşatmaktır. “Oğulun görevi ise babasına layık bir evlat olmak, geleneğe, töreye bağlı

kalıp ailesinin, babasının ve Oğuz'un namusunu korumaktır. Ayrıca ocağın devamını sağlamak, babasının mirasının tek varisi olduğunu ispatlayarak divanda yer alacak kadar yiğit alp olduğunu, babasına ve içinde yaşadığı topluma kanıtlamaktır." (Yalçınkaya 2015: 71). Oğul gerek yetişme döneminde, gerekse beylik aldıktan sonra babaya ve törelere uygun olarak davranmalıdır. Aksi takdirde olumsuz davranış içerisinde olanlar Dede Korkut'un diliyle "hoypad oğul" olarak betimlenirler.

Baba tipi, hikâyelerde iktidarın sahibidir ve aile fertlerinin kendisine saygı duyduğu bir konumdadır. Hata yaptığında genellikle sorgulanmaz. Fakat baba yanlış yaptığını anladığında kendisine söylenen olumsuz ifadelere karşı hoşgörölü davranır. Kazan Bey'in oğlu Uruz'un tutsak olmasının anlatıldığı boyda, Oğuz beylerinin bir sohbetinde Kazan Bey, sağına ve soluna bakar, kardeşi ve dayısını görür, sevinir. Karşısına bakıp oğlu Uruz'u görünce ağlar. Durumdan rahatsız olan Uruz, babasının karşısına gelip *diz çöker* ve babasına bu durumun sebebini sorar. Ona "*Kara başım kurban olsun babam sana*" diye hitap eder. Eğer bunun sebebini söylemezse "*Altun haça elümi men basaram*" diyerek babasını din değiştirme ile korkutmaya çalışır (Ergin 2014/I: 154-155). Uruz, babasına onun için başını kurban verebileceğini söyleyerek dilsel bağlamda saygısını ifade eder. Bu sözleri babasının karşısında diz çökerek söylemesi, eylemsel saygıyı örnekler.

Kazan Bey on altı yaşına geldiği halde kahramanlık göstermemesi nedeniyle sahip olduğu beyliği oğlunun koruyamayacağını söyleyince Uruz ona "Deveçe büyümişsin köşekçe aklun yok/Depeçe büyümişsin tarıça beynün yok" (Ergin 2014/I: 156) der ve oğlu babanın yetiştireceğini söyler. Uruz'un saygı sınırlarını aşan bu söylemine karşı babası kızmaz, hatta gülüp onu tasdik eder. Kazan'ın oğlunu kahraman olarak yetiştirme konusundaki eksikliği oğlunun saygıyı aşan sözler kullanmasına neden olur. Hikâyede oğullar babalarına karşı saygılıdır, fakat haksızlığı babaya çekinmeden söyleyebilirler. Böyle bir durumda babalar hoşgörölüdür ve bunu saygısızlık olarak addetmezler.

Yine aynı boyda Kazan Bey oğlu Uruz ile avda iken düşman gelir. Kazan, savaş tecrübesi olmadığı için oğlunu koruma maksadıyla savaş alanından uzaklaştırır, Uruz, düşmanla savaşıma arzusuna rağmen babası Kazan'ın sözünü

kırmaz. Bunun üzerine anlatıcı “Ol zamanda oğul ata sözün iki eylemez idi, iki eylese ol oğlanı kabul eylemezler idi.” der (Ergin 2014/I: 160). Bu gibi ifadelerin nostaljik yönü olmakla birlikte açık bir biçimde eskilik-yenilik karşıtlığına da hizmet ederler. Bu tarz ifadeler farklı farklı zaman kesitlerini karşıt hale getirmekle birlikte farklı ahlâk ve dünyayı algılayış tarzlarını da karşı karşıya getirir (Abdulla 2012: 56). Geçmişle şimdiki zaman arasında bağ kuran bu cümle baba ve oğul arasındaki saygının niteliğini açıkça gösterir. Oğul, babaya itiraz etmeden gereğini yapar. Eğer baba sözünün yerine getirilmediğini görürse oğlunu reddeder, dışlar ve yukarıda ifade ettiğimiz önemine rağmen gözden çıkarır. Buradan Oğuzlarda erkek çocuğa sahip olmanın yeterli görülmediğini, onun saygıda kusur etmemek, cesur, yiğit olmak gibi özelliklere de sahip olması gerektiği anlaşılır. Bu niteliğe sahip olmayan oğullar Dede Korkut’un ifadesiyle, *ata belinden inince inmise daha iyi, ana rahmine düşünce doğmasa daha iyidir* (Ergin 2014/I: 74).

Deli Dumrul boyunda Azrail’i tanımadığı için canı yerine can bulma cezasıyla ölümden kurtulan Deli Dumrul’un ilk adresi babası olur. Babasının elini öpüp “*Ağ sakallu aziz izzetlü canum baba*” diye babasına hitap eder, başına gelenleri anlatır ve ondan can talep eder. Babası “*dünya şirin can aziz*” diye onu reddeder. Üstelik annesinin kendisinden daha aziz, daha sevgili olduğunu söyleyip onu annesine gönderir (Ergin 2014/I: 180-181). Babasıyla söyleştiği bu bölümde Deli Dumrul’un hem dilsel hem de eylemsel olarak ona karşı büyük bir saygı duyduğu görülür. Yüceltme dilini tercih eden Deli Dumrul, babasının ak sakallı ve yüce bir insan olduğunu belirttikten sonra benimseme ifadesi olan *canım* kelimesini kullanır. Deli Dumrul’un ilk önce annesini değil de babasını tercih etmesi de ilginçtir. Bu durum babanın sorun çözmede ailede ilk başvurulacak kişi olduğunu gösterir. Babasından aldığı olumsuz cevaba rağmen sahip olduğu baba imajında sarsılma olmaz.

Salur Kazan’ın tutsak olduğu boyda, Oğuz beyleri Kazan’ı tanıyamazlar ve kâfir zannedip onunla vuruşurlar. Meydana çıkan Uruz, babası olduğunu bilmeden ona bir kılıç vurur. İkinci hamlesinde Kazan Bey, Uruz’a “*Ağ sakallu babana kıyma oğul*” diye seslenir. Bunun üzerine Uruz’un şefkat damarları kaynar, gözünden yaş gelir ve attan inip babasının elini öper. Kazan Bey’in

dönüşünde kızı ve gelini de onun elini öper (Ergin 2014/I: 242-243). Begil'in oğlu Emren boyunda, babasının ayağını kırması üzerine Emren onun elbiselerini giyer, silahlarını kuşanır ve düşmana karşı mücadeleye karar verir. Babasının ve anasının elini öper (Ergin 2014/I: 221). Burada el öpmek, saygı ifadesinin yanında vedalaşmak ve helalleşmek anlamlarına gelir.

Günümüzde erkek evlatların evlenme isteklerini ve eşlerde aradıkları vasıfları babaları ile konuşmaları genelde saygısızlık olarak addedilir. Oysa Kan Turalı, bu konuda babası Kanlı Koca ile rahatça konuşabilmekte ve ona evlenmek istediği kızın vasıflarını rahatça söyleyebilmektedir (Ergin 2014/I: 185). Kız aramaya giden babasını dönüşte karşılayan Kan Turalı, onun elini öper ve kendisine layık kız bulup bulamadığını sorar (Ergin 2014/I: 186). Babası Tırabuzon tekürünün kızının ona uygun olduğunu, fakat üç canavarı yenmesi gerektiğini söyler. Kan Turalı, ölümü göze alarak kızı almaya karar verir, anasının ve babasını elini öpüp yola çıkar (Ergin 2014/I: 187). Burada da el öpmek, helalleşmek anlamında Dede Korkut kitabında sıklıkla geçen bir saygı ifadesidir.

Dede Korkut hikâyelerinde aile fertlerine duyulan sevgi ve saygı bireysel isteklerin üstünde yer alır. Segrek'in kardeşini bulmadan gerdeğe girmeyeceği üzerine ant içmesinin bir benzerini Kan Turalı'nın davranışında görürüz. Canavarları öldürüp tekürün kızını almayı hak eden Kan Turalı'yı orada gerdeğe koyarlar. Fakat o, canı ve değerleri adına ant içerek babası ve anasının yüzünü görmeden gerdeğe girmeyeceğini söyler (Ergin 2014/I: 193). Bu davranış, anne ve babanın oğlun mürüvvetini görme amacına hizmet eder. Kan Turalı ve Segrek'in gerdeğe girmemek için ant içmeleri aile fertlerine duyulan saygının derecesini gösterir. Yapılan ant içme, hem kararlılığın göstergesidir hem de zafa karşı önlem olarak da düşünülebilir.

Basat, kardeşinin öldüğü haberini alınca evine döner. Babasının elini öper ve kardeşi için beraberce ağlaşırlar. Sonra anasının evine gelir, elini öper, onunla da kardeşi için ağlaşırlar. Basat, Tepegöz'den intikamını almak için Kazan Bey'den izin alır. Babası, ak sakallı babası ve ak pürçekli anasını ağlatmamasını söyler. Basat'ın kararlılığı karşısında babası çaresiz kalır, onu kararından döndüremez. Babasının ve anasının elini öpüp helalleşir (Ergin 2014/I: 211). *El öpme* davranışı hikâyelerde sıklıkla karşımıza çıkar. Bu durum Türk sosyal ya-

şantısında eylemsel davranışa önem verildiğini gösterir. Hikâyelerde Oğuzların hem kavuşma esnasında hem de ayrılık öncesinde babalarının ve annelerinin elini öptükleri görülür. Babaya karşı söylenen hitaplar da dilsel saygının bir tezahürü olarak dikkat çekici niteliktedir. Babaların *ak sakallı olmaları*, *izzetli ve yüce bir makamda* buldukları sıklıkla dile getirilir. Memlekete/eve dönüşlerde kahraman önce baba ile karşılaşılır, daha sonra anne ile görüşülür. Bu durum Türk töresinde babaya saygının öncelikli olduğunu gösterir.

3. Anneye Saygı

Oğuz toplumunda kadın, anne ve eş olarak önemli bir yere sahiptir. Yu-vayı dışı kuşun yaptığı gerçeğinden hareketle ailenin kuruluşunda eş seçiminin önemi daha iyi anlaşılır. Bu açıdan düşünüldüğünde Dede Korkut'un eserin başında kadınları tasnif etme gerekçesi daha iyi anlaşılır.

Annesi, Boğaç Han'a babasının kırk yiğidin elinde esir olarak kâfir memleketine götürüldüğünü söyler. Onun yerinden kalkmasını, kırk yiğidini yanına alıp babasını kurtarmasını, babası ona kıydıysa da onun babasına kıymamasını ister. Oğlan annesinin sözünü kırmaz ve babasını kurtarır (Ergin 2014/I: 91). Bir oyunun içine çekilen Dirse Han, eşinin yardımıyla kötü durumdan kurtulur. Boğaç Han'ın kendisine yapılanlara rağmen annesinin sözünü kırmaması ona duyduğu sevgi ve saygının somut ifadesidir. Metin Ekici, Boğaç Han'ın annesini kırmamasının nedenini, daha önce bireysel bağımsızlığın keyfini süren Boğaç'ın babası tarafından öldürülme hadisesinden kurtulduktan sonra aile ve toplum bütünlüğünü kavraması olarak izah etmektedir (2001: 59). Kamal Abdulla'ya göre ise Boğaç, annesinin sözünü kırmayarak eski bir yasak olan "baba hakkına saygı" yasağına uyar. Bu yasak, sadece babanın sözünden çıkmamayı değil, babanın bütün yanlışlarını görmemeyi de içerir. Bu itaatkârlığı neticesinde babasından aldığı yaradan ölmez ve iyileşir. Mit, kahramanının sadakatine sevgiyle cevap verir ve olumsuz bir durumda eski neslin (babaların) tarafını tutup onun menfaatini korur (2012: 147-148).

Kazan Bey'in evinin yağmalandığı boyda, Kazan Bey'in hanımı Burla Hatun, kâfir eline esir düşünce kâfirler ona içki meclislerinde kadeh sundurmak isterler. Fakat kırk kız içinden hangisinin Burla Hatun olduğunu bilemezler.

Bunun için oğlu Uruz'un etinden kavurma yapıp kızlara yedireceklerdir, hangisi yemezse Uruz'un annesi ortaya çıkacaktır. Durumu işiten Burla Hatun, oğlunun etinden yeme veya Kazan'ın namusunu kirletme konusunda nasıl davranması gerektiğini Uruz'a sorar. Bunun üzerine sinirlenen Uruz, annesine gazaplanır. Ona *ağzın kurusun, dilin çürüsün* diye beddua eder, ana Hakkı Tanrı hakkı olmasaydı yakasından, boğazından tutacağını, ayaklarının altına alıp ağzından burnundan kan getireceğini (Ergin 2014/I: 107) kısaca onu öldüreceğini söyler. Anneye saygının esas olduğu hikâyelerde Uruz'un bu tavrı aslında namus karşısında Türklerin tavırlarını ortaya koyar. Onlara göre namus, ölümden öte bir anlam ifade eder. Annenin oğlunun ölümlü ile namus arasındaki kararsız tavrı Uruz'u sinirlendirmiştir. Çünkü böyle bir durumda her zaman namustan yana tavır alınmalıdır. Uruz annesine namuslarına hanel getirmemesini kesin bir dille söyler. Uruz'un sarf ettiği beddua ve tehdit içerikli bu sözler saygısızlık bağlamında değerlendirilmemelidir. Uruz'u buna sevk eden etken namus karşısında Oğuzların gösterdiği hassasiyetten kaynaklanır. Anlatının devamında Kazan Bey Şöklı Melik'e eğer annesini serbest bırakırsa eşinden, çocuğundan ve aldığı tüm mallardan feragat edeceğini söyler (Ergin 2014/I: 110). Bu durum Oğuz toplumunun anneye duyduğu saygı ve hürmeti göstermesi açısından dikkate şayandır. Çünkü Kazan Bey, eşi ve çocuğu da tutsak olmasına rağmen annesini tercih etmiştir. Anlatılardaki bu örnekler bir noktanın anlaşılmasını zorlaştırır. Oğuz annesi, oğlu için (örneğin Deli Dumrul) canını vermek istemez, fakat oğul (örneğin Kazan Bey) anne için bütün varlığını feda etmeye hazırdır. Deli Dumrul'un annesi oğlu için canını vermeyince (Ergin 2014/I: 181-182) Deli Dumrul annesi aleyhinde hiçbir söz söylemez. Onun kararını saygıyla karşılar.

Uşun Koca oğlu Segrek boyunda, tutsak bir kardeşi olduğunu öğrenen Segrek, annesinin inkâr etmesi üzerine "*Ağzın kurusun, dilin çürüsün*" diye ona kızar ve eğer "ana hakkı Tanrı hakkı olmasaydı" başını keseceğini belirtir. Ayrıca ona "*zalım ana*" diye seslenir (Ergin 2014/I: 227). Uruz'un yukarıda ifade ettiğimiz namus karşısında annesine gösterdiği tavrın bir benzerini Segrek'te görürüz. Her ikisi de annesine karşı benzer sözler sarf eder. Seyrek ayrıca, bir kardeşi olduğunu kendisinden gizlediği için annesine "zalım" der. Hikâyelere göre kardeşin tutsaklığı utanılacak bir olaydır. Üstelik durumun Segrek'ten giz-

lenilmesi anlatılardaki kahraman algısıyla çelişmektedir. Çünkü destanın yiğitleri kardeşlerini kurtaracak güce sahiptir. Segrek'in saygı dışına çıkan söylemi bu bağlamda değerlendirildiğinde göze batmaz, bilakis Oğuz toplumunun değerler sisteminin önceliklerini ortaya koyar.

Dede Korkut boylarında yetişkin olan gencin babasının veya kardeşinin esir olduğu gerçeğinin alplığa geçiş ve topluma katılma amacıyla sır olmaktan çıkarak öğrenmesine izin verildiği görülür (Duymaz 2002: 135-136). Babası Kazan Bey'in esir olduğunu öğrenen Uruz, bu sırrı sakladığı için annesine "kavat kızı" diye hitap eder ve "ana hakkı Tanrı hakkı olmasaydı" onun başını kesip kanını dökeceğini söyler. Anası da onun babası yolunda kendisini helâk edeceğinden korktuğunu, bu yüzden söyleyemediğini belirtir. Annesi amcasını çağırıp ona danışmaları gerektiğini söyler, Uruz annesine itiraz etmez (Ergin 2014/I: 239). Babanın tutsak olduğunu öğrenen Uruz'un tavrı da Segrek'in tavrına benzer. Aile fertlerinden birinin tutsaklığının anne tarafından gizlenmesi Oğuz yiğitlerini kızdırmaktadır. Fakat öfkelerinin çabucak dağılıp yerini kararlı bir sükûnete bıraktığı görülür.

4. Büyüklere Saygı

Oğuz beylerine gösterilen saygı, onların Han'la akrabalık derecelerine, ekonomik durumlarına, yaşlarına ve savaşta başarılarına göre değişir. Beylerin çocuğunun olup olmaması, varsa çocuğun cinsiyeti ona gösterilen saygıyı azaltıp çoğaltabilmektedir (Başgöz 1998: 27). Beyler arası saygı, Oğuz toplumunda belirli kurallara göre belirlenmiştir. Uşun Koca oğlu Segrek boyunda, Egrek hanın divanına tekellüfsüz gelir, beyleri ezerek Kazan'ın önüne gelir ve oturur. Ters Uzamış, "Mere Uşun Koca oğlu bu oturan bigler her biri oturguği yiri kılıcıyle etmegiyle alupdur, mere sen baş mı kesdün kan mı tökdün aç mı toyurdun yalınçak mı tonatdun" diyerek onu uyarır (Ergin 2014/I: 225). Görüldüğü gibi beyler arası saygıyı belirleyen etken, onların divanda oturma yerlerinin ölçüsü olan "kahramanlık ve cömertlik"e riayet etmeleridir. Bu vasıflara sahip olmayan bey, diğer beyler tarafından sorgulanıp ayıplanmaktadır. Beyler arası saygının bir diğer örneğini Bamsı Beyrek boyunda görürüz. Deli Karçar'ın kız kardeşini isteyen öldürdüğünü bilen Pay Püre Bey, Oğuz beylerini evine

davet edip onların görüşlerine göre hareket etmeyi uygun görür (Ergin 2014/I: 124-125). İstişare niteliği taşıyan bu hareket, beylerin görüşlerine önem verme bağlamında bir saygı niteliği taşır.

Toplumsal statü ve yaş büyüklük çatısı altında değerlendirilmiştir. Türkler toplum içinde sadece kendi aile fertlerine karşı değil diğer insanlara da saygı göstermişlerdir. Hikâyelerde herkesin kendisine saygı duyduğu ve toplumda önemli bir yeri olan kişi şüphesiz Dede Korkut'tur. Gaipen türlü haber söyleyen Dede Korkut ne söylerse herkes kabul eder, onun sözünü yerine getirirlerdi (Ergin 2014/I: 73). Hikâyelere göre kız istemeye giden, toplumun tüm sıkıntılarını çözen, çocuklara ad koyan, halka yön veren ve Oğuz toplumu için dua eden ermiş bir zattır. Onun dinî ve kültürel kimliği Oğuz toplumunun kendisine saygı duymasında büyük bir etkidir. Bir halk bilgesi olan onun bu vasfı verdiği öğütlerden ve söylediği hikmetli sözlerden anlaşılır (Gökyay 2007: 818). Hatta Dede Korkut'un şahsı, saygı değerinin öğretilmesinde tek başına yeterlidir (Özbay, Karakuş Tayşi 2011: 29). Dede Korkut güvenilir, yapıcı ve saygı duyulan kişiliği ile ait olduğu toplumun değerler, anlamlar ve kurallar bütününden oluşan dünya görüşünün öğretilmesinde ve uygulanmasında etkin konumdadır (Günay 1998: 6).

Güveyinin yüzüğüne ok attıkları esnasında Beyrek oku ile yüzüğü paralar. Bunu gören Kazan Bey Beyrek'i çağırır. Ozan kılığındaki Beyrek, baş indirir, bağır basıp selam verir (Ergin 2014/I: 143-144). "*Baş indirip bağır basmak*" Oğuz töresinde büyüklere, beylere hanlara karşı yapılan bir saygı göstergesidir. Onlara selam vermek, büyüklükleri karşısında saygı ile eğilmek, hürmet göstermek anlamındadır" (Özkartal 2009: 93). Orhan Ş. Gökyay "*bağır basma*" ifadesini "elini göğsüne koyarak selâm vermek" şeklinde açıklar. O halde bu ifadeyi eylemsel bir saygı biçimi olarak nitelemek mümkündür.

Büyüklere saygı konusunda Deli Karçar olumsuz örnek teşkil eder. O, kız kardeşini istemeye gelen Dede Korkut'un selamını alır, fakat onu hiç hoş karşılamaz. Saygı kurallarını unutarak "amelün mi azdı, fi'lün mi döndü, ecelün mi geldi" gibi bazı kaba sözler sarf eder. Hatta onu öldürmeye kalkar (Ergin 2014/I: 125). "Saf Oğuz dünyasını Dede Korkut'a mutlak itaat oluşturur"ken boylarda deli kelimesi, kendi gücüne güvenen ve korkusuzca davranan kahramanlar için kullanılır. Fakat onların güçleri, manevi bir güç tarafından denetim altına alınır

(Kocakaplan 2004: 24). Kamal Abdulla, Deli Karçar'ın saygı sınırlarını aşan eyleminin asıl nedenini Pay Piçen Bey'in kızını Beyrek'e vermek için içtiği anda sadık kalmaması (Abdulla 2012: 200-203) olarak açıklar. Babasının anlayışını devam ettirse de yaşadığı olağan dışı olaylar onu da saygı duymaya sevk etmiştir.

Begil düşmanı yenen oğlu Emren'i yanına alıp Bayındır Han'ın divanına varır. El öper ve han ona oturması için yer gösterir (Ergin 2014/I: 224). Bayındır Han'ın divanına gelen beylerin el öpmesi, yöneticiye gösterilen saygının bir göstergesidir. Saygı bazen statü açısından yukarıya dönük, bazen de aşağıya dönük olabilir. Boğaç Han, kırk yiğidin hatırını gerektiği gibi anmayarak büyüklere saygıda kusur işler; böylece önemli bir Türk töresini ihlal eder (Günay 2000: 195-196).

Begil oğlu Emren'in boyunda Gürcistan'dan haraç olarak gelen at, kılıç ve çomağı Dede Korkut'un tavsiyesi ile bir yiğide vermeye karar verirler. Bu yiğit Oğuz için karavulluk/sınır bekçiliği yapacaktır. Bu göreve sadece Begil razı olur, kalkar, yeri öper. Fakat Bayındır Han bir gün onu çağırır, av esnasında hünerin yiğitte değil, atta olduğunu söyleyince Begil ona küser ve hanın hediyelerini önüne bırakır, divandan çıkar. Durumu öğrenen eşi "*Padişahlar Tanrının gölgesidir, padişahına asi olanın işi rast gelmez.*" diyerek Bayındır Han'a saygıda kusur edilmemesi gerektiğini belirtir (Ergin 2014/I: 216-218). Karavulluk seçiminde hanın sözünü kabul etmemenin mümkün olması, bir kararın yalnız alınması yasağının gücünü, kısaca ilkel bir demokrasinin var olduğunu gösterir (Abdulla 2012: 150). Begil'in görevi kabul ederken yer öpmesi eylemsel davranıştır. Hanın davetinde el öpmesi de aynı niteliğe sahiptir. Fakat Begil'in hana küsmesi, hediyeleri geri vermesi ve divanı terk etmesi saygı kavramı ile açıklanamaz. Eşinin, yöneticilere saygı gösterilme nedenini eski Türklerin devlet anlayışı çerçevesinde dile getirmesi, bu konudaki kesin yargıyı taşıması bağlamında anlamlıdır. Dede Korkut'un kahramanları küçük düşüklerinde saygıyı unuturlar. Fakat eşlerinin, annelerinin etkisiyle bir anlamda toplumsal kurallara geri dönüş yaparlar.

5. Çeşitli Kişilere Saygı

Dede Korkut kitabında kayın baba ve kayın anaya saygıyı Segrek'in boyunda görürüz. Segrek, eşine kardeşinden haber almadan gerdeğe girmeyeceği-

ni belirtir ve eşiyle arasına kılıç koyar. Onu yolundan vazgeçiremeyeceğini anlayan eşi “*kademi kutsuz gelin deyinçe udsuz (utanmaz) gelin disünler*” diyerek durumu kayın ata ve kayın anasına haber verir. Onlara “atamdan ve anamdan yigrek” diye hitap eder (Ergin 2014/I: 229). Bir gelinin ağzından eşinin anne ve babasının kendi ebeveynlerinden üstün olduğunun dile getirilmesi önemli bir saygı ifadesidir. Ayrıca kendisine “ayağı uğursuz” dedirtmemek için önemli bir saygı unsurunu çığnemiştir. O da gelinlerin, eşlerinin anne ve babalarının yanında konuşmamalarıdır.

Kayın baba ve kayın anaya saygıyı Deli Dumrul boyunda da görürüz. Anne ve babasının Deli Dumrul için canını veremeyeceğini öğrenen eşi, kocası istemediği hâlde canını vermeyi kabul eder. “*Senin ol muhannet anan baban, bir can da ne var ki sana kıyamamışlar*” diyerek onlara karşı sitemini dile getirir (Ergin 2014/I: 183). Eşinin anne ve babası yanında konuşması hoş karşılanmayan bir gelinin, onların arkasından, üstelik olumsuz konuşması saygı kavramı ile bağdaşmaz. Fakat anne ve babanın toplumsal değerlere aykırı görünen bir davranış sergilemeleri gelinlerini şaşırtmıştır. Çünkü ona göre anne ve baba çocuğu için canını seve seve verir. Muhannet kelimesi anlatılarda “iyilik yapmayan ve yapılmasını istemeyen” (Gökyay 2007: 371) anlamına gelir. Bugün Anadolu ağızlarında bu kelimenin cimriler için kullanıldığı görülür. Onlar da mallarını vererek iyilik yapmak istemezler.

Segrek’in hikâyesinde kardeşler arası saygının örneğiyle karşılaşırız. Segrek, Egrek’i kurtarmaya gidince yolda karşılaşırlar. Kardeş olduklarını anlayınca ikisi kucaklaşır. Egrek kardeşinin boynunu öper. Segrek de abisinin elini öper (Ergin 2014/I: 233). Buradaki eylemsel davranışa göre küçük kardeşler büyüklerinin ellerini öper, büyükler ise küçükleri boynundan öpmektedir. Kardeşler arası ilişkiler kültürlerin değer yargılarına göre şekillenir; günümüzde de geçerliliğini sürdüren sevgi, saygı, vefa gibi değerlere bağlı olarak varlığını devam ettiren bu ilişki, bir sosyal müessesenin hak ve yükümlölükleri şeklinde karşımıza çıkar (Oğuz 1996: 38).

Misafire saygı Dede Korkut kitabının en önemli mevzularından biridir. Dede Korkut’a göre *misafiri gelmeyen kara evler yıkılsa daha iyidir*. Çünkü Türk ailesini misafirsiz düşünmek imkânsızdır. Misafirliğe bu kadar önem ve-

ren bir toplumun evine gelen kişilere saygıda kusur etmesi düşünülemez. Bu yüzden “evin dayağı” şeklinde nitelendirilen kadın tipi anlatılırken o, eşi evde olmadığı hâlde evine *gelen misafiri yedirir, içirir, ağırlar, azizler ve onu hoşnut bir şekilde gönderir* (Ergin 2014/I: 76). Bunun yanında “ne kadar dersin bayağı” olan kadın tipi misafirin yanında sarf ettiği sözlerle hem ona saygısızlık eder hem de kocasını küçük düşürür. Geleneksel Türk misafirperverliğine aykırı hareket eden bu kadın tipi, Dede Korkut’un bedduasından kurtulamaz.

Sonuç

Sembolik bir anlam taşıyan mekânlar, bireyin toplumla karşılaştığı ve kültürel yapı ile ilgili bilgilerin aktarıldığı alanlardır. Anlatılarda insan, benlik, kimlik ve kişilik üçgeninde devletli oğul, yiğit ve eren olarak sembolik mekânlarda yer alır (Çetinkaya 2013: 86). Bu mekânlarda olgunlaşan ve kültürel donanımlara sahip olan bireyin saygı kavramını oğul, yiğit ve eren olarak dikkate alması kaçınılmazdır. Çünkü süreç bireye kültürel kimlik kazandırırken onu olgunlaştırmaktadır. Bu aşamalardan geçen bireyin saygı değerinin aksine davranışta bulunması mümkün değildir.

Mit, yasakları ile Oğuz toplumunun fertlerini “ne yapılmamalı” ilkesine uygun olarak donatır. Bu ilke kolektif yapının üyelerinin faaliyet alanını sınırlama işlevini de yerine getirir (Abdullah 2012: 132). Bu bağlamda saygı, bireylerde ortak davranış kalıpları oluşturur, toplumsal birliktelik oluşturma açısından insan davranışlarına belirli bir yön çizer.

Bireyler arası ilişkilerin sağlıklı sürdürülebilmesi ve kültürün gelecek kuşaklara aktarımında bir değer olarak saygıya önem verilmelidir. Dede Korkut kitabında karşımıza çıkan saygıya ait unsurların büyük oranda günümüz toplumunda yaşamaya devam etmesi kültürel devamlılık açısından dikkate değerdir. Anneye, babaya, büyüklere hitaplarda dilsel saygı örneklerine rastlarız. Nezaket çerçevesinde sağlıklı bir iletişim kanalı oluşturan bu ifadeler; küçük düşürülme, babanın veya kardeşin tutsaklığının gizlenilmesi gibi durumlarda toplumun tasvip etmediği bir boyuta taşınır. Kahramanın statüsü ve toplumsal değerler, saygı dışına taşan bu ifadeleri kahramanın lehine makul göstermeye çalışır. Ayrıca kahramanların eşi veya annesi, yol gösterici tavırları ve sözleriyle onu tekrar

saygı çerçevesine döndürür. Ayrıca özellikle eşlerin saygının ötesinde büyük bir nezaket içinde birbirlerine hitap ettikleri görülür. Bu durum Türk aile yapısının niçin sağlam olduğunun açık bir göstergesidir.

Eserde “el öpme, baş indirip bağır basma, yer öpme, boyundan öpme” karşımıza çıkan eylemsel saygı unsurlarıdır. Türk toplumunda yaygın olan el öpme davranışının; büyüklere saygı göstermenin bir ifadesi olarak günümüzde yaşaması ve yetişmekte olan bireylerin buna özendirilmesi, toplumların eylemsel davranışlara yüklediği sembolik anlamlar açısından yorumlanmalıdır. Çünkü bireyin kimlik kazanması ve kültürel devamlılık açısından bu davranışın işlevsel yönü vardır. Dede Korkut kitabının bu açıdan okunması, saygı değerinin farklı bir boyutta kavranmasını sağlayacaktır.

Kaynakça

- Abdulla, Kamal (2012), *Mitten Yazıya veya Gizli Dede Korkut*, (Akt. Ali Duymaz), İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Aydemir, Adem (2014), “Divanü Lûgati’t-Türk’e Göre İnsanlar Arasındaki İlişkilerde Neza-
ket”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 3/3, s. 14-36.
- Başgöz, İlhan (1998), *Dede Korkut Destanında Epiyetler*, (Çev. Nebi ÖZDEMİR), Millî Folk-
lor, C. 5, S.37, s. 23-35.
- Birgül, Alev Kâhya (2000), “Dede Korkut Hikâyelerinde Kadının Konumu”, *Uluslararası
Dede Korkut Bilgi Şöleni*, (19-21.10.1999, Ankara), s. 229-244.
- Çetinkaya, Gülnaz (2013), “Dede Korkut Hikâyelerinde Sembol Olarak Meydan”, *Millî Folk-
lor*, C. 12, S. 98, s. 73-86.
- Demirbilek, Salih (2006), “Dede Korkut Oğuznamelerinde Aile”, *VII. Milletlerarası Türk Halk
Kültürü Kongresi*, Gaziantep (27 Haziran-1 Temmuz 2006). s. 1-11.
- Demirci, Kerim (2006), “Toplumsal Yapıların Saygı İfadesi Formlarında Dile Yansımaları”, *Millî
Folklor*, C. 9, S. 69, s. 38-45.
- Deveci, Handan-BELET, Dilek (2013), “Dede Korkut Hikâyelerinde Yer Alan Değerler”,
Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, C. 12, S.46, s. 294-321.
- Duymaz, Ali (2002), “Dede Korkut Kitabı’nda Alplığa Geçiş ve Topluma Katılma Törenleri
Üzerine Bir Değerlendirme”, *İslâmiyet Öncesi Türk Destanları*, (Ed. Saim Sakaoğlu,
Ali Duymaz), İstanbul: Ötüken Yayınları, s. 125-137.
- Ekici, Metin (2000), “Dede Korkut Kitabı’nda Kadın Tipleri”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi
Şöleni*, (19-21.10.1999, Ankara), s. 123-138.
- _____ (2001), “Dirse Han Oğlu Boğaç Han Anlatmasında Bireysellik ve Toplumsal
Bütünlük”, *Millî Folklor*, C.7, S.52, s. 50-59.
- Erdoğan, Hilal (2014), *Dede Korkut Oğuznamelerinde Doğa, İnsan ve Mekân İlişkileri*, Anka-
ra: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: (yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- Ergin, Muharrem (2014), *Dede Korkut Kitabı 1*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gökyay, Orhan Şaik (2007), *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Günay, Umay T. (2000), “Dede Korkut Kitabı ve Toplumsal Değerlerin Tahlili”, *Uluslararası
Dede Korkut Bilgi Şöleni*, (19-21.10.1999, Ankara), s. 191-202.
- _____ (1998), “Dede Korkut Hikâyelerindeki Karakterlerin Tahlili”, *Millî Folklor*,
C. 5, S. 37, s. 3-12.
- Kant, Immanuel (1995), *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, (Çev. İ. Kuçuradi), Ankara:
Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

- Kâşgarlı Mahmud (2013), *Divanü Lûgati't-Türk*, (Çev. Besim Atalay), Cilt I-IV, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kırman, Ümral (2004), *Dede Korkut Anlatılarının Karşıtlıklar Kuramına Göre Çözümlemesi ve Bu Kuramın Anlatı Öğretiminde Kullanımı*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü: (yayımlanmamış doktora Tezi).
- Kocakaplan, İsa (2004), "Dede Korkut'un Delileri", *Millî Folklor*, C. 8, S. 64, s. 18-24.
- Kuzay Demir, Gonca-DURANLI, Muvaffak (2015), "Dede Korkut Anlatılarında Küçük Düşme Motifi", *Millî Folklor*, C. 14, S. 107, s. 49-59.
- Oğuz, M. Öcal (1996), "Manas Destanı ve Dede Korkut Kitabı'nda Kardeşler Arası İlişkiler", *Millî Folklor*, C. 4, S. 31, s. 37-41.
- Öncül, Remzi (2000), *Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Özdemir, Cafer (2016), "Hacı Bektaş Veli'nin Velâyetnâme Adlı Eserinde Yer Alan Halk Kültürü Unsurlarına İşlevsel Bir Bakış", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 78, s. 197-217.
- Özbay, Murat-KARAKUŞ TAYŞI, Esra (2011), "Türkçe Öğretiminde Dede Korkut Hikâyeleri", *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, C. 1, S. 1. s. 21-31.
- Özkartal, Mehmet (2009), *İlköğretim Sanat Etkinlikleri Dersinde Dede Korkut Destanı'nın Millî Değerlerin Kazanılmasına Etkisi*, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü: (yayımlanmamış doktora tezi).
- Savran, Hülya (2004), "Dede Korkut Kitabı'nda Anne-Çocuk İlişkisi", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7, S. 12, s. 89-103.
- Şahin, Veysel (2010), "Dede Korkut Hikâyelerinde İyilik İmgesinin Görüntü Seviyeleri", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 29, s. 43-54.
- Yalçınkaya, Fatoş (2015), "Geleneği Geleceğe Taşıyan Oğullar: Dede Korkut Kitabı'nda Baba-Oğul İlişkisi", *Millî Folklor*, C. 14, S. 107, s. 60-71.
- Yaylagül, Özen (2005), "Eski Türkçede Nezaket İfadeleri", *Millî Folklor*, C. 9, S. 68, s. 151-165.

Ahmet Mithat Efendi'nin "Ekonomi Politik" Adlı Eserinde İktisadî Serbestiyet ve Korumacılık Düşünceleri

Engin ÇAĞMAN*

Öz

Son dönem Osmanlı aydınlarından Ahmet Mithat Efendi (1844-1912), edebiyatın hemen hemen her türünde eserler vermiş; bunun yanı sıra iktisatla da ilgilenecek bu hususa dair Ekonomi Politik ve Hallu'l-Ukad adlı kitapları yazmıştır. Ahmet Mithat Efendi, Ekonomi Politik adlı eserini yazarken Belçikalı iktisatçı Brusker'in bir risalesinden faydalanmış ve kitabın ön sözünde de bunu ifade etmiştir. Her ne kadar zaman zaman Brusker'den alıntılar yapmışsa da kendisine katılmadığı hususları açıkça ifade etmiştir.

Ekonomi Politik'te iktisadın temel kavramlarıyla ilgili bilgiler veren ve Osmanlı Devleti'nin uygulamasını gerekli gördüğü iktisat politikalarına dair tavsiyelerde bulunan Ahmet Mithat Efendi, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gündeme gelen liberalizm-korumacılık ikileminde korumacılıktan yana tavır koymuş ve bunun nedenlerini de izah etmeye çalışmıştır.

Makale, Osmanlı iktisatçıları ve devlet adamları arasında tartışılan ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne de intikal eden iktisadî korumacılık ve serbestiyet düşüncelerine Ahmet Mithat Efendi'nin Ekonomi Politik adlı eserindeki yaklaşımını ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Mithat Efendi, Ekonomi Politik, serbestiyet, korumacı ekonomi.

* Yrd. Doç. Dr., Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi İktisat Tarihi Bölümü.
ecagman@bandirma.edu.tr

Ahmet Mithat Efendi's Views on Free Trade Versus Protectionism As Expressed in His Work "Ekonomi Politik"

Abstract

A prolific intellectual of the late Ottoman period who wrote in almost all literary genres, Ahmet Mithat Efendi (1844-1912) also took a keen interest in economics, on which he authored two works titled *Ekonomi Politik* (Political Economy) and *Hallu'l-Ukad* (Untying the Knots). In his book *Ekonomi Politik* he drew upon a handbook by the Belgian politician and economist Brusker (*Charles de Brouckère*), a point he made clear in the book's preface. Although he occasionally quoted Brusker in the work, he explicitly raised certain objections to the author.

Familiarizing his readers with the basic concepts of economics in his *Ekonomi Politik*, Ahmet Mithat Efendi also articulated his recommendations about the economic policies which he believed to be necessary for the Ottoman Empire. In the debate on free trade versus protectionism, a hot topic from the second half of the 19th century, he advocated the latter, and tried to explain his rationale behind his opinion.

This paper discusses Ahmet Mithat Efendi's views on economic protectionism and free trade as stressed in certain chapters of his *Ekonomi Politik*, a topic that was under debate among the contemporary Ottoman economists and statesmen and also survived into the agenda of the newly-established Republic of Turkey.

Keywords: Ahmet Mithat Efendi, *Ekonomi Politik*, free trade, economic protectionism.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin son dönem aydınlarından Ahmet Mithat Efendi (1844-1912), edebiyatın çok çeşitli alanlarında eserler vermesinin yanı sıra iktisadî meselelerle de ilgilenmiş ve buna dair muhtelif yazılar kaleme almıştır. Kendisinin bu konudaki en önemli iki kitabı *Ekonomi Politik* ve *Hallu'l-Ukad*'dır.

Ahmet Mithat Efendi'nin Tercüman-ı Hakikat gazetesinde yayınlanan makalelerinden oluşan ve 1879 yılında basılan *Ekonomi Politik* adlı eserinin Osmanlı dünyasında bu konuda yayınlanan ilk metinlerden olmakla birlikte özgün olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Zaten kendisi de kitabın girişinde, Belçika Kralı'nın himaye ve nezaretindeki bir telif heyeti içinde yer alan Brusker (*Charles de Brouckère*)¹ adlı siyasetçi ve iktisatçının ekonomi politığe dair yazmış olduğu fakat adını zikretmediği bir risalesinden faydalandığını belirtir.² Her ne kadar söz konusu risaleden sadece kitabının planlaması açısından yararlandığını bildiriyorsa da sık sık kendisinden alıntı yapmakta fakat yazara katılmadığı hususları açıkça ifade etmektedir.

Ahmet Mithat Efendi'nin ekonomi politik konusunda dikkat çekmek istediği önemli bir husus bu sahayla ilgilenen düşünürlerin, yazılarında, mensubu oldukları ülkelerin ahalisini ve o ahalinin medeniyet ve terakki derecesini göz

1Ahmet Mithat Efendi, *İktisat Metinleri*, I. Kitap-Ekonomi Politik, (Sadeleştirilenler: Erdoğan Erbay-Ali Utku), Çizgi Kitabevi, Konya, 2005, s.11; Ahmet Mithat Efendi'nin kendisinden büyük oranda faydalandığı eser Belçikalı siyasetçi ve iktisatçı *Charles de Brouckère*'in 1851 yılında yayınladığı "*Ekonomi-Politik'in Genel İlkeleri*" (*Principes généraux d'économie politique*) adlı risalesidir. Brouckère, eserini Belçika'da korumacılar ile serbest dış ticaret taraftarları arasında şiddetli tartışmaların yaşandığı bir ortamda ve büyük oranda ekonomik liberalizmin etkisiyle yazmıştır. Ahmet Mithat Efendi'nin *Ekonomi Politik*'inde, Belçika Kralı'nın himaye ve nezaretindeki bir telif heyeti olarak bahsettiği fakat adını vermediği, "*Entelektüel Gelişme Cemiyeti*" tarafından yayınlanan ve büyük "*Encyclopédie populaire*" külliyyatının bir parçası mahiyetinde olan kitap, herkesin anlayabileceği bir dille yazılmış; basit, halkı eğitmeye dönük ve popüler özellikler taşımaktadır. Ahmet Mithat Efendi'nin de *Ekonomi Politik*'inde aynı amaçla hareket ettiğini ve bu sebeple Brouckère'in eserini örnek aldığını söylemek mümkündür. François Geogon, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930*, (Çev. Ali Berktaş), Yapı Kredi Yayınları, 2006, s.147.

2 Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.11; Ahmet Mithat Efendi, eserinde Brouckère'in yanı sıra Adam Smith, Jean Baptiste Say, Sismondi, Rossi ve Droz olmak üzere Avrupalı başka iktisatçılardan da faydalanmıştır. Özellikle liberal yazarların görüşlerine müracaat etmesi, dönemin Avrupa'sında liberal ekonomi doktrininin egemen olmasının ve bu ekolü dikkate almadan ekonomi bilimiyle irtibata geçmenin zorluğundan kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte üreticilerin ve sanayileşmenin öneminden bahsettiği bölümlerde St. Simon'un izleri de görülmektedir. Geogon, *a.e.*, s.148; Hallu'l-Ukad adlı eserinde ise Adam Smith'le birlikte Sully, Colbert, Quesnay, Forbonnais ve Bastiat'tan faydalanmıştır. Ahmet Güner Sayar, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, Ötüken Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000, s.379.

önünde bulundurmüş olmalarıdır.³ Yazar, bu konuda dönemin Belçika ile İtalya devletlerini iki farklı kutupta değerlendirir. Ona göre Belçika terakkisini tamamlamış, İtalya ise geri kalmış bir ülke olduğu için bu ülkelerde ekonomi politiğe dair yazılan eserlerdeki düşüncelerin birbirlerinden farklı olması tabii karşılanmalıdır. Bu bağlamda kendisi de, Osmanlı ülkesi geri kalmış durumda olduğu için Belçika gibi terakki etmiş bir ülkeye ait olan Brusker'in risalesinin aynen tercüme edilmesinin çok ciddi bir hata olacağını ifade eder. Ahmet Mithat Efendi, ekonomi politiğe dair yazılacak bir eserin Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunu dikkate alan ve aşırılıklara kaçmayıp orta yolu gözeten özelliklerde olması gerektiğini ileri sürer. Böyle bir eserin farklı düşüncelerden faydalanılarak meydana getirilmesinin uygun olacağını düşünerek kendisinin de bunu gerçekleştirmeye çalıştığını beyan eder.⁴

Ahmet Mithat Efendi'nin Ekonomi Politik'ini değerli kılan gerek Brusker'den yaptığı alıntılar, gerekse iktisadî konularda verdiği teknik bilgilerden ziyade, zaman zaman Brusker'e katılmadığı hususları dile getirerek kendi kanaatlerini ortaya koyması, Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadî durumuyla ilgili gözlem ve yorumlarıyla, takip edilmesini gerekli gördüğü iktisat politikalarına dair yaptığı tespitler ve tavsiyelerdir.

Ahmet Mithat Efendi, Ekonomi Politik'i altı ana başlık altında oluşturmuş, bunları da muhtelif alt başlıklara ayırarak birçok iktisadî konuyu muhtasar olarak incelemiştir. Bir taraftan servet, sermaye, değer, üretim, tüketim, rekabet, mübadele, sigorta, banka, banknot, inhisar ve yed-i vahid makinalaşma, gümrükler, ithalat ve ihracat serbestisi, imtiyaz ve himaye, altın, gümüş, gibi iktisadın temel kavramları ve mevzularını izah etmeye çalışırken diğer taraftan

3 Ahmet Mithat Efendi, klasik ekol tarafından zaman ve mekândan bağımsız ekonomi yasalarının var olduğu iddialarına muhalefet ederek her toplumun evrim aşamasına ve içinde bulunduğu iktisadî şartlara uygun ekonomi anlayışının mümkün olabileceğini ileri süren Alman tarihçi ekolüne yakın görüşlere sahiptir. Diren Çakmak, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Evrimi*, Libra Yayınları, İstanbul, 2011, s.181-182; Bununla birlikte o, Alman Tarihçi ekolünün önde gelen temsilcilerinden haberdar değildir. Sayar, *a.e.*, s.378; Georgeon, *a.e.*, s.151.

4 "Binaen zalik, biz ki Osmanlıyız, memleketimizin şu hâl-i tedennisine göre en müterakki bir milletin eserini ve ez cümle plan ittihaz eylediğimiz eseri aynen tercüme eylemiş olsak, ne büyük bir hatada bulunacağımız derkâr bulunduğundan bizim için mutavassıt bir yolda ve hâl ve şanımıza münasib bir surette bir ekonomi politik yazmak lüzum ve mecburiyeti dahî birçok müelliflerin hülasa-i efkârını cem etmeye lüzum göstereceğinden, işte bu eser-i muhtasarda o lüzuma tebeyyet edilmiştir." Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.11-12; Ahmet Mithat Efendi'nin ekonomi politik konusunda Osmanlı Devleti'nin durumunu göz önüne alarak eserini buna göre yazması, tek bir yazara ve doktrine bağlı kalmaması, Batıdan gelen ve Batının kendi sosyal yapılarından doğmuş olan yeni sistemlere karşı ihtiyatlı tavrı onu çağdaşlarından ayıran önemli özelliklerdir. M. Orhan Okay, "İktisatta Millî Düşünceye Doğru", *Türk Kültürü Dergisi*, C. XVIII, Sayı: 207-208, s.80.

o dönem Avrupa'sının ve Osmanlı aydın ve devlet adamlarının üzerinde tartıştığı iktisadî meseleleri ele alarak yorumlamıştır. Bu yönüyle Osmanlı iktisat tarihi açısından aydınlatıcı bilgileri içermektedir.

Bu yazıda, Ahmet Mithat Efendi'nin Ekonomi Politik adlı eserinde, dönemin iktisatçıları, aydınları ve devlet adamları arasında en tartışmalı konulardan olan ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde de tartışılmaya devam eden iktisadî korumacılık ve serbestiyet düşüncelerine yaklaşımını incelemeye çalışacağız.

1. Tanzimattan Sonra İktisadî Korumacılık ve Serbestiyet Tartışmaları

Tanzimat döneminde Osmanlı aydın ve bürokratları, iktisadî düşünce açısından genel itibarıyla liberal politikaları ve ticaret serbestisini savunmuş ve 19. yüzyılın ikinci yarısında bu düşünceler yayılma imkânı bulmuştur. Yüzyılın sonlarına doğru bu akımın önemli temsilcileri olan Sakızlı Ohannes Paşa ve Portakal Mikael Paşa gibi düşünürler de serbest ticarete taraftar olmuşlar ve gümrüklerin kaldırılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Hatta Ohannes Paşa'nın "Mebadi-yi İlm-i Servet-i Milet" adlı eseri uzun süre temel kaynak olarak kabul görmüştür.⁵

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra liberal iktisadî yaklaşımlar çok güçlü hale gelmiş ve dönemin ilk iktisadî yayın organı olan "Ulûm-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası"nda ortaya atılan liberal iktisadî düşünceler devamlı olarak desteklenmiştir. Mecmuayı çıkaranlar ve liberalizm ve teşebbüs serbestliğinin savunusunu yapan önemli şahsiyetler, Mehmed Cavit, Ahmet Şuayb ve Rıza Tevfik Beylerdir.⁶ 1900 yılında "İlm-i İktisat" adlı eserini yayınlayan Cavit Bey, sonradan İttihat ve Terakki döneminde Maliye Nazırlığı görevinde bulunmuştur. Böylece o, liberal ekonomi politikasının hem teorisinin hem de pratiğinin güçlü bir şekilde savunusunu yapmıştır.⁷

5 Mehmet Savan, *II. Meşrutiyet Döneminde Sırat-ı Müstakim Mecmuası Örneğinde İslamcıların İktisadî Görüşleri (1908-1912)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2017, s.238-239; Şerif Mardin, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisadî Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918)", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.628.

6 Mardin, *a.e.*, s.630-631.

7 Tevfik Çavdar, *Türkiye'de Liberalizmin Doğuşu*, Uygurluk Yayınları, İstanbul, 1982, s.123-124.

Liberalizm akımı bir taraftan gittikçe etkisini genişletirken diğer taraftan muhalif düşünceler de kendisini göstermeye başlamıştır. Ohannes Efendi'nin talebelerinden olan Kazanlı Akyığıtzade Musa Bey bu muhalefetin öncülerindedir. Genel olarak görüşlerini Friedrich List'e dayandıran Musa Bey, Rus sosyalist literatürünün de etkisiyle, daha önce Namık Kemal ve Ahmed Midhat Efendi'nin edebî bir terminoloji ile açıkladıkları olayları iktisadî terminoloji ile izah etmeye çalışmıştır.⁸ Diğer bir muhalefet de II. Meşrutiyetin ilk yıllarında klasik liberal öğretiyeye karşı çıkarak sanayileşmenin önemini vurgulayan "Türk Yurdu Mecmuası" çevresinden gelmiştir. Bu çerçevede Yusuf Akçura, mecmuada, Rus kökenli Parvus'un klasik iktisadi eleştiren yazılarını yayınlamış ve çok rağbet gören bu yazıların da etkisiyle korumacılık taraftarlarının sayısı artış göstermiştir.⁹ Hemen hemen aynı eğilimlere sahip olan "İktisadiyat Mecmuası" ile "Yeni Mecmua" da benzer tezleri savunmuştur.¹⁰

19. yüzyılın sonlarına doğru klasik liberal görüşe ve ticaret serbestisine karşı çıkan önemli yazarlardan biri de Ahmet Mithat Efendi olmuştur. Himayeci politika konusunda ilk ciddi yaklaşımları sergileyen Ahmet Mithat Efendi, ünlü yazar Sakızlı Ohannes Efendi'nin aksine daha önce de ifade edildiği gibi ülkelerin iktisadî gelişme düzeylerini dikkate alarak iktisadî konuları ve değerlendirmeleri buna göre yapmıştır.¹¹ Ahmet Mithat Efendi aslen iktisatçı olmamasına rağmen iktisada dair kaleme aldığı Ekonomi Politik adlı eseri Tercüman-ı Hakikat gazetesindeki yazılarından oluşmaktadır. Serbest ticaret yoluyla Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitalist ülkeler tarafından nasıl sömürüldüğünü ve Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumunu gerçekçi bir şekilde analiz ederek, yerli sanayinin korunması ve teşviki temelinde kapitalistleşme için himaye politikasının öncülerinden olmuştur.¹²

Sonuç itibarıyla Osmanlı Devleti'ne Tanzimat'la birlikte giren modern iktisadî fikirler iki ana kola ayrılmıştır. Sakızlı Ohannes Paşa'nın liberal

8 Mardin, *a.e.*, s.628-629; Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet Döneminde İktisadi Düşünce", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.636.

9 Toprak, *a.e.*, s.637-638.

10 Mardin, *a.e.*, s.632.

11 Çavdar, *a.e.*, s.163.

12 Çavdar, *a.e.*, s.171-173.

düşünceleri daha sonra yerini iktisadî hürriyetçilik akımına bırakırken buna mukabil Ahmet Mithat Efendi'nin savunduğu ekonomik korumacılık düşüncesi de millî iktisat anlayışının ilk nüvelerini teşkil etmiştir.¹³

2. Ahmet Mithat Efendi'nin Ekonomi Politik'inde İktisadî Korumacılık ve Serbestiyet Düşünceleri

2.1. Mübadele Hürriyeti

Ahmet Mithat Efendi, faydalandığı risaleye atıfta bulunarak insanların, üretim ve servetlerini artırma konusunda, mülküne tasarrufta bulunmak ve çalışması sonunda elde ettiği ürüne istediği şekilde sahip olmak açısından özgür olması gerektiği gibi, elde ettiği ürünü başkalarına vermek ve onlardan sahip oldukları ürünleri almak hususunda da tamamen hür ve serbest olması gerektiğini ifade eder.¹⁴

Yine Brusker'in bahsi geçen risalesinden alıntıladığı ve kendisinin de katıldığı üzere insanlar için esaretin sadece dört duvar arasında kalmak anlamına gelmediği gibi hürriyetin de bunun zıddından ibaret olmadığını bildirir. Malına sahip olma ve ürünlerini istediği şekilde mübadele etmedeki hürriyeti, insanın tabii ve medeni hürriyetini tamamlayan unsurlardandır. Fakat insanların hürriyeti her dönemde bir şekilde engellendiği veya sınırlandırıldığı gibi temel kaide olması gereken mübadele hürriyeti de yakın zamanlara kadar engellenmiş ve kısmen de olsa engellenmeye devam edilmektedir. Bir zamanlar Avrupa'nın çoğu beldelerinde köyler, nahiyeler, kazalar, şehir ve vilayetler arasında ziraî ve sınaî ürünlerin nakli ve mübadelesi hemen hemen yasak derecesinde sınırlandırılmıştır.¹⁵

Ahmet Mithat Efendi, mübadelenin aynı zamanda tabii ve makul bir faaliyet olduğunu düşünmektedir. Zira tabii servetin her türlü her yerde mevcut değildir.

13 Orhan Çakmak, "Osmanlı'da Piyasa Zihniyeti Ve Girişimcilik (Adam Smith Yaklaşımına Göre Bir Analiz)", http://www.orninvest.com/Upload/Sayfa/1_osmanlida_piyasa_zihniyeti.pdf, (Erişim tarihi 05.10.2017), s.3-4; Ahmet Mithat Efendi, ekonomi politik açısından millî iktisat ekolünün öncülerinden olmakla birlikte, 20. yüzyıl başlarında bu ekolün temsilcileri olan Türk milliyetçilerinden ayrılır. O, daha çok Osmanlı coğrafyasındaki İslamî unsurlara dönük milliyetçiliği kastetmekte ve Yeni Osmanlıların özellikle de Namık Kemal'in anlayışına yakın durmaktadır. Bu yönüyle de II. Abdülhamid'in Panislamizm'inin habercisidir. Georgeon, *a.e.*, s.154-155; Almanya'da List'in, Smith-Ricardo ikilisine baş kaldırması gibi, Ahmet Mithat Efendi de Tanzimat döneminde, liberalizm ekolüne ve özellikle bu ekolün öncülerinden ve en önemli temsilcilerinden Ohannes Paşa ile Portakal Mikail Paşa'ya karşı himayeci ya da millî iktisat görüşünü savunmuştur. Sayar, *a.e.*, s.385.

14 Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.41.

15 Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.41.

İklim, madenler ve yeryüzü şekillerinin değişik olmasından dolayı meydana gelen farklı ürünlerin mübadelesinin ve naklinin yasaklanması terakkiye de aykırıdır. Bu bağlamda inhisar uygulamasının da karşısında yer alan yazara göre inhisar ve yed-i vahid, halkın genel veya özel ihtiyaçlarından herhangi bir şeyin satışını yalnız bir kişiye veya yalnız bir şirkete ve idareye hasrederek bunun haricindeki insanları o şeyi satmaktan men etmek düşüncesidir.¹⁶

Ahmet Mithat Efendi bu konuyu et satışı örneği ile izah eder. Buna göre, bir köyde, kasaba veya şehirde et satın alınmasını yalnız bir adama tahsis ederek ondan veya onun adamlarından başka kimseye et sattırmamak bir inhisar veya yed-i vahid teşkil etmek anlamına gelir. Her ne kadar bu uygulamada devlet menfaati gözetiliyor olsa da sonuç itibarıyla halkın geneli zararlı çıkmaktadır. Çünkü inhisar idaresi devlete para kazandırmakla birlikte hem onun beş on katını ahaliden kazanacak hem de mübadele hürriyeti ortadan kalkacaktır. İnsanlar sahip olduğu hayvanı kesip satamadığında bu hayvanı et rejisine yani inhisarına, gerçek değerinin altında satmak zorunda kalacak ve inhisarı elinde bulunduranlar da kestikten sonra halka fahiş fiyatla satacaktır. Ahmet Mithat Efendi, buna karşın serbest rekabeti ön plana çıkarmaktadır. Böyle bir ortamda yapılan ticarete hem alıcı hem de satıcıların çok sayıda olmasının rekabete, rekabetin de malların temiz ve ucuz olmasına sebebiyet vereceğini düşünmektedir.¹⁷

2.2. İthalat ve İhracat Serbestisi Konusunda Brusker'e İtirazlar

Ahmet Mithat Efendi, ülke içinde serbest rekabet taraftarı olmakla birlikte ithalat ve ihracatın tamamen serbest bırakılması düşüncesine muhalefet eder. Bu bağlamda Brusker ise ithalat ve ihracat serbestisinin karşısında yer almanın, ne kadar çok zirai ve sınai ürün ihraç edilir ve dışarıdan ne kadar az ithalat yapılırsa millî servete o nispette faydalı olacağı kanaatinin yanlış olduğunu iddia eder. Brusker, fertten yola çıkarak verdiği örnekte, bir ferdin kendi hanesinden yüz frank değerinde mal çıkarıp karşılığında seksen frank değerinde mal ithal etmesi neticesinde yirmi frank eksik mal ithal ederek zarara girmiş olduğunu savunur.¹⁸

Ahmet Mithat Efendi ise, buna karşı çıkararak aynı örnek üzerinden bu

¹⁶ Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.41-42.

¹⁷ Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.42-43.

¹⁸ Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.49.

ferdin, ihtiyaçlarından birçoğunu elde edecek kadar zengin olduğundan dışarıda ihtiyaç duyduğu Şeyin sadece seksen franklık olması sebebiyle ancak bu değerde mal satın alarak ithal ettiğini, aradaki yirmi frankı kesinlikle zarar etmediğini ve o yirmi franklık değeri mal ve eşya olarak getirmiyorsa nakden getirdiğini ileri sürer.¹⁹

Brusker, paranın ancak mübadele vasıtası olduğunu, bu özelliğinin ortadan kalkmasıyla altın ve gümüşün sadece bir metadan ibaret kalacağını savunur. Ona göre, bir adam emeğinin ürününü sattığı zaman eline geçen para ile ihtiyaç duyduğu nesnelere satın alır. Aksi halde parayı cebinde muhafaza etmenin hiçbir faydası yoktur. Sadece tedavülde bulunacak kadar para bulundurmak yeterlidir. Cepte veya sandıkta muhafaza edilen para hiçbir ürün hasıl etmediği gibi bir milletin kesesinde bulunan para da hiçbir ürün meydana getirmez.²⁰

Ahmet Mithat Efendi de paranın bir adamın cebinde veya bir milletin sandığında muhafaza edilmekle fayda getirmeyeceğini kabul eder. Fakat buna mukabil, kullanılmayacak olduğu halde fazladan satın alınacak eşyanın da fayda getirmeyeceğini, altın ve gümüş çürümediği halde alınan eşyanın çürüyüp telef olacağını söyler. Bu sebeple ona göre ihtiyacın üzerinde dışarıdan mal satın alarak ülkeye getirmenin bir yararı yoktur. Yüz franklık ihracata karşılık seksen franklık ithalat yapılırsa kalan yirmi franklar birikerek milyonlara ulaşır ve bunlar da ekonomi politiğin temel kanunlarına uygun olarak yeni servet ve sermayeler teşkil eder. Altın her yerde mübadelesi kolay ve cari bir değer olduğu için çoğalması zararlı değildir. Ahmet Mithat Efendi, konuyla ilgili olarak Rumeli ve Anadolu Őimendiferlerinin Osmanlı sermayesiyle yapılmayıp dış sermaye ile yapıldığını, benzer Şekilde Süveyş Kanalı'nın da yabancı sermaye ile açıldığını özellikle vurgular.²¹ Böylece yazar, altın miktarının mübadele vasıtası veya yatırım aracı olarak fazla olmasının her durumda faydalı olacağını düşünmektedir.

Üçüncü olarak Brusker, bir ülkede para olarak altın ve gümüşü çoğaltmak amacıyla ithalat ve ihracat hürriyeti yasaklanıyor ise paranın bu Şekilde çoğaltılmasına servet denilemeyeceğini savunur. Zira Brusker'e göre para

¹⁹ Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.53.

²⁰ Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.49.

²¹ Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.53-54.

çoğalırrsa değeri azalacak ve eşyanın değerinin de artmasından başka bir sonuç vermeyecektir. Ona göre Amerika'nın keşfi bunun tipik bir örneğidir. Keşifle birlikte Avrupa'ya çok miktarda altın ve gümüş girmiş fakat keşfin sonrasında fiyatlar çok fazla artış göstermiştir. Paranın çoğalması eşyanın fiyatını artırmaktan başka bir şeye yaramaz. Servetin gayesi bolluk meydana getirmek iken bu durumda pahalılık oluşur. Servetin esas vasıtaları, ihtiyaç duyulan eşyanın bolluğu ve kalitesi olup eşyanın alışverişinde kullanılan yani tedavül vasıtası olan paranın çokluğu değildir. Paranın çokluğu fiyatları artırmak suretiyle eşyanın azalmasına yol açar.²²

Meseleye sadece arz değil talep cihetinden de bakan Ahmet Mithat Efendi bu görüşlere karşı çıkmaktadır. Ona göre, Amerika'nın keşfinden sonra Avrupa'da fiyatların çok ciddi oranda artmasına bakarak altının çok olmasının, onun değersizliğine ve eşyanın fiyatlarını artırmasına sebebiyet vereceği iddiası kesinlikle doğru değildir. Eşya fiyatlarının pahalılaşmasında sadece altın ve gümüşün bolluğu değil Avrupa'da medeni toplumların maişetinin ve ekonomik durumunun dönüşüm geçirmesi çok büyük etken olmuştur. Ayrıca Amerika'da keşfedilen altın madenleri, altının kıymetini çok ciddi oranda düşürecek miktarda değildir. Buna ilave olarak altın madenlerinin ve buna bağlı olarak altın miktarının artmasının yanı sıra o zamandan itibaren ortaya çıkan nüfus artışı da göz önüne alınmalıdır. Öte yandan Ahmet Mithat Efendi, tedavülün gösterdiği ihtiyaca göre çok fazla olsaydı altının yerine geçen kâğıt paralara ihtiyaç duyulmaması gerektiğini iddia eder.²³

2.3. İmtiyaz ve Himaye

Ahmet Mithat Efendi'ye göre Osmanlı Devleti'nde hükümetlerin birinci görevi ziraat, sanayi ve ticareti himaye etmektir. Çünkü devletin muhtaç olduğu kuvvet ve büyüklük ancak ahalinin servetine; servet ise ziraat, sanayi ve ticarete bağlı olduğundan söz konusu üç sektör muhafaza ve himaye edilmeyip ahali zayıf düşerse devlet de gücünü kaybeder. Osmanlı Devleti'nde bu üç alana hiç önem verilmediğini kaydeden Ahmet Mithat Efendi, diğer taraftan orman, maden

---

22 Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.49-50.

23 Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.54-57.

ve sair kaynakların imtiyazlarının kayıtlarına bakıldığında bunların Müslüman tebaaya ihale edilmediğinin ortaya çıkacağını ileri sürer. Kendisi de bu tür kaynakları işletmek için Müslüman tebaanın gereken niteliklere sahip olmadığını kabul etmekle birlikte, en azından yeterlilik kazanıncaya kadar bu işletmelerin yabancılara kaptırılmayıp muhafaza edilmesi için çalışılması gerektiğini vurgular.²⁴

Ahmet Mithat Efendi, mübadele hürriyeti ile ithalat ve ihracat hürriyeti taraftarlarının, özellikle de Osmanlı ülkesinde zengin olmaya alışmış bulunan yabancılara bu düşüncelere şiddetle karşı koyacaklarından emindir. Yazara göre devlet, bu kaynakların bir kısmını bizzat kendisi işletmeli, ayrıca tebaanın da işletmesine izin vermelidir. Çünkü bu sayede tebaanın servet ve kudreti artacak ve devletin kuvvetlenmesine de katkı sağlanacaktır. Mevcut durumda devlet, söz konusu kaynakları işletmek için kabiliyetli olmasa bile devlet ve Müslüman tebaa kabiliyet kazanıncaya kadar bu kaynaklar muhafaza edilmelidir. Aksi halde, gerekli olan kabiliyet bundan yirmi otuz sene sonra kazanıldığında kaynakların tamamı yabancılara tarafından istila edilmiş olacağından Osmanlı ülkesinde söz konusu kabiliyetin sarf edileceği yer kalmayacaktır.²⁵

Osmanlı Devleti'nde imtiyaz ve himaye konusunun suiistimal edildiğini iddia eden Ahmet Mithat Efendi'ye göre Avrupalı ekonomi politik uzmanları, himaye denildiğinde yabancı hükümetlerin, limanların her birinde konsoloslar bulundurup bu limanlara giden gemileri ve ticaret erbabını himaye etmeye ve işlerini kolaylaştırmaya memur ve mecbur olmalarını anlamaktadır. Fakat Osmanlı Devleti'ne ait bir geminin İspanya limanlarından birine gittiğinde Osmanlı limanlarına gelen bir yabancı geminin gördüğü himayeyi görmesi imkânsızdır. Şayet Osmanlı'da, Batı'daki gibi bir himaye olsaydı, Osmanlı memleketlerinden dışarı çıkan pamuk, kök boya, kuru incir, kuru üzüm, palamut vs. bazı ürünleri dış ülkelere ihraç edenlerle onların karşılığında dışarıdan mal getirip ülke içinde satanların tamamen Osmanlı tebaası olmaları gerekirdi. Hâlbuki Osmanlı mallarını Avrupa'ya satan da Avrupa'nın malını Osmanlı topraklarına getirenler

24 Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.62.

25 Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.62-63.

de yabancılardır. Yazara göre buradan çıkan sonuç Osmanlı'da devlet himayesinin yetersiz olduğu, daha doğrusu mevcut olmadığı için Osmanlı tüccarlarının yabancı limanlarına gidemediği gerçeğidir. Bunun aksine, himaye olsaydı mutlaka giderlerdi.²⁶

Ahmet Mithat Efendi, Osmanlılar için himayenin sadece dışarıda değil ülke içinde de bulunmadığını söyler. Yazara göre, kapitülasyonlar ve sair ahidnameler gereğince yabancıların bir Osmanlı vatandaşı ile davaları olduğunda ilgili ülkelerin konsolosları derhal mahkemeye gelerek kendi vatandaşlarını himaye etmektedir. Osmanlı memurları ise konsoloslar ve tercümanlar ile uğraşmadıkları için Osmanlı tebaasının hukuku daima kaybolmaktadır. Fransa ve İngiltere'ye giden bir kişi Fransız ve İngiliz tebaası olmak için birçok sıkıntılara ve fedakârlıklara katlanarak çok zor bir şekilde o tabiiyeti kazanabilmektedir. Çünkü Avrupa ülkelerinde asıl himaye yabancılar değil yerlilerdir. Osmanlı tebaası ise kendi ülkesinde himaye göremediğinden yabancı pasaportu alıp bu sayede himaye olunurlardı. Buna binaen Osmanlı tebaasının hem imtiyaz yönünden hem de ziraat, ticaret, sanayi ve kabiliyet yönünden mahrum halde bulunması acınılacak bir durumdur.²⁷

2.4. Ülkeler Arasında İthalat ve İhracat Hürriyetinin Şartları

Ahmet Mithat Efendi'ye göre Avrupa'nın terakkiyatı göz önüne alınırsa ithalat ve ihracat hürriyetinin Osmanlı Devleti'nde uygulanmasında kesinlikle aceleci davranılmamalıdır. Rekabetin kalkınmaya katkısının büyük olduğunu kabul etmekle birlikte yazar, rekabet eden iki tarafın veya tarafların güç ve iktidar açısından aralarında belirli bir denge olması gerektiğini ifade eder.²⁸

Yazar bu konuda, teneke kutularda satılan kibritleri örnek verir. Kibritin yurt dışında imalinden kutulara konulmasına, gemilerle iskelelere getirilip vergilendirilmesine ve birkaç el değiştirdikten sonra işportacılar tarafından halka arz edilmesine kadar geçen süreçleri hatırlattıktan sonra aradaki bütün şahısların

²⁶ Ahmet Mithat Efendi, a.e., s.63.

²⁷ Ahmet Mithat Efendi, a.e., s.63-64.

²⁸ "Bir tarafta makinaları vapurlarla işler koca bir matbaa, yüz binlerce nüshayı birkaç saat zarfında basıp ortaya koyduğu halde onun yanında istinsah-ı nüsaşa çalışan bir kâtip ne ise bugün Avrupa'ya karşı biz dahi o nisbette kaldığımızdan öyle bir nisbet mevcut iken bizi rekabete davet etmek, otuz yaşında bir babayiğidin dört yaşındaki bir sabıye meydan okumasına benzer." Ahmet Mithat Efendi, a.e., s.64-65.

yine de para kazandıklarını ifade eder. Sanatta ve ticarete bu derecede sürat, ucuzluk, kalite ve ustalık mevcutken Osmanlı Devleti'nin ihracat ve ithalat serbestisi yoluyla rekabete girebilmesi bu aşamada ona göre mümkün değildir.²⁹

Ahmet Mithat Efendi'nin verdiği diğer örnek o yıllarda kış aylarında çekilen odun sıkıntısından dolayı Marsilya'dan İstanbul'a odun getirilmesidir. Bu hadiseyi aktaran yazar, İstanbul'a yakın iskelelerde odun mevcut olduğu halde bazı Fransız tacirleri tarafından Marsilya'dan odun getirildiğini, çünkü bunun çok daha ucuza mal olduğunu söyler.³⁰

Ahmet Mithat Efendi, ithalat ve ihracat serbestisinin gerekli olabilmesi için sanayi ve ticarete rekabet edebilecek derecede terakki etmiş olmanın şart olduğunu savunur. Bu bağlamda Fransa ve Belçika ile İngiltere arasında serbest bir şekilde ithalat ve ihracat yapılabileceğini, bunun gerekli de olabileceğini zira bu ülkelerin söz konusu kalkınmışlık düzeyine ulaştığını ifade eder.³¹

Buna ilave olarak bu ülkelerin hammadde aldıkları yerlerle de ithalat ve ihracat hürriyetinin uygun görülebileceğini ileri süren Ahmet Mithat Efendi ancak bu durumda o ülkelerin karşılıklı olarak ihraç ve ithal ettikleri malların çeşidinin ve miktarının önemli olduğunu söyleyerek Osmanlı Devleti'nden bir örnek verir. Buna göre, Antakya iskelesinden çok miktarda pamuk ve Selanik'ten de yapağı elde ediliyor olması Trieste fabrikalarının ithalat ve ihracat serbestisi iddiasında bulunmasına meşruiyet teşkil edemez.³² Çünkü böyle tek taraflı bir ticaretin Osmanlı Devleti'ne fayda getirmeyeceği açıktır.

İthalat ve ihracat arasındaki nisbeti mutlaka muhafaza etmek gerektiğini belirten Ahmet Mithat Efendi'ye göre aksi halde yabancı malların ithalatının Osmanlı ülkesini mahvetme tehlikesi devam edecektir. Kaldı ki Belçika, Fransa ve İngiltere gibi sanayi ve ticaret durumu dengede bulunan ülkelerde bile tam anlamıyla mübadele hürriyeti olmayıp onlar arasında da bu hürriyeti sınırlayan birçok kanun mevcuttur. Yazar, mübadele hürriyeti düşüncesinin o dönem Almanya'sında tartışmalara yol açtığını, meclislerinin dörtte üçünün mübadele

29 Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.65.

30 Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.65.

31 Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.66.

32 Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.66.

hürriyetine karşı çıkararak yabancı ithalatını engellemeye ve sınırlandırmaya karar verdiklerini aktarmaktadır.³³

Ahmet Mithat Efendi sonuç olarak mübadele serbestisini tamamıyla uygulamak için milletler arasında bir denge kurulmasının beklenmesi gerektiğini tavsiye eder. Tabiat kendi ham servetini dünyanın her tarafına bir şekilde yaymıştır. Ulaşım ve haberleşme vasıtalarıyla insanlar her zaman dünyanın her tarafına uzanarak tabii servetlerden elde ettikleri şeyleri istifadeye sunarlar. Bunları gerek çıkarmak ve işlemek, gerek nakletmek ve satmak suretiyle genel bir denge meydana gelir ve “*o zaman dünya ale'l-umûm insan denilir bir milletin vatan-ı müşterek ve umûmîsi addolunacağından serbesti-i mübadele dahî her tarafa tamim olunur.*”³⁴

Öte yandan yazara göre, mevcut şartlar dâhilinde, genel olarak ithalat ve ihracatın serbestçe yapılmasına izin verilirse İran gibi eski servetini muhafaza etmekte olan milletlerin servetlerinin de Osmanlı ülkesinin haline dönme tehlikesi mevcuttur. Sanayi ve ticaret konusunda beş kıtaya üstünlük kurmuş olan Avrupa kıtası bütün dünyanın servetini kendisine celp etmektedir.³⁵

2.5. Ahmet Mithat Efendi'nin İktisadî Korumacılık ve Serbestiyet Düşüncelerine Dair Önerileri

Ahmet Mithat Efendi, altı ana bölüm altında tasnif ettiği eserinin üçüncü ve dördüncü bölümünün hemen hemen tamamını mübadele, serbest ticaret ve bununla ilgili hususlara ayırmıştır. Dördüncü bölümün sonundaki “*Biz Ne yapmalıyız?*” alt başlıklı yazının, Osmanlı okurlarının ekonomi politikten en fazla faydalanacakları bölüm olduğunu ifade ederek ardından ne yapılması gerektiği sorusunu cevaplandırmaya çalışır. Sunduğu görüşlerin kendi şahsi görüşleri olduğunu, mutlak anlamda bilimsel kesinlikte bir sonuç çıkarılmaması gerektiğini ve muhtemel hataların kendisine ait olduğunu söyler.³⁶

Yazara göre mübadele hürriyeti kapısı açılacak olursa Osmanlı sanayi ve

33 Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.66.

34 Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.67.

35 Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.67; Yazar, konuyla ilgili olarak bir Fransız şairinin “*Bir zaman olur ki İngiliz adaları, üzerine yığılmış olan servetin ağırlığına dayanamayarak Bahr-ı Muhit'in ka'ına gark olur gider*” sözünü nakleder. Bk. Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s. 67.

36 Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.67.

ticaretini canlandırmak kesinlikle imkânsız olacaktır. Çünkü sadece halk tarafından değil, devlet tarafından da bazı fabrikalar kurulduğu halde hiçbiri yaşayamamıştır. Mevcut durumdaki Feshane fabrikası da kendisini zorlukla idame edebilmekte olup Avusturya ve Fransa'nın fes satabilmek için yapmış oldukları fabrikalara üstünlük kurabilmek hayaldir. Ayrıca “Şayet ithalat ve ihracatı tamamen serbest bırakmazsak Avrupa'nın yeni sanayisi bizim ülkemize giremez.” şeklinde yanlış bir yargının ortalıkta dolaştığını ifade eder. Ona göre de Avrupa'nın yeni sanayisinin Osmanlı ülkesine girmesi istenen bir şey olmakla birlikte bunu elde etmek için mutlaka yabancı ithalatını serbest bırakmak zorunluluğu yoktur. Hatta serbestlik bundan dolayı zararlı olacaktır. Zira ithalat konusunda Avrupalılara bir şekilde zorluk çıkarılmazsa sanatlarını Osmanlı ülkesinde icra etmek zorunda kalmazlar. Bu sebeple Osmanlı Devleti öncelikle sanayii ve dâhilî ticareti güçlü bir şekilde himaye için yabancı ithalatı üzerine ağır vergiler koymalıdır. Yabancıardan yapılan ithalatın çeşitleri yüzlerce kalem olsa da bunlar sınıflarına ayrılıp devletin hangilerine en çok ihtiyacı varsa onlardan en az vergi alınmalıdır. Gerekirse makinalar gibi en fazla ihtiyaç duyulan yabancı maddelerden hiç vergi alınmamasından başlayarak kademeli olarak, süse yönelik eşya gibi en az ihtiyaç duyulan maddelere kadar en ağır vergileri koymak şeklinde bir uygulama ile bu işe bir nizam verilebilir.³⁷ Böyle bir tedbir alınırsa Feshane-i Âmire'de on sekiz kuruşa ancak satılabilen feshlere karşın Avrupa'daki fabrikaların, bunun yarısına yakın fiyatla fes satabilmesi gibi bir dengesizlik ortadan kalkarak Avrupa'ya yüklenecek fazla vergi ile dâhilî sanayinin teşvik edilmesi ve yayılması mümkün olacaktır.³⁸

Ahmet Mithat Efendi'ye göre Avrupa sanayini Osmanlı ülkesine aktarmak konusunda başka yöntemler de vardır. Bu bağlamda sanayiiyle ilgili birçok cemiyetler kurularak Avrupa'ya öğrenciler gönderebilir. Yahut bu terakkiyi elde etmek amacıyla, daha önce diplomat yetiştirmede ve hatta ziraat fenlerini tahsil etmede yaptığı gibi çeşitli sanayileri öğrenmeleri için devlet, Avrupa'ya eleman gönderilebilir. Bundan başka Avrupa'dan Osmanlı ülkesine gelip sanat icra

37 Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.68; Yazarın lüks tüketim ve gösterişe karşı olumsuz yaklaşımının Thorstein Veblen'in (1857-1929) görüşleriyle paralellik arz ettiği söylenebilir. Diren Çakmak, *a.e.*, s.192.

38 Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.68.

edecek olanlara birkaç seneliğine ve önceden belirlenmiş şartlar dâhilinde çeşitli imtiyazlar verilebilir. Bu imtiyazlarda planlı, düzenli ve dikkatli olmak şartıyla mümkün olduğunca müsamahakâr davranılmasında fayda vardır.

Ahmet Mithat Efendi, Büyük Petro ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa gibi, hüküm sürdükleri yerlerin müceddidi olarak kabul edilen önemli şahsiyetlerin bu yolda nasıl hareket ettiklerinin incelenmesi gerektiğini söyler. Ayrıca, Avrupalıların ekonomi politik ilmi sayesinde kalkınması sebebiyle Osmanlı ülkesinin de bu ilimden azami derecede faydalanmaya çalışmasını tavsiye eder.³⁹

Sonuç

Daha çok edebiyatçı kimliğiyle tanınan Ahmet Mithat Efendi iktisat alanında da eserler vermiştir. Osmanlı aydınları ve devlet adamları arasında modern anlamda iktisadî meselelerin tartışılmaya başlandığı 19. yüzyılın ikinci yarısında, Ekonomi Politik ve Hallu'l-Ukad adlı kitaplarıyla bu alana katkı sağlamıştır.

Yazının konusunu teşkil eden ve Tercüman-ı Hakikat gazetesinde yazdığı makalelerden oluşan Ekonomi Politik, her ne kadar orijinal olmasa bile iktisat ilminin temel kavramları hakkında sade ve anlaşılır bir üslupla bilgiler vermekte, Osmanlı ülkesinde ve Avrupa'da tartışılan iktisadî konuları ele alarak yorumlamaktadır. Ahmet Mithat Efendi, eserini yazarken faydalandığı Brusker'in risalesinden sadece nakiller yapmakla yetinmemekte, yanı sıra Osmanlı Devleti için uygulanmasını gerekli gördüğü iktisat politikaları hakkında şahsi görüşlerini de ifade etmektedir. Ekonomi Politik, bu yönleriyle özellikle Osmanlı iktisat tarihi açısından önemli bilgileri içermektedir.

Her ülkenin iktisadî şartlarının farklı olduğunu, ekonomi politik alanındaki yazarların, mensup oldukları ülkelerin ve ahalisinin gelişmişlik düzeyini dikkate aldıklarını söyleyen Ahmet Mithat Efendi, kendisinin de Osmanlı ülkesinin şartlarını ve gelişmişlik durumunu göz önüne aldığını ifade eder. Ekonomi Politik'te liberal iktisatçılardan istifade etmekle birlikte himayeci görüşe taraftar olan Ahmet Mithat Efendi'ye en çok etki eden iktisatçılar Adam Smith öncesi iktisadın Fransız merkantilistleri olan Sully ve Colbert'tir.⁴⁰

---

³⁹ Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.68.

⁴⁰ Sayar, *a.e.*, s.390-392.

Ahmet Mithat Efendi, Osmanlı İmparatorluğu içinde mübadele hürriyetini ve rekabeti sınırlayan inhisar, yed-i vahid vb. düşünce ve uygulamaların kaldırılması gerektiğini savunmuştur Fakat bununla birlikte bir tarafta Osmanlı Devleti ve diğer terakki edememiş ülkelerle diğer tarafta terakkisini tamamlamış Avrupa ülkeleri arasında serbestçe ticaret yapılmasının uygun olmayacağını düşünerek buna karşı çıkmıştır.⁴¹ Ona göre öncelikle ülkeler arasında iktisadî denge kurulmalı ve ancak bu denge kurulduktan sonra mübadele tamamen serbest hale getirilmelidir.

Ahmet Mithat Efendi ifade etmeye çalıştığımız bu düşünceleriyle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı dünyasında ortaya çıkan liberalizm-korumacılık ikileminde korumacılıktan yana tavır koymuş ve 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan millî iktisadın öncülerinden olmuştur.

---

⁴¹ Ahmet Mithat Efendi, uygulamada himayeci olmakla birlikte salt liberalizmin Osmanlı ekonomisinin problemlerini çözmeye yeterli olmayacağı hususuna dikkat çeken yönüyle, çağdaş iktisadi düşünce tarihimizde kurumsal faktörlerin önemini ilk olarak kavrayan sosyal bilimcidir. Sayar, *a.e.*, s.259.

Kaynakça

- Ahmet Mithat Efendi. *İktisat Metinleri*, (Sadeleştirenler: Erdoğan Erbay-Ali Utku), Çizgi Kitabevi, Konya, 2005
- Çakmak, Diren. *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Evrimi*, Libra Yayınları, İstanbul, 2011
- Çakmak, Orhan. "Osmanlı'da Piyasa Zihniyeti ve Girişimcilik (Adam Smith Yaklaşımına Göre Bir Analiz)", http://www.orhinvest.com/Upload/Sayfa/1_osmanlida_piyasa_zihniyeti.pdf, (Erişim tarihi 05.10.2017), ss. 1-63
- Çavdar, Tevfik. *Türkiye'de Liberalizmin Doğuşu*, Uygarlık Yayınları, İstanbul, 1982
- Georgeon, François. *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930*, (Çev. Ali Berktaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006
- Mardin, Şerif. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisadî Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918)", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 618-634
- Okay, M. Orhan Okay, "İktisatta Millî Düşünceye Doğru", *Türk Kültürü Dergisi*, C. XVIII, Sayı: 207-208, ss. 72-98
- Savan, Mehmet. *II. Meşrutiyet Döneminde Sırat-ı Müstakim Mecmuası Örneğinde İslamcuların İktisadî Görüşleri (1908-1912)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2017
- Sayar, Ahmet Güner. *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, Ötügen Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000
- Toprak Zafer, "II. Meşrutiyet Döneminde İktisadî Düşünce", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 635-640

Üniversite Öğrencilerinin Osmanlı Türkçesine İlişkin Tutumları

Necmettin ÖZMEN*

Bilal YILDIRIM**

Öz

Son yıllarda Türkiye’de, Osmanlı Türkçesi tartışmaları ve Osmanlı Türkçesi ile ilgili yaşananlar bir hayli gündem oluşturmuştur ve oluşturmaya devam etmektedir. Bu araştırmanın amacı, Osmanlı Türkçesi tartışmasının üniversite öğrencileri arasında nasıl bir algıya sebep-vesile olduğu ve üniversite öğrencilerinin Osmanlı Türkçesiyle ilgili tutumlarını belirlemektir. Bu maksatla veriler, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Halkalı Kampüsünde farklı fakültelerde öğrenim gören öğrencilerden, araştırmacılar tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formuyla, toplanmış ve kategorik içerik analiziyle analiz edilmiştir. Verilerin analizi sonucunda öğrencilerin çok azının Osmanlı Türkçesini bildiği, Osmanlıca kelimelerin aileleri tarafından kullanımının çok düşük olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte öğrencilerin büyük çoğunluğu Osmanlı Türkçesine karşı olumlu tutuma sahiptir. Osmanlı Türkçesinde yer alan kelimelerin öğrenciler üzerinde genel olarak olumlu çağrışımlar yaptığı, geçmişle bağlantı kurmanın aracı olduğu ve estetik olduğu kanaati hâkimdir. Öğrencilerin büyük çoğunluğu Osmanlıca kelimelerin okullarda ve yazılı-görsel yayınlarda kullanılmasının iyi olacağını düşünmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Türkçesi, Osmanlıca, üniversite öğrencileri.

* Yrd. Doç. Dr. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi (Türkçe Öğretmenliği) Bölümü öğretim üyesi necmettin.ozmen@izu.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü (Eğitim Yönetimi) öğretim üyesi bilal.yildirim@izu.edu.tr

University Students' Attitudes towards Ottoman Turkish

Abstract

In recent years, the discussions of Ottoman Turkish and some issues regarding Ottoman Turkish have created and continue to create an agenda in Turkey. The aim of this research is to uncover the kind of perception that the discussions about Ottoman Turkish created among the university students and their attitudes towards Ottoman Turkish. For this purpose, the study employed a semi-structured interview developed by the researchers to collect data from the university students at different faculties of Istanbul Sabahattin Zaim University, Halkali Campus. The data were analyzed with categorical content analysis. As a result of the analysis of the data, it was found that very few students knew Ottoman Turkish and that the usage of the Ottoman words by their families was very low. However, the vast majority of the students have a positive attitude towards Ottoman Turkish. It is a common belief among the students that the words in Ottoman Turkish have generally positive associations on students, that they are the means of establishing connections with the past, and that they are aesthetic. The vast majority of the students think that it would be better to use Ottoman words in schools and in written and visual publications.

Keywords: Ottoman Turkish, Ottoman Language, university students

Giriş

Dil; duygu ve düşüncelerin aktarılmasına ve iletişime araçlık eder. Bunu yaparken nesne ve kavramların göstergesi olan kelimeleri kullanır. Herhangi bir dili kullanan kimse dağarcığında ne kadar kelimeye sahipse duygu ve düşüncelerini o kadar kolay ve rahat anlatabilir. Çünkü zihninden geçenleri ifade edeceği araçlar hazırdir.

Türkiye Cumhuriyeti devleti kurulduğunda birçok alanda reform yapılmıştır. Bu reformlar neredeyse hayatın tamamını kuşatan ve o güne kadar gelen müesses nizamı kökünden değiştiren yeniliklerdir. Batı kökenli dillerin etkisine maruz kalan Osmanlı Türkçesi de okuma-yazmayı ve anlamayı-yorumlamayı önemli ölçüde değiştirecek olan bu değişimlerden nasibini almıştır. 1932 yılında Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyete verilen ödevlerden belki de en önemlisi Türkçeyi öz bir dil haline getirmektir. Bu ödevle işe başlayan cemiyet yetkilileri ve özleştirmeye gönül verenler Osmanlı Türkçesini¹ sadeleştirme, özleştirme çalışmalarına çok hızlı başlamışlardır. Bu çalışmalarla beraber yüzlerce, hatta binlerce Arapça ve Farsça kelime devletin arzusu, zorlaması; basın, MEB daha sonraki yıllarda TRT gibi araçların kullanılması ile Türkçeden atılmıştır. Bu süreç 1980’li yıllara kadar devam etmiş, böylece Türkçe yüzyıllardır kullanageldiği birçok kelimesini yitirmiştir. Aslında kelime atma çalışması sadece kelimelerin atılmasıyla kalmamıştır. Bu süreç kültür kodlarını bünyesinde barındıran atasözü ve deyimleri de kapsamıştır. Çünkü atılan birçok kelime

¹ Osmanlı Türkçesi, Misalli Büyük Türkçe Sözlük’te (3.cilt, 4. Baskı, Ocak 2011, İstanbul, s.2434) Osmanlı maddesi altında Osmanlıca başlığı ile şöyle tarif edilir: “Osmanlı Türkçesi’nin XV. yüzyıldan sonra Arapça ve Farsçanın kuvvette etkisinde kalarak klasik edebiyat dili biçiminde gelişmiş olan şekli.”

Güncel Türkçe Sözlük’te ise “XIII-XX. yüzyıllar arasında Anadolu’da ve Osmanlı Devleti’nin yayıldığı bütün ülkelerde kullanılmış olan, Arapça ve Farsçanın etkisi altında kalan Türk dili.” tarifi yapılır. (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5977401bcc3376.69513023 erişim tarihi: 25.07.2017)

Kâmûs-ı Türkî’de (Şemseddin Sâmî, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, s. 927) Osmanlıca maddesi açıklanırken Osmanlı lisanı denilir ve karşılığında: “Garp Türkçesi” manası verilir.

aynı zamanda bu kalıp sözlerin içinde yaşamakta ve kültürel zenginliğe katkıda bulunmaktadır. Türkçenin geleceğini düşünen, Türkçeye âşık olan, Türkçenin gücünü yitirmesini istemeyen yazarlar, düşünürler, bilim adamları Türkçenin ifade zenginliğini yitirdiği, her geçen gün fakirleşip müzikalitesini kaybettiği şikâyetlerini hep dile getirmiştir. Bu hususta çok sayıda kitap-makale yazılmış, değişik sempozyumlar düzenlenmiş, konferanslar verilmiş, TV programları yapılmıştır. Bunların bir bölümü kitap olarak yayımlanmıştır.² Türk Dil Tetkik Cemiyeti eliyle başlayan ve hız kesmeden devam eden özleştirme çalışmaları 1980’li yıllardan itibaren daha mutedil bir yola girmiştir. Türk Dil Kurumu artık Türkçeyi eski zenginliğine döndürmek ve kayıplarını telafi etmek için çeşitli çalışmalar yapmaya başlamıştır. Ahmet Hamdi Tanpınar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Refik Halit Karay, Falih Rıfkı Atay gibi Türkçeyi başarılı bir biçimde eserlerinde yansıtan yazarların kullandığı Türkçeyi yeniden inşa edebilmek için kamuoyu oluşturmaya çalışılmıştır. Bazı aydınlar; Türkçenin kaybettiği haline tekrar kavuşması, incelikleri ifade edebilen bir dil haline gelmesi, 20. yüzyılın başındaki Türkçenin tekrar hayatıyet kazanması, bu Türkçenin liselerde ders olarak okutulması konusunu işleyenler dâhil birçok makale yazmıştır. 1990’ların kültür çevrelerinde önemli tartışmalardan biri Osmanlı Türkçesinin liselerde okutulması olmuştur. Bu tartışmalar 2002’den itibaren kültür ve eğitim çevrelerinde daha fazla gündeme gelmiş, sık sık işlenmiştir. Bu tartışmalar, yazı ve çalışmaların sonucu olarak Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığınının 139 sayılı ve 12.09.2011 tarihli kararı ile Osmanlı Türkçesi dersi müfredatı kabul edilmiştir. Osmanlı Türkçesi dersinin liselerde ders olarak okutulmasının amacı açıklanırken: öğrencilerin, *Osmanlı Türkçesi ile yazılmış farklı güçlük düzeyindeki metinleri okumaları; Osmanlı Türkçesi ile yazılmış metinleri anlamlandırmaları; okudukları metinlerden hareketle söz varlığını zenginleştirmeleri; Osmanlı Türkçesi etrafında gelişen kültürü tanımaları; Osmanlı Türkçesi ile yazılmış*

² Bu konudaki bazı kaynaklar:

Banarlı, N.S. (1977). Türkçenin Sırları, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

Banguoğlu, T. (1987). Dil Bahisleri, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

Develi, H. (2008). Dil Doktoru, İstanbul: Kesit Yayınları.

Haceminioğlu, N. (1977). Türkçenin Karanlık Günleri, İstanbul, İrfan Yayınevi.

Lewis, G. (2007). Trajik Başarı Türk Dil Reformu, İstanbul, Paradigma Yayınları.

Sadoğlu, Hüseyin (2003). Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay.

Safa, P. (1999). Osmanlıca Türkçe Uydurmaca, İstanbul: Ötügen Yayınları.

eserleri koruma konusunda duyarlılık kazanmaları; sosyal bilimler alanında yapacakları çalışmalarda Osmanlı Türkçesi ile yazılmış eserlerden yararlanmalarının hedeflendiği ifade edilmiştir. Bu açıklamalardan da anlaşıldığı gibi Osmanlı Türkçesinin okutulması ile öğrencilere, kendileri için karanlık kalan yeni bir dünyanın kapılarının aralanması hedeflenmiştir.

Osmanlı Türkçesi dersi 2003-2004 Eğitim-Öğretim yılında Sosyal Bilimler liselerinde³ zorunlu; 2013–2014 Eğitim-Öğretim yılında İmam Hatip ve Anadolu İmam Hatip Liselerinde de seçmeli olarak okutulmaya başlanmıştır. Osmanlı Türkçesi, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 27.01.2014 tarih ve 6 numaralı kararı ile 2014-2015 Öğretim Yılı'ndan itibaren hazırlık, 9 ve 10'uncu sınıflardan başlamak ve kademeli olarak uygulanmak üzere Genel Lise, Anadolu Lisesi, Hazırlık Sınıfı Bulunan Anadolu Lisesi, Fen Lisesi, Anadolu Öğretmen Lisesi, Güzel Sanatlar Lisesi, Spor Lisesi Haftalık Ders Çizelgelerine seçmeli ders olarak konulmuştur.⁴ Böylece Cumhuriyetin ilanından sonra on yıllarca çeşitli vakıf, dernek ve kurumların gönüllü olarak yürütmeye çalıştığı Osmanlı Türkçesini öğretme işine, üniversitelerin ilgili bölümlerinde veya özel alanda çalışacak profesyonellere öğretilen Osmanlı Türkçesi hariç tutulursa, devlet de liseleriyle katılmıştır. Artık devlet lisesi veya özel liselerde okuyan ve Osmanlı Türkçesi öğrenmek isteyen bütün öğrenciler için bu imkân hazırdır.⁵ Yapılan düzenlemeler son birkaç yılda üniversitelerde öğrenim gören öğrencilerin önceki dönemlerle kıyaslandığında Osmanlı Türkçesine dair fikir sahibi olmasına

3 Nihal Çalışkan *Lise Düzeyindeki Osmanlı Türkçesi Dersi Öğretim Programı'nın Uygulanışına İlişkin Öğrenci Görüşlerine Dayalı Bir Değerlendirme*, Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C 2, S 2, Kış 2013, s.329-343

4 Mehmet Mehdi Ergüzel, Milli Eğitimde Osmanlı Türkçesinin Seçmeli Ders Olarak Okutulması Üzerine adlı makalesinde: "Biz, bu bildiri vesilesiyle "Osmanlı Türkçesi Dersi" nin liselerimizde seçmeli ders olarak yaygın hâle getirilmesinin, hem Türkçemizin yaşayan gücüne hem de tarihi kaynaklarına götüreceğ yarının genç araştırmacılarının bilgi birikimine hizmet edeceği noktasındaki görüşlerimizi, gerekçeleriyle değerlendirmeye çalışacağız." diyerek Osmanlı Türkçesinin niçin öğretilmesi gerektiğini" açıklar. Makalesinin sonunda şunu ifade eder:

"Her ne kadar on on beş yıla yakın zamandır Sosyal Bilimler Liselerinde Osmanlı Türkçesi dersleri okutuluyor ise de ben ve neslim, rahmetli hocalarımız Timurtaş, Kaplan, Ergin, Hacıeminoğlu ve Kabaklı'nın da kitap ve yazılarında ehliyetle, bilerek, ısrarla ifade ettikleri gibi bütün liselerde önce seçmeli sonra alana göre zorunlu dersler hâlinde metinlerle zenginleştirilmiş bir Osmanlı Türkçesi yahut Tarihî Türkiye Türkçesi dersi koymanın zamanının gelmek şöyle dursun neredeyse geçmekte olduğu endişesini taşımaktayız." *Turkish Studies*, Volume 10/8 Spring 20145, p.35-42

5 Nihal Çalışkan'ın yaptığı yukarıda adı geçen çalışmada Osmanlı Türkçesi dersini alan öğrencilerin bu derse dair düşüncelerinin olumluya doğru nasıl evrildiği şöyle anlatılır: "11. soruda öğrencilere "Osmanlı Türkçesi dersini aldıktan sonra bu derse ilişkin düşünce ve değerlendirmelerinde bir değişiklik olup olmadığı" sorulmuştur. Bu soruya verilen cevaplarda genel eğilim derse ilgili olumlu düşünceleri olan öğrencilerin bu düşüncelerinin pekiştiği şeklindedir. Bu öğrenciler konuyla ilgili görüşlerini "Merakım vardı, depreşti. Sevgim katlandı. Çok zevkli bir ders olduğunu düşünüyordum, dersleri aldıktan sonra öyle olduğunu gördüm. Dile hayran kaldım." Çalışkan, A.g.m., s.337

imkân sağlamıştır. Hatta bazı öğrenciler liselerde öğrendiği Osmanlı Türkçesi ile üniversiteye başlamaktadır.⁶

Lise ve üniversite öğrencilerinin Osmanlı Türkçesine ilişkin, bilgi, düşünce ve tutumlarına ilişkin az sayıda araştırmanın yapıldığı, ancak Üniversite öğrencilerinin Osmanlı Türkçesine ait kelimeleri bilip bilmedikleri, Osmanlı Türkçesini öğrenmenin ve kullanmanın gerekli olup olmadığına ilişkin üniversite öğrencilerine yönelik doğrudan bir araştırmanın yapılmadığı ilgili literatürün incelenmesinden anlaşılmaktadır. Bu sebeple bu araştırmanın problem cümlesi “Üniversite öğrencilerinin Osmanlı Türkçesine dair bilgi, ilgi ve tutumları nasıldır?” şeklinde belirlenmiştir.

Çalışmanın amacı; öğrencilerin son dönemde sıklıkla konu edilen Osmanlı Türkçesine dair bilgi, ilgi ve tutumlarını belirleyebilmektir. Bunu ortaya koyabilmek için çalışmada; öğrencilere Osmanlı Türkçesi bilip bilmedikleri ve Osmanlı Türkçesinin kendilerindeki çağrışımları ile bir dizi soru sorulmuştur.

Yöntem

Bu araştırma yarı yapılandırılmış görüşme formuyla üniversite öğrencilerinden veri toplanarak gerçekleştirildiği için betimsel tarama modelinde nitel bir çalışmadır. Betimsel tarama modeli, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlar (Karasar, 2006)⁷

Katılımcılar

Bu çalışmanın verileri İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Halkalı Kampüsünde 2016-2017 öğretim yılında öğrenim görmekte olan ve araştırmaya gönüllü olarak katılmak isteyen 80 lisans öğrencisinden elde edilmiştir.

6 Son dönemlerde Osmanlı Türkçesinin ne kadar çok tartışıldığını ifade etmesi bakımından Adnan Altun'un *Çevrimiçi Ortamdaki Tartışma Kültürüne Yönelik Bir İnceleme: Osmanlı Türkçesi Örneği* adlı çalışmasını 19. Milli Eğitim Şurası'nda alınan: "Osmanlı Türkçesi dersinin sosyal bilimler lisesinde olduğu gibi, Anadolu imam hatip lisesinde de zorunlu ders olarak, diğer ortaöğretim kurumlarında ise seçmeli ders olarak okutulması" kararı üzerine yapması Osmanlı Türkçesi meselesinin ne kadar çok tartışıldığının bir anlamda göstergesidir. Turkish Studies, Volume 10/12 Summer 2015, p.39-56 7 Karasar, N.(2006). Bilimsel Araştırma Yöntemi. Ankara: Nobel yayın Dağıtım.

Tablo-1: Öğrencilerin Fakülte ve Bölümlere Göre Dağılımı

Fakülte	Bölüm/Program	Sayı(f)	Toplam(f)
Eğitim Fakültesi	Eğitim Bilimleri/Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık	10	20
	Temel Eğitim/Okul Öncesi Öğretmenliği	3	
	Türkçe ve Sosyal Bilimler/Türkçe Öğretmenliği	5	
	Yabancı Diller Eğitimi/İngilizce	1	
	Yabancı Diller Eğitimi/Arapça Öğretmenliği	1	
İslami İlimler Fakültesi	İslami İlimler Bölümü	3	3
İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi	İktisat Bölümü	4	17
	İşletme	4	
	Uluslararası Ticaret ve Finansman	9	
Mühendislik ve Doğa Bilimleri	Endüstri Mühendisliği	3	18
	İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı	5	
	Mimarlık	5	
	Gıda Mühendisliği	3	
	Bilgisayar Mühendisliği	2	
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi	Sosyoloji	2	17
	Psikoloji	9	
	Siyaset Bilimi ve Uluslararası ilişkiler	3	
	Sosyal Hizmet	3	
Sağlık Bilimleri Fakültesi	Hemşirelik	2	2
Hukuk Fakültesi	Hukuk	3	3
Toplam	20		80

Tablo-1’deki verilere bakıldığında araştırmaya katılan öğrencilerin fakültelerdeki toplam öğrenci sayılarına oranla yaklaşık olarak dengeli dağıldığı anlaşılmaktadır.

Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracının geliştirilmesi sürecinde, önce “Lugat 365 Bazı Kelimeler Çok Güzel”⁸ adlı eserden seçilen 29 adet kelime kullanılmıştır. Bu seçim yapılırken mümkün olduğunca kelimelerin çokluğu dikkate alınarak bazı harflerden birden fazla kelime alınmış, bazı harflerden hiç kelime seçilmemiştir.

8 Can Yayınları, 2015, 304 s.

Seçilen kelimeler şunlardır: *aliyyülâlâ, babayani, bedbin, beyhûde, diğergâm, dilbaz, elzem, filhakika, ilanihâye, kalendermeşrep, lafûgüzaf, meftun, mezkur, mizaçgir, mahfuz, muhayyile, mukadderat, rayiha, şikemperver, tenâkuz, terennüm, tevâzu, vakur,vuslat, yakamoz, yâren, yeknasak, zevahir, zinhar*. Bu kelimelerden oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu, alan uzmanları ve bilimsel araştırma uzmanlarınca incelenmiştir. İfade biçiml erinde ve soruların sıralamalarında uzman görüşlerine göre form düzenlenmiş ve uygulamaya karar verilmiştir.

Veri Toplama Süreci

Üniversite öğrencilerinin Osmanlı Türkçesine ilişkin bilgi ve görüşlerini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmanın ilk haftasında anlamları ile beraber 50x50cm ebadındaki kartonlara büyük punto ile yazılan kelimeler İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Halkalı Kampüsündeki yemekhane duvarına asılmış, öğrencilerin bu kelimeleri görmesi ve okuması sağlanmıştır. Bir hafta sonra o anda yemekhanede bulunan öğrencilere, duvarlarda asılı bulunan kelimeleri görüp görmediği, 2 saat süreyle araştırmacı tarafından belirlenen ve gerekli bilgilendirme yapılan 4 kişi tarafından araştırmacıların nezaretinde sorulmuştur. Gördüğünü belirten öğrencilere önceden hazırlanan görüşme formu gerekli açıklamalar yapılarak verilirip doldurması istenmiştir. Kelimeleri gördüğünü ve okuduğunu söyleyen öğrencilerden bir kısmı hemen doldurmuş, bazıları görüşme formunu alıp ertesi günü doldurup teslim etmiştir.

Çalışmada, Türkçeyi özleştirme çalışmaları öncesinde Türkçenin öz malı gibi kabul edilen ve yüzyıllarca Türkçe kitaplarda kullanılan Arapça-Farsça kelimeler kullanılmış, bu kelimelerin araştırmaya dâhil olan öğrenciler tarafından bilinip bilinmediği, kelimelerin kendi zihin dünyalarındaki çağrışımları, kelimeleri günlük konuşmalarında kullanmak isteyip istemediklerinin belirlenmesi hedeflenmiştir. Ayrıca kelimeleri aile büyüklerinin kullanıp kullanmadığı, bu kelimeleri Türk kültürünün bir parçası olarak görüp görmediği, televizyonlarda, ders kitaplarında duymak isteyip istemedikleri ve bunları niçin istedikleri veya istemedikleri de sorulmuştur. Elde edilen veriler kategorik içerik analizi

yöntemiyle analiz edilmiştir. Kategorik içerik analizi, bir metnin belirli kurallar çerçevesinde kodlamalarla bazı sözcüklerinin daha alt kategorileri ile özetlendiği sistematik, tekrarlanabilir bir tekniktir (Büyüköztürk vd, 2010). Öğrencilerin cevapları her madde bazında tek tek incelenerek ana temalar belirlenip ortak kategoriler oluşturuldu. Her ana kategoriyle ilgili alt kategoriler belirlendi ve aynı zamanda bazı maddelerde gerekçeler de kategorik olarak belirlendi ve her kategori ve alt kategoriye ilişkin frekanslar da belirlendi. Yapılan bu analizden sonra, biri Türk Dili diğeri Eğitim Bilimleri alanında uzman olan iki akademisyen tarafından verilerin birbirinden bağımsız olarak analiz edilmesi sağlandı. Farklı iki kişi tarafından yapılan kategorik analizde ortaya çıkan kategorilerin %90'nın üzerinde benzerlik arzettiği görüldü ve analize son hali verildi.

BULGULAR VE YORUMLAR

Öğrencilere yöneltilen sorular ve verdikleri cevaplar analiz edilmiş ve aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

1-Osmanlıca / Osmanlı Türkçesi biliyor musunuz? Sorusuna ilişkin öğrenci görüşleri Tablo-2'deki gibidir.

Tablo-2: Osmanlı Türkçesi Bilmeye İlişkin Öğrenci Görüşlerinin Dağılımı

Biliyorum	Az Biliyorum	Bilmiyorum	Cevap yok
11	9	44	16

Tablo-2'deki verilere göre; az bilenlerle bildiğini ifade edenler birlikte düşünüldüğünde araştırmaya katılanların %25'inin Osmanlı Türkçesi ile bir şekilde ilgili oldukları, en azından basit Osmanlı Türkçesi metinlerini okudukları-anladıkları düşünülebilir. Soruya cevap vermeyenlerin Osmanlı Türkçesini bilmediği var sayılırsa katılımcıların %75'i Osmanlı Türkçesi bilmemektedir.⁹

2-Osmanlıca / Osmanlı Türkçesi deyince aklınıza neler geliyor? Sorusuna ilişkin öğrenci görüşleri Tablo-3'teki gibidir.

⁹ Hayatı Develi, Osmanlı Türkçesi Grameri II (1. Baskı. Eskişehir Anadolu Üniversitesi Yayınları, Ocak 2013) adlı eserinde: "Osmanlı Türkçesi Döneminden, günümüze muazzam bir kültür mirası (bilimsel ve edebî eserler, tarihi belgeler vb.) kalmıştır. Bu kültürel mirası doğru anlamak, yorumlamak, bunlardan gelecek ile ilgili dersler çıkarabilmek, tarihimizi, kültürümüzü, geleneklerimizi tanımak bunların doğru okunması ve değerlendirilmesi ile mümkündür" der.

Tablo-3: Öğrencilerin Osmanlı Türkçesine İlişkin Görüş Ve Tutumlarının Dağılımı

Ana Kategori	Alt Kategoriler	Sayı (f)
Dili Tanımlama	Eski yazı	13
	Arapça-Farsça-Türkçe karışımı dil	12
	Arap harfli yazılar	5
	Osmanlı	2
	Osmanlının dili	2
	Eski Türkçe	2
	Eski dil	2
	Mühim dil	1
	Zengin ve anlamlı dil	1
	Eski kelimeler	1
	Asıl Türkçe	1
	Kendi öz dilimiz	1
	Sanatlı güzel kelimeler	1
	Uygurca gibi	1
	Arapçanın genişletilmiş hali	1
	Arapça- Farsça, risaleler	1
	Arapçaya yakın dil	1
	Okunuşu zor dil	1
	Zenginlik-güzellik	2
	Farklılık-zenginlik	1
	Bizi biz yapan değerler	1
Eski kültür	1	
Eski zaman	1	
Eski tarz	1	
Kültür deposu	1	
Özlem	1	
Yaşanmışlıklar	1	
Kibarlık	1	

	Kalendermeşreplik	1
	Atamın-dedemin sözü	1
	Tarih	1
	Tarihim, geçmişim	1
	Ceddimiz	1
Dile Karşı tutum (Olumlu)	Padişahlar devri, soyluluk, adalet, hoşgörü	1
	Osmanlı tarihi	1
	600 yıllık medeniyet ve kültür	1
	Dedelerimiz, 600 yıllık imparatorluk	1
	Özümüz, kimliğimiz, değerlerimiz	1
	Geçmişin birikimi	1
	Güzel şeyler	1
	Günümüzde kullanılmaması gereken bir dil	1
	Anlaşılması zor bir dil	1
	Dile Karşı tutum (Olumlu)	Nadir insanın kullandığı anlayabildiği kelimeler zor dil
Anlaşılması güç kelimeler		1
Türkçü düşünceyle yükselip Arap kültürüyle çökmüş imparatorluk		1

Tablo-3'teki veriler incelendiğinde, öğrencilerin cevaplarının; tanımlama, olumlu veya olumsuz tutum belirtme şeklinde üç ana kategoride toplandığı görülmektedir. Öğrenciler *Osmanlı Türkçesi deyinice aklınıza neler geliyor* sorusuna bu dili tanımlayarak veya dile karşı tutumlarını ifade ederek cevap vermişlerdir. Dili tanımlama anlamında öğrencilerin verdiği cevaplar incelendiğinde öğrencilerin % 16'sı Osmanlı Türkçesini Türk halkının çoğunun ifade ettiği biçimde *eski yazı* olarak tanımladığı görülmektedir. Öğrencilerin % 15'i ise *Arapça, Farsça, Türkçe* karışımı bir dil diyerek bir bakıma Osmanlı Türkçesini akademik anlamda tanımlamışlardır. Bunun dışında dili tanımlama anlamındaki görüşlere bakıldığında Osmanlı Türkçesine dair en çok öne çıkan hususlar *Osmanlı'nın dili* olduğu, *Arapçaya yakın* olduğu, *zengin-anamlı bir dil* olduğu, *sanatlı güzel kelimelerden* müteşekkil olduğu hususu dile getirilmiştir. Öğrencilerin Osmanlı Türkçesine karşı tutumları genelde olumludur. 23 öğrenci olumlu görüş ifade ederken "*zenginlik, güzellik, eski kültür, özlem, yaşanmışlıklar, 600 yıllık medeniyet, kültür, özümüz, kimliğimiz, geçmişimiz, soyluluk, adalet*" gibi kavramları kullanmıştır.¹⁰ 5 öğrenci olumsuz tutumunun sebebini "Osmanlı Türkçesinin anlaşılmasının zorluğu, nadir insanın anladığı kelimelerden oluşması" olarak açıklamıştır.

3. Araştırmada gördüğünüz kelimelerin anlamlarını biliyor musunuz?

sorusuna ilişkin cevaplar Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo-4: Öğrencilerin Araştırmada Kendilerine Sorulan Kelimelerin Anlamını Bilip Bilmediğine Dair Dağılımı

Hepsini Biliyorum	Çoğunu biliyorum	Bazılarını Biliyorum	Birkaçını biliyorum	Hiç bilmiyorum
9	9	29	20	13

10 Oğuzhan Sevim ve Hatice Bayındır'ın *Lise ve Üniversite Öğrencilerinin Osmanlı Türkçesine Yönelik Görüşlerinin İncelenmesi* adlı çalışmasında da benzer bir soru katılımcılara yöneltilmiştir. Katılımcıların bu soruya verdiği cevaplar arasında: *atalarımın dili olduğu için, tarihimi bilmek istediğim için, kültürümüzün taşıyıcısı olduğu için, bu topraklarda konuşulan dil olduğu için, zevkli olduğu için* en çok ifade edilen görüşlerdir. Ekev Akademi Dergisi, Yıl 20, Sayı: 67, Yaz 2016, s.291-302

Tablo 4'teki dağılıma göre kelimelerin hepsini ve çoğunu bildiğini ifade edenler Osmanlı Türkçesini biliyor; bazılarının-birkaçını biliyorum ve hiç bilmiyorum diyenlerin Osmanlı Türkçesini bilmediği var sayılırsa öğrencilerin yaklaşık %22,5'i kendilerine sorulan kelimelerin anlamını bildiği; % 77,5'inin ise bilmediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla büyük çoğunluğunun kendilerine sorulan kelimelerin anlamını bilmediği anlaşılmaktadır.

4. Aile büyükleriniz bu kelimeleri kullanıyor mu? sorusuna verilen cevaplar Tablo-5'te gösterilmiştir.

Tablo-5: Öğrencilerin Aile Büyüklerinin Kelimeleri Kullanıp Kullanmadığına Dair Dağılım

Kullanır	Çoğunu Kullanır	Birkaçını Kullanır	Bazılarını Kullanır	Çok Azını Kullanır	Kullanmaz
24	3	4	23	7	27

Tablo-5'te görüldüğü gibi öğrencilerin % 30'unun ailesi kendisine gösterilen kelimeleri veya benzerlerini kullanmaktadır. Birkaçını-bazılarını-çok azını kullanır, kullanmaz şeklinde açıklanan görüş oranı %70'tir.

5. Gördüğünüz Bu Kelimeler Size Ne Çağırıyor? Sorusuna verilen cevapların dağılımı Tablo-6'da verilmiştir.

Tablo-6: Kendilerine Sorulan Kelimelerin Öğrencilerde Uyandırdığı Çağrışımlar

Ana Kategori	Alt Kategori	Sayı(f)
Dil	Osmanlı Devleti ve Türkçesini	18
	Eski	17
	Kadim Türkçeyi	3
	Arapça	4
	Özlenen kelimeler	1
	Kendi öz dilimiz	1
	Yabancı dil gibi geliyor.	1
	Günümüzde kullanılmıyor olması	1
	Anlamını bilmediğim kelimeler	1
Duygu/İlgi	Nezaket incelik, naiflik, ferahlık, kulağa hoş geliyor olmak	7
	Çok ilgin var, seviyorum	1
	Bana köklü bir devletin kullandığı kelimeler gibi geliyor.	1
	Eskiye hatırlatıyor ve hoş bir iz bırakıyor.	1
	Özlem-farklılık	1

Edebiyat	Edebiyat, edebiyat öğretmeni, lügat, şiir	7
	Çağırışımı yok	7
Diğer	Cevap yok	5
	İslâm	2
	Muhteşem Yüzyıl dizisi	1

Tablo 6'daki verilere göre öğrencilerin %22,5'i kendisine sorulan kelimelerin Osmanlı Devleti ve Türkçesini çağrıştırdığını ifade etmişlerdir. En az % 25 ise direkt olarak Osmanlı, Osmanlı Türkçesi kelimelerini kullanmadan “*kadim Türkçe ve eski*” kavramlarını kullanmışlardır. Kısaca ifade etmek gerekirse görüşlerin yaklaşık % 48'i kelimelerin Osmanlı Türkçesini çağrıştırdığını göstermektedir.

Öğrenciler kendilerine gösterilen kelimelerin kendilerindeki duygusal çağırışmalarını ifade ederken “*nezaket, naiplik, ferahlık, kulağa hoş gelme*”, gibi olumlu kavramları kullanmışlardır. Öğrenciler üzerinde kelimelerin “*edebiyat, edebiyat öğretmeni, şiir*” gibi edebi kavramları çağrıştırdığını ifade eden görüşler % 10 civarındadır.

6. Bu Kelimeler Türk Kültürünün Parçası mı? sorusuna verilen cevapların dağılımı Tablo-7'de gösterilmiştir.

Tablo-7: Öğrencilerin Kelimleri Türk Kültürünün Parçası Olarak Görüp Görmediğine Dair Dağılım

Evet	Kısmen	Çoğunlukla	Hayır	Cevap Yok
62	4	1	5	4

Tablo-7'de görüldüğü gibi öğrencilerin % 75'ten fazlası kelimeleri Türk kültürünün bir parçası olarak görmektedir.

7. Gördüğünüz kelimeleri günlük konuşmalarınızda kullanmak ister miydiniz? Niçin? Sorusuna verilen cevaplar Tablo-8'de gösterilmiştir.

Tablo-8: Öğrencilerin Kelimleri Günlük Konuşmalarda Kullanmak İsteyip İstemediğine Dair Dağılım.

Tutum	Sayı(f)	Gereke	Sayı(f)
Çok isterim	12	Her şeyi rahat anlatabilmek	10
		Kulağa hoş gelmesi	2
İsterim	34	Zarif ve kibar olması	5
		Sevmesi	4
		Kelime sayısının artması	3
		Türkçenin zenginliğini fark etmek	3
		Öze dönme arzusu	3
		Bazı ortamlara derin anlam katması	2

		Bu kelimeleri kullanınca kendisini özel hissetmesi	2
		Kelimelerin hatırlanmasının sağlanması	1
		Kendisine katkısı olması-kelimelerin kulağa hoş gelmesi	1
İsterim	34	Zaten kullanıyor olması	1
		İngilizce yerine bunları tercih etmesi	1
		Bazılarını anlamasa bile kullanmak istemesi	1
		Farklılık yaratması	1
		Daha anlamlı olması-daha anlamlı cümleler kurmayı sağlaması	1
		Yeni bir dil yeni perspektif olması	1
İstemem	18	Anlamalarını bilmemesi	3
		Öz Türkçe olmaması	2
		İnsanın kendini daha basit kelimelerle ifade etmesinin gerekliliği	2
		Kelimelerin ağır olması	2
		Günlük kullanımda zor olması	1
		Çağdaş olmaması	1
Cevap Yok	4		0

Tablo-8’de görüldüğü gibi öğrencilerin % 57,5’ten fazlası kelimeleri günlük konuşmalarında kullanmak istediğini ifade etmişlerdir. Bunun gerekçesini açıklarken “her şeyi rahat anlatabilmelerini, kelimelerin kulağa hoş gelmesini, kelimelerin zarif ve kibar olmasını, kelimeleri sevmesini, kelime sayısının artmasını istemesini, Türkçenin zenginliğini fark etmek istemesini, özüne dönmek istemesini” ağırlıklı olarak ifade etmişlerdir. Kelimeleri günlük konuşmalarında kullanmak istemeyen öğrencilerin oranı yaklaşık % 22,5’tir. İstemeyen öğrenciler gerekçelerini açıklarken “bu kelimeleri kimsenin anlamaması, kelimelerin Öz Türkçe olmaması, anlamlarını bilmemesi, basit kelimeler kullanmak istemesi ve kelimelerin ağır olması” olarak açıklamışlardır.

8. Bu kelimelerin radyo ve televizyonlarda kullanılmasını ister misiniz? Niçin? Sorusuna verilen cevaplar Tablo-9’da gösterilmiştir.

Tablo-9: Öğrencilerin Kelimeleri Radyo Ve TV Kanallarında Kullanılmasını İstemeye İlişkin Dağılımı.

Cevap	Sayı	Gerekçe	Sayı(f)
		Özümüze dönmek için	7
		Unutulmalarını istemediğim için	4
		Geçmişimizi unutmamak için	4
		Günümüze kazandırılacağı için	4
		Sık kullanılması ve medya yoluyla tanıtılması için	4
		Atalarımızın kelimeleri olduğu için	4
		Aşinalık sağlayacağı için	3
		Dilimizi korumak için	3
		Kelime dağarcığımın gelişmesi için	3
		Bu kelimelere kulak aşinalığımın olması için	2
İsterim	58	Çabuk yayılması için	2
		Geçmişini yaşamak için	2
		Geçmiş kapı açtığı için	2
		Kültürümüzü yaşatmak için	2
		Halk kullanacağı için	2
		Bu kelimeleri yaşatmak için	2
		Hoş olacağı için	2
		Yeni kelimeler öğrenmek için	2
		Dilimizin zenginleşmesi için	2
		Halk genelde TV seyrettiği ve oradan öğreneceği için	2
		Uydurukçadan kurtulmak için	2
		İlerleme için	1
		Anlamayı zorlaştırır	4
		Çoğu kimse bilmiyor.	3
		Halk bilmiyor.	2
İstemem	16	Günümüz Türkçesi daha sade	2
		Araplaşmak istemem	2
		Haberlerde yalın dil olmalı	2
		Daha modernleri var.	1
Fark etmez	1		1
Cevap yok	3		3

Tablo-9'da görüldüğü gibi öğrencilerin yaklaşık % 75'i kelimelerin radyo ve televizyonlarda kullanılmasını istemektedir. Kelimelerin kullanılmasını isteyen öğrenciler bunun sebebini açıklarken “en çok *özüne dönme arzusu, kelimelerin unutulmalarını isteme, geçmişi unutmak istememe, kelimeleri bugüne kazandırma-tanıma arzusu, dedelerin kullandığı kelimeler olmasını*” dile getirmişlerdir.

İstemeyen öğrencilerin oranı ise yaklaşık %25'tir. Bunlar görüşlerini gerekçelendirirken “kelimelerin anlamayı-anlaşmayı zorlaştırması, halkın kelimeleri anlamayacağı, halihazırdaki Türkçenin daha sade” olduğunu ifade etmişlerdir.

9. Bu Kelimeler ders kitaplarında kullanılmalı mı? Niçin? sorusuna verilen cevaplar aşağıda Tablo-10'da gösterilmiştir.

Tablo-10 Öğrencilerin Kendilerine Sorulan Kelimelerin Ders Kitaplarında Kullanılmasını İsteyip İstemediğine Dair Dağılımı.

Cevap	Sayı	Gereke	Sayı(f)
Evet	36	Yeni nesiller bilsin diye	14
		Nerden geldiğimizi unutmamak için	4
		Öğrencilerin kullanacağı ve kelimelerin kullanımının yaygınlaşacağı için	3
		Atalarımızın kelimeleri olduğu için	2
		Bu kelimelerin bizi ifade ettiği için	2
		Anlamlarının bilinmesi için	2
		Öztürkçe olduğu için	1
		Kesinlikle gerekli olduğu için	1
		Çocuklara katkı sağlayacağı için	1
		Teknoloji çağı çocuklarının bu kelimelere ihtiyacı olduğu için	1
		Yeni nesillerin Türkçenin güzelliklerinden haberdar olması için	1
		Kopukluğu gidermesi için	1
		Yabancılar yerine bunlar olması gerektiği için	1
		Ufkumuz açılsın diye	1
		Gerek Yok	7
Öz ve milli olmadıkları için anlaşılması güç olur.	2		
Yenilerin bu kelimeleri anlaması zor olabilir.	1		
Kullanılırsa başarı düzeyi düşer.	1		
Günümüzde yerini tutan kelimeler var.	1		
Haberlerde yalın dil olmalı	2		
Daha modernleri var.	1		
Cevap Yok	4		4
Olabilir	2	İyi bir planlamadan sonra	1
		İsteğe bağlı olabilir.	1
Bazıları Kullanılmalı	1		1

Tablo-10'daki verilere göre Osmanlı Türkçesinde geçen bu kelimelerin ders kitaplarında kullanılmasının, bazı şartlarla olabilir ya da bazıları kullanılmalı diyenler dâhil edilirse, öğrencilerin yaklaşık %50'si Osmanlı Türkçesi döneminde kullanılan kelimelerin ders kitaplarında kullanılmasını istemektedir. Bu görüşü dile getirenlerin gerekçeleri arasında en öne çıkanı "yeni nesillerin o kelimeleri öğrenmeleri" şeklindedir. "Öze dönme, kelimelerin yaygınlaşmasını isteme ve ataların kelimeleri olması ve o kelimelerin anlamlarının herkes tarafından bilinmesini isteme" dile getirilen diğer gerekçelerdir. Kelimelerin kullanılmasına gerek görmeyenlerin oranı da yaklaşık % 10'dur. Bu görüşü ifade eden öğrencilerin gerekçeleri "kelimelerin ağır olması, öz ve milli kelimeler olmaması ve yeni nesillerin kelimeleri anlamakta zorlanacağı" şeklindedir.

Sonuç

Araştırma sonucuna göre öğrencilerin %25'i Osmanlı Türkçesi ile bir şekilde ilgili; %75'i ise ilgisizdir. Öğrencilerin yaklaşık %23'u araştırmada kendilerine sorulan kelimelerin anlamını bilmekte % 77'si ise bilmemektedir. Öğrencilerin aile bireylerinin ise sadece %30'u bu kelimeleri kullanmakta % 70'i kullanmamaktadır. Buna rağmen öğrenciler Osmanlı Türkçesine karşı olumlu bir tavır takınmaktadır. Bu sebeple öğrencilerin % 75'ten fazlası araştırmada kendilerine sorulan kelimeleri Türk kültürünün bir parçası olarak görmektedir. % 57,5'ten fazlası kelimeleri günlük konuşmalarında; % 75'i radyo ve televizyonlarda; %50'si ise ders kitaplarında kullanılmasını istemektedir. Bu isteklerinin sebebini açıklarken Osmanlı Türkçesinin mirası olan kelimeleri kullanmanın, genelde, her şeyi rahatça anlatmada, kelimelerin unutulmamasını sağlamada, yeni nesillerin bu kelimeleri öğrenmesinde, geçmiş ile günümüz arasında bağ kurmada, ataların mirası olan kelimelerle özlerine dönmede, geçmişini unutmamada ve bugünkü dilin zenginleşmesinde fayda sağlayacağını ifade etmişlerdir. İki binli yılların başından itibaren basın-yayın aracılığıyla yapılan tartışma, konuşma, haber vb. alanlarda devleti yönetenlerin Osmanlı Türkçesini belirli ölçüde kullanma eğiliminde olması, geçmiş ile gelecek arasındaki bağın yeniden güçlendirilmesine yönelik söylem ve tavsiyelerin öğrencilerin Osmanlı Türkçesine karşı olumlu tutum geliştirmelerinde etkili olduğu düşünülebilir. Bu durum yeni nesillerin Türk toplumunun köklü geçmişiyle yeniden güçlü bağ kurabilmeleri, kendi kültürünün temellerini ve atalarının mirasının değerlerini anlayabilmeleri noktasında umut verici gelişmeler olarak değerlendirilebilir. Bu ve benzeri araştırmaların daha kapsamlı ve ayrıntılı biçimde yapılması, bu alandaki gerçekliğin ortaya çıkarılmasında ve yetkililerin ilgisini ilgili alana daha fazla çekmede yararlı olabilir.

Kaynakça

- Altun, A. (2015). *Çevrimiçi Ortamdaki Tartışma Kültürüne Yönelik Bir İnceleme: Osmanlı Türkçesi Örneği*, Turkish Studies, Volume 10/12 , p.39-56.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. Ve Demirel, F. (2010). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. (6.Baskı), Ankara: Pegem Akademi.
- Çalışkan, N.(2013). *Lise Düzeyindeki Osmanlı Türkçesi Dersi Öğretim Programı'nın Uygulanışına İlişkin Öğrenci Görüşlerine Dayalı Bir Değerlendirme*, Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C 2, S 2.
- Develi, H.(2013). *Osmanlı Türkçesi Grameri II*, 1. Baskı, Eskişehir: Eskişehir Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Ergüzel, M. M.(2015). *Milli Eğitimde Osmanlı Türkçesinin Seçmeli Ders Olarak Okutulması Üzerine*, Turkish Studies, Volume 10/8, p.35-42.
- Karasar, N.(2006). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Lûgat 365.(2015). *Bazı Kelimeler Çok Güzel*. İstanbul: Can Yayınları.
- Misalli Büyük Türkçe Sözlük. (2011). *Osmanlı* , 3.cilt, 4. Baskı, İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Sevim, O.(2016). Hatice Bayındır *Lise ve Üniversite Öğrencilerinin Osmanlı Türkçesine Yönelik Görüşlerinin İncelenmesi* Ekev Akademi Dergisi, Yıl 20, Sayı: 67, Yaz 2016, s.291-302.
- Şemseddin Sami. (1989). *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- TDK.(2017)OsmanlıTürkçesi.(http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5977401bcc3376.69513023(erişim tarihi: 25.07.2017).

Amerika'dan Boğaziçine Uzanan Bir Eğitimci Mary Mills Patrick'in “Amerika'da Kadınlara Mahsus Yüksek Tahsil” Risalesi*

Ahmet KOÇAK**

Öz

Eğitim, sözlüklerde özellikle çocukların ve gençlerin toplum yaşayışında yerlerini almaları için gerekli bilgi, beceri ve anlayışları elde etmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine okul içinde veya dışında, doğrudan veya dolaylı yardım etme şeklinde tanımlanmaktadır (Günay 1992: 17-18). Birey hayatının her yönünü kuşatan eğitim, önce ailede başlar; daha sonra okullarda eğitimcilerin ellerinde şekillenir. Toplumların hayatlarında bazı dönemlerin büyük önemi vardır. Bu dönemlerde kısa zamanda büyük değişimler, yenilikler gerçekleşir. Türk eğitim tarihi açısından Tanzimat'tan sonra Mekteb-i Sultani, Dâru'l-Fünun, Dârümuallimât, (Kız) okulları gibi yeni kurumlar açılmış, Batılı eğitim verilmeye başlanmıştır. Bu eğitim kurumlarında ya Batı diliyle eğitim yapılmaya başlanmış ya da bir Batı dili öğretilmeye çalışılmıştır. Bu arada özellikle yabancı dil dersleri için Batı'dan öğretmenler getirilmiştir. Bunlar arasında gönüllü olarak Türkiye'ye gelen, okullarda eğitimci olarak görev yapan isimler de olmuştur. Bunlardan birisi de Amerika'dan Boğaziçi'ne uzanan hayat hikayesiyle Mary Mills Patrick (1850-1940)'tir.

Aslen İrlanda'dan Amerika'ya göç etmiş bir ailenin kızı olan Patrick yüksek öğrenimini Amerika'da yapmıştır. Eski Yunan Felsefesi üzerine İsviçre'nin Bern şehrinde doktora öğrenimi gören Patrick, Fransızca, Almanca, Ermenice, Yunanca ve Türkçe gibi dilleri de öğrenmiştir.

Doktora eğitiminden sonra Türkiye'ye gelerek Erzurum'da öğretmen olarak göreve başlar. Daha sonra 1876 yılında henüz 26 yaşında genç ve idealist bir kadın eğitimci olarak Üsküdar'daki İstanbul Kız Koleji'nde felsefe hocalığına başlar. Kolejde 1890'da müdireliğe başlayan Patrick, 1924 yılına kadar bu görevde kalır ve aynı yıl görevini devrederek Amerika'ya döner.

Türkiye'de feminizm hareketini başlatan ilk isim olarak da anılan Patrick'in Türkiye'de özellikle kızların eğitimi noktasında büyük gayretleri olmuştur. Daha sonra modern Türkiye'nin önemli isimleri arasında yer alacak olan, edebiyatçı yazar Halide Edip Adivar, gazeteci yazar Nilgün Cerrahoğlu, gazeteci Leyla Umar, ilk kadın doktor Safiye Ali gibi isimler onun Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nden mezun ettiği ilk öğrenciler arasındadır. Patrick'in Türkçeye *İstanbul Kız Koleji/Bir Boğaziçi Macerası (1871-1924)* ve *Son Sultanların İstanbulu'nda Siyaset Modernleşme Yabancı Okullar* adlı eserleri vardır. Onun 1928 yılında Osmanlıca kaleme aldığı *Amerika'da Kadınlara Mahsus Yüksek Tahsil* adlı risalesi bugüne kadar üzerinde hiç çalışılmamış bir metindir.

* Bu makale 16-18 Ağustos 2017 tarihlerinde İstanbul Medeniyet Üniversitesi BAP birimi tarafından desteklenen proje ile Boston'da (Amerika) sunulan bildirinin makale şeklinde yeniden düzenlenmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
kocakahmet70@hotmail.com

Bu makalede Mary Mills Patrick'in kısa hayat hikayesiyle beraber Türk eğitim sistemine ve onun özellikle kızların eğitimine yaptığı önemli katkılara işaret edilecek. Ayrıca yukarda adı geçen eseri çerçevesinde Türk kızlarının eğitim hayatına dahil olmalarında oynadığı rol üzerinde durulacaktır. Bu katkılarını işaret edilmemiş

Anahtar Kelimeler: Mary Mills Patrick, eğitim tarihi, edebiyat, Üsküdar Amerikan Koleji, Robert Koleji.

As An Educator From The United States To The Bosphorus, Mary Mills Patrick (1850-1940) And Her Booklet: Higher Education For Women In The United States

Abstract

Education is described as a way to give necessary knowledge, skills and behaviors especially to children and young people of the community to take their place in life and a way to help them, directly or indirectly, acquire skills and understanding within or outside of school to develop their personality. Education encompassing all aspects of individual's life starts in family and then individuals are shaped in the hands of educators in schools.

Some periods of life are of great importance in societies. During these periods, major changes may happen in a short time and innovations may take place. In terms of Turkish education history, after the Reformation (called Tanzimat) new educational institutions, such as School-i Sultani, the Dar al-Fünun, and Dârülmualimât (Girls) Schools, were opened and these schools provided Western type training. These educational institutions either provided the training in a Western language or tried to teach a language or languages of the West. Meanwhile, teachers were brought from the West, especially for foreign language classes; among them were those coming to Turkey and working voluntarily in the schools. One of them was Mary Mills Patrick (1850-1940), extending the life story of the Bosphorus from the United States.

Originally from Ireland, the daughter of a family that had immigrated to the United States, Patrick did her higher education in the United States. Getting her doctoral studies education on ancient Greek philosophy in Bern, Switzerland, she learned French, German, Armenian, Greek and Turkish languages. After completing her doctoral training, she came to Turkey and started working as a teacher in Erzurum in Eastern Turkey. Later, in 1876, at the age of 26, as an idealistic young woman educator, she started teaching philosophy at the College for Girls in Üsküdar, Istanbul. In 1890, Patrick became college headmistress of the College and remained in this post for nearly 34 years. In 1924, after delegating the position, she returned to the United States.

Mary Mills Patrick (1850-1940), who was especially known as the first person to lead the feminist movement in Turkey, made great efforts for the education of girls. Later, Novelist Halide Edip Adıvar (1884-1964), Journalist Leyla Umar (1928-2015), and Safiye Ali (1891-1952) - the first Turkish woman to become a medical doctor - were the first female students who had been graduated from American Academy for Girls (later called Uskudar American Academy) under the supervision of Mary Mills Patrick. She published two books titled "A Bosphorus Adventure, London, 1934 (history of Robert College)," and "Under Five Sultans, 1929 (autobiography)", already translated from English to Turkish. She wrote also a booklet which was originally written in Ottoman Turkish in 1928, entitled "Amerika'da Kadınlara Mahsus Yüksek Tahsil" (*Higher Education for Women in the United States*) that has never been studied academically so far.

In this study, we will examine the life of Mary Mills Patrick and her contributions to Turkish educational system and especially the education of female students in Turkey. We will also focus on her role for the active participation of Turkish girls into educational life within the framework of her booklet mentioned above.

Keywords: Mary Mills Patrick, education history, literature, Uskudar American College, Robert College.

Giriş

Osmanlı Türk toplumunun modernleşme çabaları 1839 yılında Tanzimat'la resmîyet kazanmıştır. Bu tarihten sonra devlete yön verenler, yüzünü tamamen Batı'ya çevirmiş (Batı kavramı genel anlamda Amerika'yı da içine alacak şekilde) siyasî ve sosyal kurumları da ona göre şekillendirmeye başlamışlardır (Okay, 2005: 11-12). Bu alanlardan birisi de eğitimidir. Bu anlamda on dokuzuncu yüzyılın hemen başlarından itibaren, başta askerî saha olmak üzere, önemli adımlar atılmış, bu gayretler Tanzimat'tan sonra hız kazanmış Mekteb-i Sultani, Darülmuallimat gibi kurumların yanında, Sanayi-i Nefise gibi kızlara yönelik yeni kurumlar açılmış, Batılı eğitim verilmeye başlanmıştır. Bu eğitim kurumlarında ya Batı diliyle eğitim yapılmaya başlanmış ya da bir Batı dili öğretilmeye çalışılmıştır. (Antel 1940: 441-462; Akyüz, 1994: 428) Bu arada özellikle yabancı dil dersleri için varlıklı aileler Batı'dan ya mürebbiyeler getirtmiş ya da yine oradan gelen özel öğretmenlerle çocuklarına yabancı dil öğretme yoluna gitmişlerdir. (Koçak, 2016: 59-71) Bu teşebbüslerin dışında ve ötesinde Türk eğitim sisteminde yeni bir çığır açacak faaliyetlerden birisi ise, 1868 yılında Sultan Abdülaziz'in Paris seyahatinden sonra III. Napolyon'un talebiyle İstanbul'da 1869 yılında Fransızca eğitim vermek üzere açılan Galatasaray Lisesi'nden hemen sonra ya da o yıllarda Osmanlı devletinin içerisinde farklı illerde açılan Amerikan kolejleridir. Daha sonra bunlara Almanların açtıkları okullar da eklenmiştir (Gemici, 2016: 25-28). II. Meşrutiyet'ten sonra Darülfununda Alman profesörler görev almıştır. (Gemici, 2010: 287-301). Fakat Amerikan kolejleri daha erken dönemde İstanbul başta olmak üzere Beyrut, Tarsus, Amasya, Erzurum, Kayseri, İzmir gibi vilayetlerde açılan bu okullar, Osmanlı modernleşmesi kadar, kızların eğitimi, yabancı dil öğretimi ve en önemlisi çağdaş bir eğitim metoduna geçişte örnek teşkil etmiş, ayrı bir misyon yüklenmiş okullardır. Bu okullar kadar dikkat çekici bir başka yönde buralarda öğretmen olarak görev yapan insanların hayat hikayeleri ve

eğitime yaptıkları katkılarıdır. Bunlardan birisi de gönüllü olarak Türkiye'ye gelen, Amerika'dan Boğaziçi'ne uzanan hayat hikayesiyle Mary Mills Patrick (1850-1940)'tir.

Eğitime Adanmış Hayatın Hikâyesi

Mary Mills Patrick, İrlanda'dan Amerika'ya göç etmiş bir ailenin kızıdır. Sultan Abdülaziz dönemi sona ermeden beş yıl önce Amerika'dan yola çıkarak önce İngiltere'ye aradan Fransa ve Almanya üzerinden Avusturya'ya intikal eden. Oradan Budapeşte ve vapurla Köstence üzerinden İstanbul'a ulaşan ve burada fazla kalmadan Erzurum gitmek için Karadeniz yolcuğuna çıkan Mills, önce Trabzon'a ulaşır. Hem Budapeşte'den Karadeniz'e gelirken hem de İstanbul'dan Trabzon'a giderken Mills'in seyahat ettiği Avusturya Llyot hattına ait buharlı vapurlardır (Koçak, 2013: 372). Mills'in İstanbul'a geldiği 1871 yıllarında şehrin nüfusu, 1. 1175.000 olarak kaydedilir (Patrick, 2009: 30).

Karadeniz'de üç ya da dört gün seyahatten sonra Trabzon'a varılır. Şehirde Türklerin dışında Rumlarla beraber başka milletlerden insanlar da yaşamaktadır. Ancak ekseriyeti Rum'dur. Erzurum'dan gelen misafirlerin karşıladığı arkadaşları vasıtasıyla o geceyi Trabzon'da geçiren Mills, ertesi gün at sırtında Erzurum'a doğru yola koyulur. Trabzon'dan Erzurum'a yolculuk bir haftasını almıştır yazarın. Geceleri ise hanlarda kalınmıştır. O dönem için altmış bin nüfuslu nüfuslu yoğun ve kalabalık bir şehir olan Erzurum'un etrafı bir hisarla çevrilidir. Erzurum'da Araplar, Türkler, Kürtler, Ruslar, Rumlar da vardır. Yazar Erzurum'la ilgili "okul teşkilatlanmasına ve yabancı dillerin kullanımına dair ilk tecrübemi Erzurum'da yaşadım." der (Patrick, 2009: 37-43).

Mary Mills, Türkiye'ye geldikten bir buçuk yıl sonra, altı ay önce annesinin vefat ettiği haberini alır. O bu haberden sonra babası, erkek kardeşi ve kız kardeşinin yanına dönmeyi düşünse de, yolculuk ve diğer adımlar için uzun yazışmalara ihtiyaç duyulduğu için bunu göze alamaz. Daha doğrusu eğitim sevdası ağır basar.

Yazar bu olaydan sonra halkla daha çok beraber olmaya, iyi dostluklar kurmaya, Erzurum ve çevresini gezmeye başlar. Ağrı Dağı'nın gölgesinde geçirdiği dört yıl boyunca at sırtında yaklaşık üç bin mil [yaklaşık 5000 km] yol yapmıştır.

Amerikan Board adlı misyonerlik teşkilatına bağlı olarak Türkiye'ye gelen ve adı geçen kuruluşa ait okullarda çalışan Mills, özellikle Ermeni köylerini gezmeye önem vermiştir. Buradaki insanların okuma yazma durumuyla beraber, oralardan okullara öğrenci taşımışlardır.

Mills, Erzurum'da kaldığı dört yılda Ermeniceyi iyi derecede öğrenmiş hatta İstanbul Kapalıçarşı'da yaptığı bir alışverişte çırağıyla Ermenice konuşan bir esnafın ne dediğini: "Anlayabileceğimi tahmin etmediği bir dilde" ifadesiyle anladığını açıklamıştır.

Mills, Ağrı, Kars, Iğdır, Erzincan gibi bugün şehir sayılan ve o günlerde de pek küçük olmayan yerleşim yerlerini at sırtında gezer. Bu seyahatlerdeki yolculuk hatıralarıyla beraber yörenin barınma, ev ortamı, kadın erkek ilişkileri, yemek kültürü gibi çok farklı alanlarla ilgili bilgiler verir (Patrick, 2009: 57-59).

İstanbul'da Amerikan Kız Koleji ve Mary Mills

İstanbul'da kurulması düşünülen kolej fikri Amerika'da da yeni kurulan Vassar Kolej fikrinden doğmuştur. İstanbul Amerikan okulu Vassar Kolej'in ilk mezun sınıfından dört yıl sonra açılmıştır. 1871 yılında Gedik Paşa'da Amerikan Board misyoner örgütü mensubu Pond Williams'ın öncülüğünde açılan okul, 1876'da Üsküdar'a taşınır. Bu semtte ağırlıklı Ermeniler oturur ve ilk eğitim dili Ermenicedir. Mills de, İstanbul'da ileride bir kız koleji haline gelecek okulun kurulması için 1875 yılında Erzurum'dan İstanbul'a gelir. 1875 yıllı sonlarında açılan okulun en genç öğretmeni Mills'tir (Patrick, 2009: 71-72).¹

Mary Mills'in en önemli vasıflarından birisi yaşadığı şehirde etrafla iyi diyalog kurması, araştırmaya olan merakıdır. O aynı zamanda Osmanlı'da devletinde kütüphanelerde araştırma yapan ilk kadın ziyaretçi olarak da kayıtlara geçmiştir². Hatıralarında Osmanlı'da camilerin yanında kütüphanelerin kurulu olduğunu, ayakkabıların kapıda çıkarılması gerektiğini, kadınların kütüphanede çalışma yapmalarına izin verilmediğinden bahseder. Kendisinin kütüphane ziyaretini de "Benim halk kütüphanelerini ilk ziyaretlerim, hem orada araştırma yapanların hem de görevlilerin müthiş ilgisine ve telaşlanmasına sebebiyet vermişti." şeklinde açıklar (Patrick 2009: 109-110).

¹ Üsküdar Amerikan Kız Koleji hakkında daha geniş bilgi için bk. İlnur Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1990, s.134.

² <http://www.star.com.tr/pazar/alti-asirda-bir-tek-mary-girebildi-haber-1041495/> (erişim: 05.03.2017)

1876 yılında Sultan Abdülaziz tahtan indirilip V. Murat'ın tahta çıkarıldığı karışık dönemi anlatırken yazar, o yıl Üsküdar'daki okulun ilk diploma töreninin yapıldığını, sene sonu sözlü imtihanlarında kendi payına bazı derslerin düştüğünden dem vurur:

“Diploma töreninde benim payıma düşen, memlekette konuşulan dillerden biriyle geometri derslerinden imtihan etmekte. Programın geri kalan kısmı İngilizce idi.” (Patrick 2009: 139). Yazar, Ermenice dilini bildiğini ve sınavı Ermenice yaptığını gizlemek ister. Çünkü başka bir hatıratta “Mills Patrick fizik, cebir ve geometrinin yanı sıra Antik Ermenice gramer derslerine girdiğinden, ziyadesiyle meşgul bir öğretmendi.” (Jenkins 2008: 44).

Kolejin ilk Türk talebesi Binbaşı Bağdatlı Mehmet Bey'in kızı Gülistan İsmet'tir. Ondan sonra iki Türk ailesi daha kızlarını gönderirler. Bunlardan birisi sarayda görevli, sultanın sadık hizmetkârlarından Edip Bey'in kızı Halide Edip'tir (Patrick 2009: 173, 198). Gülistan İsmet ve Halide Edip'in³ dışında Zeynep Necef Uğurlu (Akra), Nilgün Cerrahoğlu, Leyla Umar, Prof. Dr. Nur AYTEKİN Serter (İstanbul Üniversitesi Eski Rektör Yardımcısı), Dr. Nevma Atay Madanoğlu, Nazlı Halit, Hatice Zakir, Safiye Ali gibi isimler de vardır (Patrick 1934: 229-233).

Bu arada Halide Edip için ayrı bir bahis açmak gerekmektedir. Onun yabancı bir okulda eğitim almasının eğitim tarihi açısından da farklı bir birikime vesile olduğu, İstanbul Kız Öğretmen okulunda 1908 yılında meslek dersleri okuttuğu ve burada verdiği dersleri bir kitap haline getirdiği ve metodoloji açısından yirmi derse ayrılan ve sonunda soruların da yer aldığı bu notların eğitim tarihi açısından yeni ve orjinal olduğuna da işaret etmek gerekir (Binbaşoğlu1995: 60-61)⁴.

1876'dan 1924'e kadar tam elli yıl kolejde çalışan Mary Mills, 1890 yılından itibaren 35 yıl da müdür olarak görev yapmıştır. (Patrick 2001: 155) Patrick, 1924 yılında görevini Kathryn Nevell Adams'a devrederek Amerika'ya gider. Kolejin mezunları arasında Ermeni, Arnavut, Yunan, Makedon, Bulgar gibi farklı milletlerden talebeler de vardır.

3 Mary Mills Patrick'in Üsküdar kolejinden öğrencisi olan Halide Edip, 1920'li yıllarda Amerika'da konferansa davet edilmiş, Boston şehrinde hocası Patrick'le de uzun uzun sohbet etme imkânı bulmuştur. Bk. Halide Edip, “Kadın Tahsilinin Bir Büyük Bayraktarı”, *Akşam*, 9 Mart 1950, s.5.

4 İstanbul Kız Öğretmen Okulu'nda 1908 yılında ders veren Halide Edip, iyi bir ders kitabı olamıyacağı görür ve İngilizce eserlerden ders notları hazırlamış ve Horn adlı bir yazarın “Öğretim Bilimlerinin Psikolojik Esasları” adlı bir eserinden de istifade ederek, yirmi ders ve ayrı başlıklarla bir kitap hazırlamıştır. Kitabın sonunda konuyu özetlemekle beraber düşündürücü sorular da eklemiştir. Bu yönüyle de eğitim metodolojisi açısından yeni bir eser hazırlamıştır. Bk. Cavit Binbaşoğlu, Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi, MEB Yayınları, İstanbul 1995, s. 60-61.

Mary Mills Almanya’da

Kolejin ilk birkaç yılında üst makamlarca gerçekleşen engelleme girişimlerini, Mills fırsata çevirerek Almanya’daki üniversitelerde bazı dersleri takip fırsatı bulur. Alman üniversitelerine İstanbul’dan kolayca ulaşma imkanı vardır. Leipzig’de modern psikolojinin öncüsü Wilhelm Wund’un verdiği derslerin yanı sıra, Berlin Üniversitesindeki pek çok derse de dinleyici olarak katılır. Mills’in Avrupa’da geçirdiği üniversite hayatının bir kısmı İsviçre Bern Üniversitesindedir. Sonradan Berlin’deki “Felsefe Arşivi”nin editörü Dr. Ludwig Sein’in nezaretinde yüksek lisansını tamamlar. Uluslararası Felsefe kongresinin ilk üçüne de katılmıştır Mills. İki Münih’te, ikincisi Paris’te, üçüncüsü İtalya’ Bologna’dadır. “Yunan Şüphencilik Tarihinde belli Aşamalar” başlıklı bildiri sunmuştur. Bu katılımlarda elde ettiği birikimle ilgili olarak daha sonra yazar şöyle diyecektir: “İlk uluslararası Felsefe kongrelerindeki bu tecrübem, Eylül 1926’da Harvard’da yapılan bu serinin altıncı kongresiyle özel olarak ilgilenmemi sağladı.” (Patrick 2009: 189-190).

Amerika’da Kadınlara Mahsus Yüksek Tahsil Risalesi

Cumhuriyetin ilanıyla beraber her alanda olduğu gibi eğitim alanında da silbaştan yeni bir yapılandırmaya gidilir. Bu yeni şekillenmenin de temelini Batı eğitim modeli oluşturur. Patrick Mary Mills tarafından *Amerika’da Kadınlara Mahsus Yüksek Tahsil* adlı eser de bu anlayıştan hareketle hazırlanmıştır. 1927 yılında Amerika talim ve terbiyesinin muhtelif safhaları hakkında yazılan on kitaplık bir serinin dördüncü eseri olarak yayımlanan çalışmada esas hedef, Amerika’da yaklaşık bir asırdır uygulanan ve başarılı olmuş bir eğitim modelini tanıtmak ve ondan istifade etmektir. Latin alfabesine geçilmeden bir yıl önce basılan eser, Osmanlı Türkçesiyle basılmıştır. Amerika’da eğitim veren çeşitli kurumların fotoğraflarına da eserde yer verilmiştir. Nitekim kitabın ilk sayfasında “(Wellesley) Kolejin son sınıf talebeleri” alt notuyla bir fotoğraf da yer almıştır.

“Karilere Birkaç Söz” başlığıyla yapılan açıklamada, esas amacın “Amerika’da Nazari ve Ameli Terbiye” hakkında neşredilen bir dizi broşürden maksadın terbiye sahasında ilgi ve alaka uyandırmak olduğuna işaret edilir. Dolayısıyla bir seri olarak düşünölen bu eserlerde Amerika’daki eğitim

sistemleri ve metotlarıyla beraber, muhtelif konular hakkında açıklamalara yer verileceği ifade edilmektedir. Bu seride yeralan eğitimciler de alanında uzun tecrübe ve birikimi olan isimlerden seçilmiştir. Yazarlar aynı zamanda hem Türkiye'nin hem de Amerika'nın "terbiyeciliğine" yani eğitimine vakıf olanlar arasından seçildiği için, okuyucunun kolayca ilgisini çekecek konuları kaleme almışlardır. Bu seride yayımlanan/cak on kadar eserin adı zikredilmektedir. Bunlar arasında *Amerika Müttehit Hükümetleri Maarif Tarihçesi*, *Erkekler İçin Âli Tahsil*, *Tali ve Âli Mekteplerde Kulüp Teşkilatı*, *Amerika Maarifinde Spor Programı*, *Mesleki Terbiye*, *Kurslar ve Halk Dershaneleri*, *Maarif Sistemi ve Cemiyet* gibi eserlerin adı yer almaktadır.

Amerika'nın bütün eyaletlerinde kadınların yüksek tahsilden istifade etmelerinin ancak "son asrın ortasından az sonra başlamıştır." O tarihten itibaren de tedrici olarak kızlara yönelik yüksek tahsil kurumları açılmaya devam etmiş ve kızların Darülfünunlara Kabul edilmesi için geniş tetbirler alınmıştır. Amerika, aslında bir devlet olarak teşekkülünden itibaren kadınların eğitimine önem vermiş, bu yüzden memleketin her tarafında daima ilmi araştırmaları her şeyin üstünde tutan ve kendisini ona adayan kadınlar bulmuştur. Kolej fikrinin olmadığı bir dönemde eğitim görüp meşhur olan Margaret Fuller, şair ve filantrop Julia Ordhov ve kitapları her millet tarafından okunan ve takdir edilen Heryet Bucharest bunlar arasında sayılabilir.

Bundan sonra Patrick Mills, Türkiye'de model olarak alınacak Amerika'daki başarılı kolejlere tanıtmaya başlar. Özellikle kızların eğitimi için açılan özel kız kolejlere çok başarılı olmuşlar ve kadınların toplum hayatında belli yer edinmelerinde önemli rol almışlardır. Bunlardan ilki Poughkeepsie (Newyork) da Vassar Koleji'dir. 1861 yılında kurulan ve 1865'te öğrenci almaya başlayan koleji başka okullar takip etmiştir. Bu kolejlere İstanbul'daki Amerikan Kız Koleji gibi (Ergin, 1977: 785) kadının ilerlemesini isteyen kişilerin temin ettiği hususi sermayelerle kurulmuşlardır. Bu mektepler idare ve eğitim konusunda tamamen serbesttirler. Hükümet ancak onları kanunlara uyup uymadıkları noktasında teftiş etmek durumundadır. Okulların masrafları özel bir heyet tarafından karşılandığı gibi, eğitim kadrosu da bu heyet tarafından belirlenir. "Hükümet mektebin varidat ve tedrisatına hiçbir suretle müdahale etmez." Hükümet kolejin gelir ve gider durumuna göre, ona destek

olabildiği gibi, nadir olarak da olsa kanuni tedbirlerle onu gelişmesine engel de olabilmektedir. Bazı cumhuriyetlerde böyle serbestlikleri sınırlandırılan kurumlar olmakla beraber, diğerlerinde eğitimi tamamen serbest olanları da vardır (Haydaroğlu, 1990: 76-85).

Kız, erkek ya da karma kolej olsun, bütün özel kolejlerin eğitim programı, iç kontrolleri, idare heyetinin seçilmesi ve para sarfiyatı konusu tamamen serbesttir. Özel kolejlerin gelir ve giderlerinde kullanılan paralar hayır ve hasenat işleri yapan varlıklı kişiler tarafından karşılanmaktadır.

Amerika'da özel kız ve erkek kolejlerinden başka, hükümet kurumları da vardır. Her cumhuriyette umumi tahsil için resmi bir Darülfünun mevcuttur. Bunların bütçeleri hükümet temin eder ve bunların hepsi eşit olarak erkek ve kız öğrenci kabul ederler. Devlet kolejlerinde kız ve erkek öğrenciler aynı sınıfta eğitim görürken, bazı özel Darülfünunlarda kız ve erkek için ayrı kolejler vardır, hatta bazen bunların isimleri bile başkadır. Mesela New York şehrinin Kolombiya Darülfünun'unda kız kolejinin ismi Bernard Kolej ve Harvard Darülfünun'unda Radcliffe Kolej'dir. Bu ayrılık sadece kolej kısmı içindir. Asıl Darülfünun'un muhtelif şubelerinde kız ve erkek talebe aynı dersanelerde tahsile devam ederler.

Yalnız kadınlara mahsus olan en büyük ve en müterakki Darülfünun Pennsylvania cumhuriyetinin Filedelfiya-Philadelphia şehri civarında Berayınmor Darülfunu'dur. Güzel binaları ve geniş bahçelere sahip olan bu kolej, son yarım asırda kurulmasına rağmen büyük başarı göstermiştir. Nitekim burada eğitimini tamamlayanlar, bütün Amerika'daki eğitim kurumlarında tercih edilirler.

Amerika'nın batı tarafında da klasik, mesleki, içtimai, mali, iktisadi ve siyasi yani her çeşit tahsil veren eğitim kurumları vardır. Buralarda konferans salonları, laboratuvarlar, kütüphaneler ve hususi kurlar mevcuttur. Bir ülkenin iç kısmından ziyade, sahil kısımlarında yaşayan halkın fikri inkişafında daha çabuk gelişme gösterdiği tarihi bir hakikattir. Amerika'da da hem doğuda hem batıda deniz kıyısındaki şehirlerde eğitim seviyesi ve kalitesi yüksektir. Okyanus kıyısında yeralan Kalifornya ve Los Angles şehirlerindeki kolejlerin eitim çok ileri olması da bunu doğrular niteliktedir. Aynı şekilde doğuda New York şehrinde bulunan Kolombiya Darülfünun'u da önde gelen kurumlardan

birisidir. Kızların ve erkeklerin ayrı olarak eğitim gördüğü bu kurumlarda, binalar ayrı olduğu gibi, işleyiş ve mali bakımdan da birbirinden bağımsızdırlar. Kolombiya Darülfünun'un kadın talebeleri çeşitli şubelerinde doktorlarını takip edebilirler. Lisan, ilm-i ruh ve felsefede yüksek tahsil görürler. Bu yüzden talim ve terbiye birçoklarına çok cazip görünür. Ayrıca meşhur yazarların ders verdiği sınıflar da vardır. Burada talebe yazarlığı öğrenir.

Bu kolejde yabancı öğrenciler de eğitim görebilmektedir. Okulun öğrencilere özel ilgi ve eğitim kalitesi dolayısıyla çeşitli ülkelerden büyük bir rağbet vardır. Yabancı öğrencilerin İngilizce öğrenmesi için bir şube ayrılmış durumdadır.

Büyük mevkilerde olan yabancı öğrenciler arasında işlerine başlamadan İngilizcesini ilerletmek isteyenler vardır. Bunlar arasında siyasi temsilciler, ecnebi muallimler, ticaret ve hatta sadece sosyete adamları bile mevcuttur. Bu gibi kimselerin ancak geceleri müsait vakitleri olacağından bunlara İngilizce mükâleme (konuşma) lisanı öğretmek üzere günlük gece dersleri açılmıştır. Bu gece derslerinden yalnız biri üç yüz kadın ve erkek tarafından devam edilmektedir.

Örneğin bir gece dersinde hoca derse yeni gelen bir öğrenci ile konuşur ve onun bir gün önce New York'a geldiğini fark eder. "Böyle bir sınıfın bulunduğunu nereden biliyordunuz?" diye sorar. "Berlin'de işittim" cevabını alır. Bu sınıflarda gündüz farklı işlerde çalışan gece sadece eğitim alan kadınlar da vardır.

Kadınların Amerika'da oy hakkı kullanabilmeleri üzerinden çok zaman geçmemiştir. Fakat tahsil üzerine kadınların tesirini artırmıştır. Şimdi bütün yüksek tahsilde siyaset öğretimi yaygınlaşmış, dolayısıyla da birçok kızve erkek öğrenci siyasetle alakadar olmaktadır. Kadın ve erkek iş adamlarının siyasi hayata iştirak etmeleri, Amerika'da hüküm süren ticaret havası içinde hemen hemen mümkün değildir. Amerika'da kadınlar siyasi rey hakkına sahip olduklarından beri siyasete daha çok karışmaya başlamışlardır ve etrafta etkilerini daha çok hissettirmeye başlamışlardır.

Amerika çok defa uluslararası ilişkilerde hodbin/bencil olmakla ve diğer milletlerin menfaatlerini dikkate almamakla suçlanır. Bunun sebebi ticaridir. Bu konular eğitim müesseselerinde tamamen farklıdır. Kadınlara yüksek eğitim

veren kolejlerdeki liberal siyaset görüşlerine ve uluslararası ilişkilerle ilgili konularda rol aldıkça, Amerika'nın başka ülkelerle ilişkilerinin gelişmesine de katkı sunacaktır.

Amerika'da son dönemlere kadar eksik olan durumlardan birisi de yabancı dillere yeterince önem verilmemesidir. Bunu aşmak için ülkedeki kolej ve darülfünunlarda yabancı lisan öğretimine büyük önem verilmeye başlanmıştır. Örneğin, Kolombiya Darülfünunda türkçe, Arapça, farsça gibi önemli diller öğretilmektedir. Bunlarda yalnız ait olduğu milletin lisanı değil, tarihi, edebiyatı ve adeti dahi öğretilmektedir. Bazı eyaletlerde kütüphaneler ve darülfünunu ziyarete gelen ecnebi profesörlere mahsus daireler bulunan hususi binaları vardır. Mezun Fransızca (Fransız evi), Kaza İtalyan (İtalyan Evi), İspanyol Enstitüsü ve Roma medeniyeti enstitüsü bunlar arasındadır.

Ecnebi diline rağbette her ne kadar bir başka kültürü tanımak olsa da esası ekonomiye dayanmaktadır. Bundan dolayıdır ki birçok kadın ve erkek mali sebepleri göz önüne alarak ticaret mekteplerine yönelir. Burada öğretilen programlarda bankacılık işlemleri, kambiyo, ihracat, ithalat, borç alıp verme, madencilik, ticaret filoları vs öğretilir. Bundan elli yıl önce iyi bir tahsil deyince Eski Yunan ve Latin klasiklerini okumak, edebiyata vukuf olmak, Fransızca ve Almanca tahsili anlamına gelirdi. Şimdi ise bütün bunlar değişti, temelde ticari hayatın değişmesi eğitime de yansımış orada da hedefler ve programlar değişmiştir. Çünkü değişen hayatla beraber ticareti bilen başka vasıfları olan kız ve erkeklere ihtiyaç olmuştur.

Kolejde okuyan kızlar da ticari konuları okurlar ve bu yönlerini de tamamlayarak mezun olurlar. Örneğin birçok kolejde satıcılığın psikolojisi gibi dersler bile okutulmaktadır. Pek çok talebe konuyu tam öğrenmek için uygulama yerlerinde bile çalışmaktadır. Bundan dolayıdır ki bugün pek çok iktisadi teşekküllerde kadınlar başarıyla çalışmaktadırlar.

Kadınların ticaret hayatına atılışı kademe kademe olmuştur. Bunu farketmenin yollarından birisi, büyük bir şehirde bir iş kadınlar kulübünün toplantılarında bulunmakla anlaşılır. Nitekim New York'ta beş bin üyesi olan bir sanat ve iş kadın kulübü vardır. Kulüp evsiz kadınları kaydetmekle işe başlamış, zamanla büyümüş ve herkesin kolayca ulaşabileceği bir merkez edinmenin dışında, on bir milyon dolara inşa etmek üzere olduğu bir de otele

sahip olmuştur. Bu otel içerisinde konferans salonları, konser, tiyatro yerleri, kütüphaneleri, yüzme havuzları, jimnastik ve üyelerinin maddi ve manevi hayatının gelişimini sağlayacak bütün imkanlar mevcut olacaktır.

Sonuç

Tanzimat sonrası Osmanlı Türk modernleşmesinde pekçok sahada olduğu gibi, büyük atılımların yapıldığı alanlardan birisi de eğitim kurumlarıdır. Özellikle 1870'li yıllardan sonra çeşitli saiklerle Osmanlı devletinin sınırları içerisinde kurulan misyoner okulları yeni bir aydın kesminin oluşmasında önemli rol oynamışlardır. İstanbul, Hatay, Antep, Maraş, Sivas, Erzurum, Amasya, Bağdat gibi şehirlerde kurulan bu okullardan mezun olanlar yurt dışında da eğitimlerine devam etme imkanı bulmuşlardır. Bu isimler daha sonra devletin üst ve kamunun çeşitli kademelerinde önemli görev üstlenmişlerdir.

Başta Amerikan Kız Koleji olmak üzere Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerinde kurulan bu okulların eğitim alanında büyük başarısının arkasında yatan sebeplerin en önemlilerinden birisi fedakar bir eğitimci grubuna sahip olmalarıdır. Yirmili yaşlarda Amerika'dan İstanbul'a, oradan da Erzurum'a öğretmen olarak giden Mary Mills Patrick bunlardan birisidir. İlk defa 1871 yılında İstanbul'a gelen Patrick, dört yılı Erzurum'da olmak üzere, 1924 yılında Amerika'ya dönünceye kadar toplam da tam elli yıl İstanbul'da öğretmenlik ve idarecilik yapmıştır. Onun elli yıllık tecrübelerine dayanarak kaleme aldığı *Amerika'da Kadınlara Mahsus Yüksek Tahsil risalesi* modern Türkiye Cumhuriyetinde özellikle kızların eğitimine ışık tutmuş, rol model olmuştur. Amerika'da özellikle New York ve Boston şehirlerinde kurulan kolejler olmak üzere, farklı eyalet ve şehirlerdeki kolejlerin işleyiş ve eğitim sistemi geniş olarak yansıtılmıştır. Binaların dış görünüşleri, çalışma odaları, kütüphaneleri gibi eğitim kurumlarının farklı mekanları resimlerle desteklenmiş ve model olması tasavvur edilmiştir. Modern okullarla beraber, yeni bir eğitim anlayışının oluşmasında bu ve benzeri hazırlanan eserler kılavuz olma niteliği taşımışlardır.

Kaynakça

- Adıvar, H. E. (1950), “Kadın Tahsilinin Bir Büyük Bayraktarı”, *Akşam*, 9 Mart 1950, s.5.
- Akyüz, Y. (1994), *Türk Eğitim Tarihi*, 5. bs. İstanbul: Kültür Koleji Yay.
- Antel, S. C. (1940), “Tanzimat Maarifi”, *Tanzimat I*, İstanbul: Maarif Matbaası, s.441-462.
- Binbaşıoğlu, C. (1995), *Türkiye’de Eğitim Bilimleri Tarihi*, İstanbul: MEB Yay.
- Ergin, O. N. (1977), *Türkiye Maarif Tarihi*, C. 1-2, Eser Matbaası, İstanbul 1977.
- Gemici, N. (2010), II. Meşrutiyet Döneminde Darülfünûn’da Alman Müderrisleri, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, sy. 35, s. 287-301.
- Gemici, N. (2016), An Evaluation of The Report Prepared By Franz Schmidt About Te German Scholars Preparing to Work at Istanbul University, edit: Eyüp Sarıtaş, İşhpeming /USA, BookVenture Publishing LLC, s. 24-40.
- Günay, Ü. (1992), *Eğitim Sosyolojisi Dersleri*, Kayseri: Erciyes
- Haydaroğlu, İ. P. (1990), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar*, Ankara: Kültür Bakanlığu Yay.
- JENKINS, H.D (2008), *Robert Kolej’in Kızları*, İstanbul: Dergâh Yay.
- Koçak, A. (2013), *Türk Romanında Avrupa*, İstanbul: Kitabevi Yay.
- Koçak, A. (2016), “Osmanlı Türk Toplumunun Modernleşmesinde Yeni Bir Model: Avrupalı Mürebbiyeler”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmalar Dergisi/Selcuk University Journal of Studies in Turcology (SUTAD)*, S.40, Güz 2016, s. 59-71.
- Okay, M. Orhan (2005), *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, İstanbul: Dergâh Yay.
- Palmade, Guy (1995) *Les Methodes En Pedagogie/ Pedogojinin Metotları*, çev. Hikmet Y. Celkan, Ankara: TDV Yay.
- Patrick, M. M. (2009), *Son Sultanların İstanbul’unda Siyaset - Modernleşme-Yabancı Okullar*, çev. Ayşe Aksu, İstanbul: Dergâh Yay.
- Patrick, M. M. (1927), *Amerika’da Kadınlara Mahsus Yükses Tahsil*, İstanbul: Selamet Matbaası.
- Patrick, M. M. (1934) , *Boshporus Adventure: Istanbul (Constantinople) Woman’s College*, USA, California: Stanford University.
- Patrick, M. M. (2001), *Bir Boğaziçi Macerası İstanbul Kız Koleji (1871-1924)*, Çev. Şeyma Akın, İstanbul: Tez Yay. Üniversitesi Yay.
- <http://www.star.com.tr/pazar/alti-asirda-bir-tek-mary-girebildi-haber-1041495/>
(erişim: 05.03.2017)

Yabancı Dil Öğretiminde Eylem Odaklı Yaklaşım*

Osman COŞKUN **

Öz

Eylem odaklı yaklaşım, Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni(OBM) ile birlikte ortaya çıkmıştır. OBM bu yaklaşımın temel ilkelerini sunmaya çalışmıştır. Güncel dil öğretim metodolojisi olarak uygulama alanı bulmaktadır. Özellikle yabancı dil alanında ders kitapları, program ve seviye temelli sınavlar hazırlamada faydalanılmaktadır. Bu yöntemde birey sosyal ortamlarda bir görevi yerine getiren “sosyal aktördür”. Sosyal aktör diğer bireylerle etkileşim halindedir. Bu etkileşimde bir görevi yerine getirir. Böylece eylem odaklı bir sürece dâhil olur. Dilin her ortamda aktif kullanımına yönelik bir bakış açısına sahiptir. Genel görevlerin etrafına örüntülenen küçük çaplı görevleri gerçekleştirmeye dayalı bir yaklaşımdır. Bu çalışmada eylem odaklı yaklaşımın temel özelliklerini ve bu yaklaşımın anahtar kelimesi olan görev kavramı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *yaklaşım, eylem odaklı, görev, obm, yabancı dil*

---

* Bu makale “La place de la compétence écrite dans les nouvelles approches de l’enseignement de français langue étrangère: le Cadre Européen Commun de Référence pour les Langues et la réalisation de la perspective actionnelle” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Öğretim Üyesi, ocoskun77@gmail.com

The Action-Oriented Approach to Foreign Language Teaching

Abstract

The action-oriented approach has emerged with Common European Framework of Reference for Languages (CEFR). CEFR has tried to present the basic principles of this approach. As a current language teaching methodology the action-oriented approach has a wide field of application. It is benefited from particularly in preparing textbooks, programs and level-based exams in the field of foreign languages. In this method, an individual is a “social agent” who fulfills a task in social settings. The social agent is in interaction with other individuals and fulfills a task in this interaction, thus getting involved in an action-oriented process. This approach supports the active use of language in all settings and it is based on realizing micro-tasks that are depicted around macro-tasks. In this study, the main features of the action-oriented approach and the key concept of “task” are discussed.

Keywords: approach, action-oriented, task, cefr, foreign language

Giriş

Çağlar boyunca yabancı dil öğretimi değişik şekillerde ve farklı yöntemlerle uygulanmış, bu konuda sayısız çalışmalar yapılmıştır. Yabancı dil öğretiminde yöntem arayışına yönelik çalışmalar sanayi toplumuna geçişte birlikte hız kazanmıştır. Bu geçiş sürecinden bu günlere kadar bu tür çalışmalar önemi artarak devam etmiş, çeşitlenerek süregelmıştır. Bunca çeşitliğin içinde insanlar yabancı dil öğretimine kolaylık sağlayacak, etkin hızlı, sistemli ve kolay uygulanabilir çözümleri bulmaya ve uygulamaya çalışmışlardır.

Yabancı dil eğitim/öğretiminin başlangıç tarihini kesin olarak belirtememekle birlikte yapılan çalışmalar sonucunda bu gelişimi beş bölümde incelemek mümkündür.

1) İlk yabancı dil öğretimi çalışmalarının, arkeolojik verilerden anlaşıldığı üzere, okullarda yabancı dil öğretme amacıyla günümüzden beş bin yıl önce Sümerler tarafından başlatıldığı görülmektedir. Günümüzden üç bin yıl önce de Sümerlerin dilini Akadlar'a öğretme çalışmaları görülmektedir.

2) Daha sonra Mısırlılar ve Yunanlılar yaşayan diler dışında güncel olarak kullanılmayan dilleri (Hiyeroglif ve Eski Yunan dilleri) ikinci dil olarak okullarında öğretmişlerdir.

3) Roma imparatorluğunda zamanında Yunanca öğretimi çalışmaları sistematik bir yabancı dil eğitimi olarak göze çarpmaktadır.

4) 16-19. yüzyıllar arasında Latincenin kültür dili olarak Fransa'da yabancı dil olarak eğitim kurumlarında öğretildiği görülmektedir.

5) 20. yüzyıl ise onlarca yöntem ve yaklaşımın ortaya çıktığı, bilimsel yabancı dil öğretiminin başladığı ve uygulandığı çağdır (Germain, 1993: 7-8-9).

Genel olarak kullanım ve uygulama alanı bulabilmiş yabancı dil öğretim yöntemlerini şu başlıklar halinde sıralayabiliriz:

- Dilbilgisi/Çeviri Yöntemi/Geleneksel Yöntem
- Doğal Yöntem
- Direkt Yöntem -Dolaysız Yöntem - Düzvarım Yöntemi
- Dilsel - İşitsel
- İşitsel - Görsel Yöntem
- Telkin Yöntemi
- Seçmeceli Yöntem
- İletişimsel Yaklaşım
- Eylem Odaklı Yaklaşım

Bu çalışmada, Diller için Ortak Başvuru Metni – OBM (*Un Cadre Européen Commun de Référence pour les Langues: Apprendre, Enseigner, Évaluer “Apprentissage des langues et citoyenneté européenne - CECRL”*)’de belirtilen, son dönem yabancı dil öğretim yöntemlerinde adından söz ettiren ve geniş bir uygulama alanı bulan bu yaklaşımı ana hatlarıyla ele alıp temel özelliklerini belirtmeye çalışacağız.

1. Eylem Odaklı Yaklaşım Temel Kuralları

Uzun yıllar yabancı dil öğretiminde yaygın olarak kullanım alanı bulmuş İletişimsel Yaklaşımın yerini 2000’li yıllardan sonra Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni (OBM) tarafından benimsenen ve “*Eylem Odaklı Yaklaşım*” olarak adlandırılan yeni bir dil öğretimi yaklaşımı almaya başladı. Bu yaklaşım OBM’nin ikinci bölümünde “Ortak Başvuru Metni’nin Yaklaşım” başlığı altında şu şekilde tanımlanmıştır;

“Şeffaf, tutarlı ve mümkün olduğunca ayrıntılı bir şekilde yaşayan dillerin öğrenimi, öğretimi ile değerlendirilmesi amacıyla hazırlanmış olan Başvuru Metni, dil kullanımı ve öğrenimi hakkında genel bir betimleme yapar. Burada benimsenen yaklaşım genel anlamda eylem odaklı bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım dil kullanıcı ve öğrenenleri sadece dilsel görevleri yerine getiren değil, belirli durum ve ortamda, belirli bir eylem alanını içindeki görevleri de yerine getirmek zorunda olan sosyal aktörler olarak görür. Söz edimleri başka bir ifadeyle konuşma eylemleri, her ne kadar dil etkinliklerinde gerçekleşse de; yalnızca toplumsal bağlamda onlara tam an-

lamı veren eylemlerin bir parçasıdır. Eylem bireyin sahip olduğu becerileri belli bir sonuca ulaşmak için stratejik bir şekilde harekete geçirme durumudur. Böyle bir durumda bireyin yüklendiği bir “görev” vardır denilebilir. Öyleyse Eylem odaklı yaklaşım sosyal aktörün sahip olduğu ve kullandığı bilişsel duyuşsal, devinimsel kaynakları ile tüm yeteneklerini dikkate alır (CECRL,2001: s.15).

Eylem odaklı yaklaşım, yabancı dil öğreneni (öğrenen) ya da yabancı dili kullanımları (kullanıcı) özel ya da genel durumlarda, bireysel ya da başkalarıyla etkileşim içinde bir eylemi gerçekleştiren ve iş gören *sosyal bir aktör* olarak görür. Bu yaklaşımda dilin yapısından daha çok işlevine öncelik verilir. Avrupalının ekonomik entegrasyonu ile eş zamanlı yapılandığı ve geliştiği söylenebilir. Puren, OBM’de önerilen bu yaklaşımın gerekliliğini şu şekilde ifade etmektedir; “2000’li yılların Avrupa’sında ekonomik entegrasyonla gelecek ilerleme, daha iddialı bir hedefi, yani her Avrupalı vatandaşın hem eğitim bağlamında hem de mesleki hayatında sadece birlikte yaşamakla kalmayıp aynı zamanda yabancılarla birlikte çalışma yeteneğini de geliştirmeyi gerektirir” (Puren, 2004a: s. 11).

Robert sözlüğü genel olarak eylemi şu şekilde tanımlar: Bir niyet veya dürtü ile gerçekleşen birisinin yaptığı şey; fiil, eylem. Biri ya da bir şey üzerinde bir etki yaratmak, biri ya da bir şey üzerindeki eylem tarzı.

Bourgignon (2007) *eylem*’in eğitim ortamında ne anlama geldiğini açıklar ve terminolojik bir tanımını yapar: “Ortaya çıkan “aktör”, “aktif” gibi terminoloji zinciri ile birlikte kullanılan bu terim ve dil öğretimi / öğrenimi bağlamında yeni bir ifade değildir. Bununla birlikte, şimdiye kadar bu bağlamda, okul içinde öğrencilere verilen görevler etrafındaki “eylemler”i ifade etmekteydi. Diğer bir deyişle, öğrencilere ilgili oldukları çeşitli iletişimsel görevler sunmak suretiyle onları öğrenme sürecinin aktörü haline getirmek demektir. Bir mektup yazmak veya sıra arkadaşı ile paylaşımda bulunmak buna örnek gösterilebilir. Bu eylemler, öğrenme süreci için yerinde etkinlikler olmasına karşın OBM’de tanımlanan “eylem”in anlamını, yani “sosyal eylem”i daraltır. Bu bağlamda eylem, başarıya ulaşmak için dikkate alınması gereken ölçütler bütünü olarak ortaya çıkar. Ancak şunu da unutmamak gerekir; tek başına bir niyetin, bir tasarının eylemi başarıya ulaştırmada yeterli olmayacağı hesaba katılmalıdır.”

Geleneksel yöntemler dil öğrenen / dil kullanıcılarını eğitim ortamında sosyal bir aktör olarak görmek yerine, onları eğitilecek bir varlık olarak görür. Güncel yöntemler dili, hayatımızı sürdürmede bir aracı ele alıyor. Bu bakış açısıyla geleneksel ve yeni yöntemler birbirinden ayrılırlar. Bronckart, dil öğrenme ve öğretiminde iki eğitim anlayışının her zaman farklı bakış açılarına sahip olduğunu belirtir. Bu manada geleneksel ve yeni eğitim modellerinin temellerine vurgu yapar.

- *Geleneksel yaklaşım olarak adlandırılan yaklaşım, Yunanca ile 19. yüzyıl öncesi Fransız eğitim sisteminde öğretilen tek yabancı dil olan Latince öğretim yöntemlerinden esinlenmiştir. Bu yaklaşım dilbilgisi ve çeviri üzerine odaklanmaktadır;*

- *Daha bilişsel, tümevarım temelli, proje temelli ve eylem odaklı yaklaşımlar kaynağını Comenius 'dan alır. Sonraları Rousseau ve Kant gibi felsefeciler; Pestalozzi, Cousinet, Dewey ve Freinet gibi eğitim bilimci ve kuramcılar bu yaklaşımları savunmuşlar. "Yeni Eğitim" hareketlerinde yerini alan bu yaklaşımlar günümüz eğitim anlayışına da model olmaya başlamıştır. (Bronckart, 2005: s. 10-18).*

Yaklaşımın en önemli savunucusu olan Puren, yaptığı çalışmalarda bununla ilgili kendi bakış açısını ortaya koyuyor. Ortak eylem odaklı diye nitelendirdiği bu yaklaşımın Avrupanın entegrasyonla ilgili yeni taleplerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmış olduğunu belirtmiş ve şöyle devam etmiştir: "*(Ortak) Eylem Odaklı Yaklaşım, Avrupa 'da entegrasyon çalışmalarının ilerleyişi ile bağlantılı olarak ortaya çıkan yeni sosyal hedefleri, karşılamak üzere ortaya çıkmıştır. Bu hedeflerden biri öğrencileri farklı dil ve kültürlerde anadil konuşanlar ile yaşamaya ve çalışmaya (hâlihazırda Almanya 'daki bazı şirketleri örnek verecek olursak, Almanlar, İspanyollar ve Fransızlar aynı şirkette İngilizce konuşarak birlikte çalışıyorlar). Artık başkalarıyla yabancı dille iletişim kurmak demek bilgi vermek ve bilgilen-dirmek değil, insanlarla yabancı bir dilde davranmak, iş yapmak demektir.*" (Puren, 2004c: s. 6-7)

Bu yaklaşımda sınıfların mümkün olduğunca öğrenci merkezli olması gerektiğini vurgulamak gerekir. Öğrencilerin kendi kendine öğrenmeyi, bireysel öğrenme tekniklerini ve iletişim stratejilerinin kullanımını geliştirmelerine özen gösterilmelidir. İletişim genellikle kişilerle alakalıdır. İletişimin kendisi aynı zamanda hem

araç hem de amaçtır(eğitim ortak çalışma ve bilgi boşluğunu birleştiren temel araç niteliğindedir). Eylem odaklı yaklaşım dil ile iletişimi ortak eylemin, birlikte çalışmanın bir aracı olarak görür (Puren, 2006: s. 40). Son dönemdeki çalışmalar ve dil alanındaki araştırmalar, yabancı dil öğrenimi / öğretiminde bir paradigma kayması olduğunu göstermektedir; “*Bazı eğitimciler eylem odaklı yaklaşımı sadece iletişimsel yaklaşımın bir uzantısı olarak görmeyi sürdürüyorlar. Benim düşüncem bu değil ve burada, iletişimsel yaklaşım ile eylemsel odaklı yaklaşım arasındaki en önemli kopuşu, yani iletişim paradigmasından eylem paradigmasına geçişi ana hatlarıyla analiz edeceğim ve son yayınlanan ders kitaplarından alıntılar ile temel ilkelerini ortaya koymaya çalışacağım*” (Puren, 2013e: s.1).

Eylem odaklı yaklaşımda, söylenilen bir ifadenin dilbilimsel doğruluk açısından kabul edilebilirliği öncelik taşımaz. Burada önem atfedilen ilk veri, öğrenciden yapılması istenilen birşey için, herhangi dilbilimsel nitelik dışında, onun o konudaki kabiliyetini ortaya çıkarılmaktır. Dil öğretiminin ilk evrelerinde, dil öğrenen / dil kullanıcısı üzerine yoğunlaşılacak bir hedef üzerine kendini ifade edebildiği ölçüde, sosyal çevresinde rolünü oynayabildiği oranda görevini yerine getirmiş sayılır. Catroux, bu bağlamda dilin eylemsel yaklaşıma uygun olarak kullanımından söz eder (2006: s. 2). Bir dili anadil olarak konuşan ve yabancı dil olarak öğrenecek dil öğrenenleri karşılaştırır. Her iki durumda da öğrenenin kendi anadili ve kültüründeki yetkinliğini kaybetmediğini ifade eder. Yeni edinilen yetiler anadil yetilerinden bağımsız olarak değerlendirilemez. Eylem odaklı yaklaşım öğrencilerin derste aktif olmasına öncelik verir, onlara yabancı dilde kendilerini ifade etme, söz alma ve konuşma fırsatı sunar. Bu yaklaşımı eğitim sürecine uygulayabilmek için dikkate alınması gereken üç özellik vardır.

1. Artık bir yabancı dil öğretiminde hedef kitleye “dili kullanarak öğrenen” olarak bakın. Bunun dil öğretiminde bilimsel mantığını şu şekilde ifade ederiz: “en iyi öğrenen olacağım, en iyi şekilde kullanacağım”. Dil öğrenme dil kullanımını yoluyla gerçekleşir; OBM’nin bize sadece okul ortamında verilen görevlere yönelik kullanımlar üzerinde değil, dilbilimsel olmayan görevlerin kullanımına yönelik olarak ta düşünmeye davet ediyor. O halde bu ifade bizi ikinci bir özeliği de ele almaya yönlendiriyor.

2. Bir dili kullanarak öğrenenlerden, gerçekleşmesi gereken bir eylemin tamamlanmasında, günümüzde öğrenenin nihai amacı olarak görülen iletişimsel göreve dâhil edilmesi gereken, “dil dışı görevleri” de yerine getirmesini isteyin. Dolayısıyla iletişim, yalnızca anlam ifade eden eylemin hizmetindedir. Bu da üçüncü özellikte açıklanmaktadır.

3. Eğer söz edimleri dil eylemlerinde gerçekleşirse, yalnızca bu şekilde onlara tam anlamı veren toplumsal bağlamdaki eylemlerin bir parçası olurlar. Bu eylem odaklı yaklaşımın en temel öznesidir.[...] Dahası, OBM bizleri bir dil öğrenmenin sadece konuşanın meramını başkalarına aktarmaya yönelik bir eylem vasıtası olarak kullanıldığı modelden daha öteye geçmeye davet ediyor ve bu başarıyı hedeflemenin mutlaka bu işin başarılması anlamına gelmediğinin de altını çizer. Atom üzerinde çalışan bilim adamları bir gün atom bombasının üreteceğini öngörmüşler miydi? (Bourgignon, 2007)

Eylem odaklı yaklaşım yabancı dil eğitim / öğretiminde başta ders işleniş süreci olmak üzere öğretmenlerin ve öğrencilerin sınıf içindeki rolüne de değişiklik ve yenilikler getirdi. Bir moderatör olarak öğretmenler, öğrencilerin dış dünya ile olan ilişkilerini kontrol edebilmeye ve birbirleriyle olan ilişkilerini idare edebilmeye yönlendirir. Trim “Tüm OBM kullanıcıları için rehber” adlı eserde eylem odaklı yaklaşımının en önemli özelliklerini şu şekilde ifade eder gösterir; “... Aktif olarak dili kullanma eğitimi pratik beceriler kadar istekli olmayı gerektirir. Yalnızca zihinsel değil aynı zamanda duygusal bir dizi becerinin ortaya konulmasını da gerektirir. Bu yaklaşımın dil kullanıcılarını yönlendirme ve dili kullanma konusundaki tam görüşünü de şu şekilde ifade edebiliriz. Bireyi tüm varlığıyla bir bütün olarak ele alıp onu toplum içinde bulunan “sosyal aktör” olarak görmek gerekir. Elbette bu terimin kullanılması, insan şahsiyetinin zenginliğini bir role indirgemek anlamına gelmez. Bu onu bireysel bir soyutlanmanın doğuracağı ters tepkiden hatta tamamen kendi içine kapanmadan kurtarır.” (Trim, 2002: s. 15).

Eylem odaklı yaklaşım kültürel bir bakış açısına sahiptir. “Birlikte yapmak” ve “kültür olgusu” arasında sıkı bir ilişki vardır. Kültür, ortak davranış biçimi ve paylaşılan eylemler bütünüdür. Bu nedenle bir yabancıyla birlikte bir iş yapmak ve ortak eyleme geçmek, ortak kültürel bakış açısını da beraberinde

getirir. Bu durumda ilk önce farklılıkların üstesinden gelmek için ortak eylemler ve paylaşım yoluyla benzerlikleri bulmak gerekir. Eylem odaklı bakış açısı dil kullanıcılarını/öğreneni eylem odaklı bir süreçte sosyal bir aktör olarak görüp kültüre büyük önem atfetmektedir. Eylem odaklı yaklaşımın eğitim ortamına nasıl uyarlanması gerektiğine ilişkin şu önerileri dikkate almak gerekir;

1. Sınıfta uygulanabilecek değişik etkinlik çeşitlerini yaygınlaştırın (proje tabanlı eğitim)

2. Eğitim/ders içeriklerinizi, birlikte eyleme dönüştürülecek şekilde düzenleyin. Bu etkinliklerde sadece iletişimi değil yapılacak eylemi de önemseyin.

3. Verilen görevleri ders araç gereçlerinin isteğine değil, ders araç gereçlerini gerçekleştirilecek eylemin hizmetine sunun.

4. Farklı “dil becerilerini” (dinleme/okuma/konuşma/yazma) sadece iletişim kurmaya yönelik değil bir eylem gerçekleştirmek üzere kullanın.

5. Dil sınıfında sadece yabancı dilde iletişim kurmayı değil, diller arasında çeviri faaliyetlerini de uygulayın (Puren, 2008d: s. 13).

Aşğıdaki tabloda, yabancı dil öğretiminde yöntemlerin ve bunların hangi özellikleri eğitim ortamlarına taşıdığına yönelik tarihsel gelişimin bir özetini yapılmıştır. Bu tabloya göre eylem odaklı yaklaşım kısaca:

- Sosyal ortamda bir eyleme yönelik
- Projelere ve öğrenme senaryolarına dayalı
- Görevler etrafında örüntülü
- Dört dil becerisi odaklı bir yaklaşım olarak ifade edilmiştir.

Şekil 1: Yabancı Dil Öğretiminde Yöntemlerin ve Bunların Tarzlarının Tarihsel Gelişimi (Puren, 2004a: s. 2)

ALAN	Dilbilgisi	Kelime bilgisi	Kültür	İLETİŞİM		EYLEM
				4a	4b	
GİRDİLERİ	KULLANILAN ÖRNEKLER <i>Tek cümleler</i>	<i>Görsel yazılı (Tanımlar)</i>	<i>Metin boyutu (Hikayeler)</i>	Metinler <i>Görsel-ışışsel (Diyaloglar)</i>	<i>(Orijinal olanlar dahil) Her türden metinler ile her türlü söylem, senaryo, proje</i>	Görevler Süreçler, senaryolar, projeler
		Gözlemlemek/dinleme, Betimlemek/anlatma	analiz etmek, yorumlamak, çıkarım yapma, tepki vermek	Tekrar etme/çoğaltma, Kendini ifade etmek	Bilgilendirmek, Bilgilenmek	Harekete/eyleme geçme Etkileşim
FAALİYETLER-ETKİNLİKLER	Anlama, Yazma		Okuduğunu anlama ile konuşma becerisinin harmanlanması	Dinlediğini anlama ile konuşma becerisinin harmanlanması	Dinleme / konuşma / okuma / yazma becerilerinin farklı söylemlerde harmanlanması	
BECERİLER	Yazılı anlatım	Konuşma				
TEMEL YÖNTEM	« Geleneksel Yöntem »	« Düzvarım Yöntemi »	« Aktif Yöntem »	« Görsel - İşıışsel Yöntem »	« İletişimsel Yaklaşım »	Avrupa Konseyince benimsenen « Eylem Odaklı Yaklaşım »
ZAMAN ARALIĞI	1840-1900	1900-1910	1920-1960	1960-1980	1980-1990	1996-...

ÖZNEYE/AMACA
EYLEME GEÇME

2. Eylem Odaklı Yaklaşımında Görev Kavramı

Dil öğretiminde yapılan son çalışmalarda, göreve temelli bir yaklaşım, mevcut yabancı dil öğretim yöntemlerini önemli ölçüde etkilemiştir. Eylem odaklı yaklaşım, ortak bir proje çerçevesinde gerçekleştirilecek görevlere odaklanmayı önermektedir. Bu bağlamda eylem, algılayıcı (dinlediğini anlama/okuduğunu anlama) ve etkileşimli becerileri (karşılıklı konuşma/yazılı üretim...) geliştirmeye yönelik etkileşimi ortaya çıkarır. Bu bakış açısına göre, dil öğrenen bir görevi yerine getirmek için dili kullanır. O halde “görev” nedir? Konu ile ilgili iki tanım verilebilir. Birincisi “Yapılması gereken belirli bir iş; çalışma, iş.” İkincisi “Yapılması gereken şey; bir gerekliliğin yükümlü kıldığı ya da bir zorunluluk sonucunda yapılan davranış: ödev, misyon, rol.” (Petit Robert, 1995: s. 2200). Willis (1996: s. 23), görevi “*dil öğrenenin hedef dili iletişimsel amaçlarla yönelik bir sonuç elde etmek için kullandığı bir etkinlik*” olarak tanımlar. Devitt (2002: s. 100) ise görevin teknik tanımını değil güncel tanımını verir. O’na göre “**görev** sözcüğü, kişinin gerçekleştirebileceği belirli bir iş”i ifade eder.

“Görev”, eylem odaklı yaklaşımın temelidir. OBM’de görev kavramına büyük bir önem atfeder ve bu görevlerin eğitim alanındaki özelliklerine vurgu yapar.

Görev kavramı, bireyin belirli bir sonuca ulaşmak için gerekli olduğunu düşündüğü eylem odaklı her şey olarak tanımlanabilir. Çözülmesi gereken bir sorun, yerine getirilmesi gereken bir yükümlülük, belirlenmiş bir amaç bu tür durumlara örnek olabilir. Bu tanıma göre, bir dolabı taşınmak, bir kitap yazmak, bir sözleşmenin müzakeresinde karar almak, iskambil oynamak, bir restoranda yemek ısmarlamak, bir metni yabancı dile tercüme etmek veya sınıfça okul gazetesini hazırlamak da bu tür eylemlere örnek olarak verilebilir (CECRL, 2001: s. 15). Görev kavramının bazı özelliklerini şu şekilde ifade edilebilir;

1. Görev kavramı, bir çalışma planıdır (öğrenci çalışma planı).
2. Görev kavramı, mana üzerine vurgu yapar.
3. Görev kavramı, dili günlük hayatta olduğu gibi kullanmayı içerir.
4. Görev kavramı dört dil becerisinden birini ya da birkaçını içerebilir.
5. Görev kavramı, bir görevi tamamlamak için bilginin seçimi, sınıflandır-

rılması, harmanlanması ve değerlendirilmesi gibi bilişsel süreçleri içerir.

6. Görev kavramının açıkça tanımlanmış iletişimsel amacı/sonucu vardır (Ellis, 2003: s.9).

“Eğitim amaçlı iletişimsel görevler (konumuz dışındaki yapısal alıştırmaların aksine), öğrenciyi gerçek bir iletişim içerisinde tutmayı, öğrenci için bir anlam ifade eden, tam da resmi öğrenme durumuna uygun, dikkatle hazırlanmış, uygulanabilir (gerektiğinde etkinlik yeniden düzenlenebilecek şekilde hazırlanmış) ve bir sonuca sahip (diğer etkinliklerin sonucu daha az belirgindir.) görevleri ihtivâ eder. “(CECRL, 2001: s. 121)

Nunan görev kavramının farklı öğelerini ayrıntılı olarak inceler (Bk. Şekil 1). Bu unsurların özelliklerinin iletişimsel görevleri yerine getirirken gerekliliğine olduğunu ifade etmektedir. Amaçlar, bir öğrenmede görevi tamamlama konusundaki genel beklentileri ifade eder. Girdi, görevin başlangıç noktasını oluşturan verilerdir. Etkinlikler, öğrencilerin girdide (görevin temel konusu) ne yapmaları gerektiğini belirtir. Öğrenenlerin ve öğretmenlerin görevlerdeki rolü, toplumsal ilişkiler ve kişiler arası ilişkiler bütününe kapsar. Değişkenler, çift veya grup çalışması ile görevi tamamlamak için sınıftaki etkileşim yapılandırmasını ele alır. Bu anlayışta, temel metinler de görevin bir parçası olarak kabul edilir. Bu düşünce, her hâlükârda görevi temel alan bu yeni yaklaşım, günümüz eğitim anlayışına farklı bir bakış açısı getiriyor(Nunan, 1989: s. 11).

Şekil 2: İletişimsel görevlerin öğeleri

Nunan'a (1991: s, 279) göre, beş özellik görev temelli öğretimi yaklaşımında belirleyicidir:

1. Hedef dilde karşılıklı etkileşim yoluyla iletişim kurmayı öğrenmeye dayalıdır
2. Gerçek metinlerin öğrenme ortamlarında kullanılır
3. Öğrenciler sadece dil kullanımını üzerine değil, aynı zamanda öğrenme sürecine de odaklanmaktadır.
4. Öğrencinin kendi deneyimlerini sınıfta öğrenmeye katkıda bulunan önemli bir unsur olarak görür ve geliştirir.
5. Sınıftaki dil öğrenimini sınıftan dışa aktarmaya ve bağlantı kurmaya yönelik bir girişimdir.

3. Bir Görevin Karakteristik Özellikleri

OBM'nin 7. Bölümünde, görev kavramının dil öğretimindeki önemi açıklanmaktadır. Buradaki tanımda görevin özelliklerini buluyoruz. "*Görevler veya etkinlikler özel, kamu, meslek ve eğitim alanında gündelik hayatın bir parçasıdır. Bireyin bir görevi ifasında, belli bir alanda, belirli bir hedef, belirli bir ürünle sonuçlanan bir dizi eylemi gerçekleştirmek üzere özel yeterliliklerini stratejik olarak uygulanmasını gerektirir. Görev kavramının içeriği son derece çeşitlilik gösterebilir ve doğası gereği bu içerikler az ya da çok dil etkinliği gerektirir. Yaratıcı (resim yapma, yaratıcı yazma), yetenek gerektiren (bir şey tamir etme), problem çözmeye yarayan (puzzle, bulmaca çözmeye), güncel paylaşımlar olabileceği gibi bir piyeste rol almak, tartışmaya katılmak, sunum yapmak, proje hazırlamak, bir ileti (örneğin e-posta) okumak ve ona cevap vermek vb. etkinlikler bu görevlere örnek olabilir. Bir görev oldukça basit ya da çok karmaşık olabilir (örneğin karmaşık, bilinmeyen bir aygıtın montajını yapmak üzere bir dizi kurulum ve kullanma talimatı içeren çalışma). Bir görevin ara bölümlerin veya ara yönergelerinin sayısı çok ya da az olabilir. Bunun sonucu olarak, belirli bir görevin sınırlarını çizmede zorlukla karşılaşma riski doğar*" (CECRL, 2001: s. 121).

Eylem odaklı yaklaşımın kuramsal yapı taşlarını sunan OBM, görev kavramını, öğrenen/dil kullanıcısının yabancı dilde eyleme geçme becerilerini harekete geçirmek için bir araç olarak görüyor. Dolayısıyla bir görevin eylem odaklı ola-

bilmesi için bu görevin;

- kullanılabilir
- öğrencilerin yaratıcılığını teşvik edici
- öğrenenlerin gündelik hayatının içinden
- öğrenenin kültürü ile uyumlu
- gerçek
- iletişimsel
- eğitim ortamında uygulanabilir / gerçekleştirilebilir olması gerekir.

Görevler genellikle iki önemli unsuru içerir:

1. Belirli bir eylem veya etkinlik. Yani yapılması istenilen bir şey

2. Hedeflenen bir amaç ya da beklenen bir sonuç. Yani kişiden neden bu görevi yerine getirmesi istendiğinin izahı(Guide du formateur sur la programmation axée sur les tâches, 2011: s.7). Göreve dayalı metodolojinin genel amacı, dil öğrenimi için fırsatlar yaratmak ve bilgiyi inşa etmede işbirliği yaparak beceriler geliştirmektir. Aşağıdaki ilkeler, ders tasarımı için seçeneklerin arasında tercih yapmada rehberlik etmek için kullanılabilir.

1. İlke: Görevin zorluk seviyesini ayarlayın
2. İlke: Göreve temelli her bir ders içeriği için net hedefler belirleyin.
3. İlke: Görevin yerine getirilmesi ile ilgili öğrencilere uygun yönergeler hazırlayın.
4. İlke: Öğrencilerin görev temelli öğretimde aktif olarak rol almalarını sağlayın.
5. İlke: Öğrencileri risk almaya teşvik edin.
6. İlke: Öğrencilere bir görevi yerine getirirken öncelikle anlamaya odaklanmalarını sağlayın.
7. İlke: Planlama sürecinde seçenekler için fırsatlar sunun.
8. İlke: Öğrencilerin performanslarını ve ilerlemelerini değerlendirmelerini isteyin(Ellis, 2002: s. 97-99).

Bir görevi gerçekleştirme sürecinde çeşitli zorluklarla karşılaşılabilir. Öğrencinin becerileri, önceden edinilen bilgiler, iç faktörler ve dış faktörlere bağlılığı altında bu sorunu ele alabiliriz. OBM, çeşitli görevleri yerine getirirken karşı-

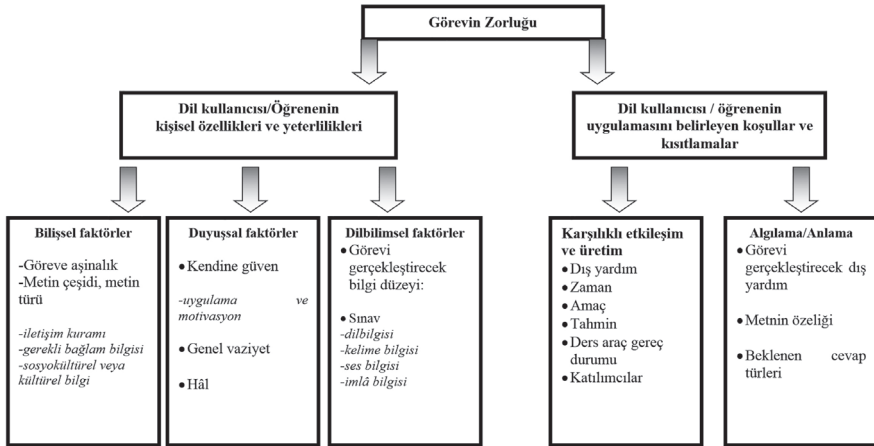
laşılabilir olası güçlükleri şu şekilde ifade eder; *Aynı görev veya faaliyete bakış açısı, kişiden kişiye farklılık gösterebilir. [...] Her öğrenci tek tek ele alındığında, bir görevin zorluğu veya basitliğini kesin olarak tahmin etmek zordur. Duruma göre bir görevi tasarlamak, uygulamak, kolay ayırt etmek ve anlamlandırmak için değişik yollar tasarlanmalıdır.* (CECRL, 2001: s. 123)

Görevin çok karmaşık olması durumunda öğrenenin bilişsel kapasitesi aşırı yüklenir. Bu durumda öğrenenin görevi yerine getiremeyeceğini bilmek gerekir. Öte yandan, görev çok basitse, öğrenme için gerekli ya da üretken etkinlik olmayacaktır. OBM öğrenme sürecinde görevin bazı güçlüklerini hesaba katmayı önermektedir. Bir görevi gerçekleştirmenin zorluk derecesi;

- Ders kitaplarına bağlı etkinlik üretimi
- Konu girdilerinin özellikleri
- Yapılacak faaliyet türü
- Konu hakkında yanlış bilgi sahibi olma
- Okuma ve konuşma stratejileri
- Araç gerecin niteliği ve niceliği
- Öğrencinin kullanabileceği zaman
- Öğrencinin özellikleri vb. değişkenlere göre farklılaşmaktadır.

Aşağıdaki diyagram OBM verilerinden özetlenmiştir.

Şekil 3 : OBM'ye göre bir görevin gerçekleşmesine etki eden faktörler(CECRL, 2001: s. 122-125)

Sonuç

Eylem odaklı yaklaşım güncel yabancı dil öğretim yöntemlerinde adından sıkça bahsedilen bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımın temel mantığı dil kullanıcılarını toplum içinde bir görevi olan ve bu görevi ifa eden sosyal aktör olarak görür. Birey dil kullanıcısı olarak görevleri gerçekleştirme yükümlülüğü olan kişiyi ifade eder. Karşılıklı etkileşim boyutunda iletişim kurarken birey verilen hedeflere ulaşmak durumundadır. Bu hedeflere ulaşırken büyük ve küçük görevleri yerine getirir. Büyük görevlerin etrafında o görevi tamamlayıcı küçük görevler örüntülenmiştir. Eylem odaklı bir yaklaşımda bir etkinlik sırasında işte bu makro ve mikro görevleri gerçekleştirmek gereklidir..

Diller için Ortak Başvuru Metni'nin uygulama sırasında yöntem bakımından temel hareket noktası da Eylem odaklı yaklaşımdır. Bu yaklaşım ile ilgili genel tanımlamalar ana hatlarıyla OBM'de ele alınmıştır. Ayrıca eylem odaklı yaklaşımın anahtar kavramı olan "görev" metin içinde özel olarak ele alınmıştır. Bir görevin uygulama basamakları ve uygulamada karşılaşılan güçlükler ile sınırlılıklar ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Çalışmamızda bu örneklerle atıfta bulunulmuştur. Günümüz dil öğretiminde öğretim programları, ders araç ve gereçleri, yabancı dil sınavları genel olarak OBM'de belirtilen seviyelere ve bu seviyelerin her birinin içerdiği farklı yeterliliklere göre hazırlanıp sunulmaktadır. İşte OBM bu yeterliliklere ulaşmak için en kestirme yol, en işlek yöntem olarak eylem odaklı yaklaşımı benimser. Bu yaklaşım içinde uygulama stratejisi olarak öğrenenlere görevler sunar. Bu görevlerin kullanılabilir oluşu, öğrenenlerin yaratıcılığını geliştirmesi, gündelik hayatının içinden seçilmesi, öğrenenin kültürü ile uyumlu olması, bir model değil gerçek bir ortam sunması, iletişimsel etkileşim içermesi, eğitim ortamına uygulanabilir ve gerçekleştirilebilir olması beklenir. Aksi halde bu görevlere eylem odaklı birer etkinlik olarak bakmak mümkün değildir.

Bu açıklamalardan hareketle bir yabancı dil öğretim yöntemi olarak eylem odaklı yaklaşımdan yola çıkılacaksa ve OBM'de belirtilen çerçevede öğrenenin aktif olduğu model benimsenilecekse tüm bileşenlerini birlikte değerlendirmek gerekir. Sonuç olarak tüm yaklaşımların olumlu yanlarını değerlendirme, eksik yönlerini ortamına uygun olarak tamamlama ancak uygulama alanındaki öğreticilerin destekleri ile gerçekleşir.

Kaynakça

- Bourguignon, C. (2007). «Apprendre et enseigner les langues dans la perspective actionnelle: le scénario d'apprentissage-action» Conférence donnée le 7 mars 2007 à l'Assemblée Générale de la Régionale de l'APLV de Grenoble, par Claire Bourguignon, Maître de conférences HDR, IUFM de l'Académie de Rouen. <http://www.aplv-languesmodernes.org/spip.php?article865>. Consulté le 20.05.2013.
- Bronckart J.P., Bulea E. et Pouliot M. (2005). Repenser l'enseignement des langues: Comment identifier et exploiter les compétences? Villeneuve d'Ascq: Presses universitaires du Septentrion.
- Conseil de l'Europe. (2001). Un Cadre Européen Commun de Référence pour les Langues: Apprendre, Enseigner, Evaluer "Apprentissage des langues et citoyenneté européenne". Strasbourg: Division de politiques linguistiques. Paris: CLE International.
- Devitt, S. (2002). Guide à l'Usage des Enseignants et des Apprenants. p.p. 83-116 in Bailly,S., Devitt, S., Gremmo, M-J., Heyworth, F., Hopkins, A., Jones, B., Makosch, M., Riley, P., Stoks,G. (2002). Cadre européen Commun de Référence pour les Langues: Apprendre, Enseigner, Évaluer, Guide pour les Utilisateurs. Sous la direction de John TRIM. Division des Politiques Linguistiques. Strasbourg. http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/Source/SourcePublications/GuideCECR-utilisateurs-Avril02_fr.doc Dernière consultation le 05.04.2012.
- Ellis, R. (2002). The methodology of task-based teaching. http://www.kansai-u.ac.jp/fl/publication/pdf_education/04/5rodellis.pdf Consulté le 02.04.2010
- Ellis, R. (2003). Task-based Language Learning and Teaching. Oxford: Oxford University Press.
- Germain, Claude; Évolution De L' Enseignement Des Langues: 5000 Ans D' Histoire, CLE International, Paris, 1999
- Guide du Formateur sur la Programation Axée sur les Taches (2011) Curriculum en Littérature de Adultes de l'Ontario. CLAO. EMPLOI ONTARIO. http://www.tcu.gov.on.ca/fre/eopg/publications/CLAO_Guide_du_formateur_Mar_11.pdf
- Nunan D. (1989). Desining Task for the Communicative Classroom. Glasgow: Cambridge University Pres.
- Puren, C. (2013). «Perspective actionnelle et pédagogie de projet, apports historiques de deux mouvements pédagogiques : l'Institut Coopératif de l'École Moderne (ICEM)-Pédagogie Freinet, le Groupe Français d'Éducation Nouvelle (GFEN)». Mai 2013.

- Puren, C. (2013e). Le passage du paradigme de la communication au paradigme de l'action, et ses implications dans la mise en oeuvre pratique de la perspective actionnelle. Conference a l'Université Regionale de Formation - Ete 2012, Didactique des langues, des cultures et des disciplines a l'universite, Faculte des Lettres et des Sciences Humaines Dhar Mahraz, Fes, 26-28 septembre 2012. Avril 2013.
- Puren, C. (2008d.) Formes pratiques de combinaison entre perspective actionnelle et approche communicative: analyse comparative de trois manuels. http://www.aplvlanguesmodernes.org/IMG/pdf/PA_AC_analyse_manuels_PUREN_version4_site.pdf Consulte le 10.08.2011
- Puren, C. (2006f). «De l'approche communicative à la perspective actionnelle. À propos de l'évolution parallèle des modèles d'innovation et de conception en didactique des langues-cultures et en management d'entreprise», Université de Poitiers, 24 novembre 2006.
- Puren, C. (2006h.) "La perspective actionnelle. Vers une nouvelle cohérence didactique". *Le Français dans le Monde* n° 348, nov.-dec. 2006, pp. 42-44.
- Puren, C. (2004a). "De l'approche par les tâches à la perspective co-actionnelle". Actes du XXVe Congrès de l'APLIUT, 5-7 juin 2003 à Auch, *Les Cahiers de l'APLIUT* (revue de l'Association des Professeurs de langues des Instituts Universitaires de Technologie), vol. XXIII, n° I, février 2004, pp. 10-26.
- Puren, C. (2004c). L'évolution historique des approches en didactique des langues-cultures, ou comment faire l'unité des 'unités didactiques. Conference du 2 novembre 2004 au Congrès annuel de l'Association pour la Diffusion de l'Allemand en France (ADEAF), Ecole Supérieure de Commerce de Clermont-Ferrand, 2-3 novembre 2004, n° 89, avril 2005, pp. 40-51. Publiée en ligne sur le site de TESOL et sur le site de l'Université de Franche-Comté.
- Puren, C. (2002b). «Perspectives actionnelles et perspectives culturelles en didactique des langues-cultures : vers une perspective co-actionnelle co-culturelle», première publication dans le n° 3/2002 des *Langues modernes*, juil.-août-sept. 2002, pp. 55-71. Paris: APLV. Republié en ligne sur le site de l'APLV et sur le site de l'Université de Franche-Comté.
- Puren, C. (2002c). «L'évolution des perspectives actionnelles et culturelles en didactique des langues-cultures», Université de Strasbourg 2, 29 novembre 2002. Conférence vidéoscopée publiée en ligne sur le site de l'Université de Strasbourg 2.
- Puren, C. (2002). Perspective actionnelle et perspective culturelle en didactique des langues-cultures: Vers une perspective co-actionnelle co-culturelle. Mise en ligne d'un article des *Langues Modernes* paru dans le numero 3/2002, pp.55-71, Dossier "L'in-

terculturel” <http://www.aplv-languesmodernes.org/spip.php?article844>. Consulté le 25.07.2009.

Puren, C. (2001n). «De l’enseignement par les textes à l’apprentissage par les tâches» (14 mai 2000), pp. 31-34 in : Actes des «Journées angevines» sur la didactique de l’espagnol (1). Langue, culture et stratégies de formation. Colloque (Angers / 27-28 mars 1999 et 13-14 mai 2000). Collection «Ressources» n° 4. Nantes : IUFM des Pays de la Loire, 2001, 92 p. La totalité du numéro est téléchargeable sur le site de l’Université-IUFM de Nantes.

Robert, Paul ve Diğerleri. (1995). Le Nouveau Petit Robert. Paris: Dictionnaires le Robert.

Trim, J. (2002) Guide pour Tous les Utilisateurs p.p. 3-52 in Bailly S., Devitt S., Gremmo M-J., Heyworth F., Hopkins A., Jones B., Makosch M., Riley P., Stoks G. (2002) Cadre Européen Commun de Référence pour les Langues: Apprendre, Enseigner, Évaluer, Guide pour les Utilisateurs. Sous la direction de John TRIM. Division des Politiques Linguistiques. Strasbourg. http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/Source/SourcePublications/GuideCECR-utilisateurs-Avril02_fr.doc Dernière consultation le 05. 04. 2012

Willis, J. (1996). A framework for task-based learning. Harlow: Longman.

‘Yeni Hayat’ın ‘Yeni Öğretmen’ Tipi: ‘Kaba Softalıktan’ ‘İdealist Öğretmenliğe’ Ali Şahin Efendi*

Gürkan YAVAŞ**

Öz

Osmanlı İmparatorluğu’nun on dokuzuncu yüzyılına yön veren modernleşme hareketleri, bir noktadan sonra Türk edebiyatının da başlıca konularından birini oluşturmuştur. Tanzimat’tan Meşrutiyet’e değin uzanan edebi birikim, bu yansımayı net biçimde gösterir. Cumhuriyet’le birlikte modernleşme hareketlerinin yeni bir ivme kazanması, Türk edebiyatının söylem ve içeriğinde de belli ölçülerde değişikliğe neden olmuştur. Bu durumu en rahat biçimde, 1920’lerden itibaren yayımlanmaya başlanan ve Cumhuriyet sonrasında gerçekleşen devrimlerin geleneksel düşünce tarzına etkisini işleyen romanlarda izlemek mümkündür. Bu makalede, Reşat Nuri Güntekin’in 1928 yılında yayımlanan Yeşil Gece romanı bağlamında, Cumhuriyet sonrasında değişen siyasal ortam ve söylemin bir edebiyat eserine nasıl yansıdığı, roman kahramanı Ali Şahin Efendi’nin kişiliğinde idealize edilen figürün ne ifade ettiği tartışılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Reşat Nuri, Yeşil Gece, yeni hayat, yeni öğretmen tipi, Cumhuriyet dönemi edebiyatı

* Bu makale, 4-6 Eylül 2014 tarihleri arasında Kocaeli Üniversitesi Eğitim Fakültesi tarafından düzenlenen 23. *Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı*’nda sözlü olarak sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir

** Öğr. Gör. Dr., Kocaeli Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı. gurkanyavas@gmail.com

**'New Life' 'New Teacher' Type:
'From Rude Religionism' To 'Idealist Teaching' Ali Sahin Efendi**

Abstract

The modernization movements that shaped the Ottoman Empire's history in the nineteenth century constituted one of the main themes of Turkish literature after a point. The literary accumulation from the Tanzimat to the Constitutional Monarchy shows this reflection clearly. The acceleration of the modernization movements with the Republic also caused a certain change in the discourse and content of Turkish literature. This can be most obviously seen in the novels, which began to be published from the 1920s, and in the novels about the effect on the traditional way of thinking of the revolutions that took place after the Republic. In this research, it was tried to be discussed how Resat Nuri Guntekin expressed the idealized figure in the personality of the hero, Ali Sahin Efendi, in the context of his novel *Yeşil Gece* (the Green Night), published in 1928, how the changing political environment and discourse reflected in a literary work after the Republic.

Keywords: Resat Nuri, *Yeşil Gece*, new life, new teacher type, the literature of Republic period.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu yönetici sınıfının, uygulamada Batı'nın örnek alınması gibi bir sonuç doğuran modernleşme hamlelerine nasıl bir motivasyonla başladığı sorusu, önemli olduğu kadar güncelliğini koruyan bir soruna işaret eder. Bu konudaki en yaygın görüş, Osmanlı İmparatorluğu açısından, modernleşmenin kaçınılmaz bir politik süreç olduğudur. İlber Ortaylı, bu kaçınılmazlığın “pragmatik bir yaklaşım”ı beraberinde getirdiğini vurgular. Ona göre Batılılaşma politikasının temelinde Batı'ya duyulan hayranlık değil, onun tehdidinden kurtulma arayışı yatar (Ortaylı, 2004: 24). Şerif Mardin de benzer bir noktaya dikkat çeker: Yaşanmakta olan büyük değişim öncelikle askeri niteliklidir. On sekizinci yüzyılda art arda gelen ağır mağlubiyetler, Osmanlı'da hem yaşamsal bir tehdit duygusuna yol açmış, hem de tehlikenin kaynağını tanımaya yönelik bir motivasyona neden olmuştur (Mardin, 2008: 153). Niyazi Berkes, bu mağlubiyet duygusunun özellikle iki barış anlaşması nedeniyle yoğunluk kazandığı düşüncesindedir: Bunlar, 1699 yılında imzalanan Karlofça ile 1718 tarihli Pasarofça anlaşmalarıdır (Berkes, ty.: 39). Batılılaşma politikasının neden öncelikle askerî alanda yoğunlaştığı sorusu ve buna verilen cevaplar, bu tartışmaların hemen hiç değişmeyen argümanları olarak bugünlere değin güncel kalabilmiştir. Bu kapsamlı tartışmanın konuyla ilgili kısmını, Taner Timur'un getirdiği bir açıklama ile tamamlamak yerinde olacaktır. Timur'a göre “*Osmanlı toplumunda, tarihi determinizm gerçek bir fikir bağımsızlığını ve 'akıl özgürlüğü'nü sağlayacak bir kültürel ortamı*” engellediği için laiklik sorununu da kapsayacak modernleşme ve sekülerizm çabaları, “felsefî” bir plânda tartışılmamış, “politik-hukukî platforma itilmekle” yetinilmiştir (Timur, 1993: 268-269).

Bu makalenin konusu açısından önemli olan ‘yeni hayat’ kavramı, Türkiye'nin sosyal dokusuna on dokuzuncu yüzyıldan itibaren kendini göstermeye başlamışsa da bu kavramın kapsadığı sosyal ve siyasal ilkelerin egemenlik alanı kazanması, bilindiği gibi Cumhuriyet sonrasında Kemalist devrimin yapısal reformlarıyla mümkün olmuştur. 1923 yılındaki Cumhuriyet'in

ilânı ve 1924 yılındaki Hilafet’in ilgasını takip eden bir dizi yasal düzenleme, büyük ölçüde hukuk ve eğitim alanlarında yoğunlaşmış ve böylelikle gündelik hayata ciddi ölçüde yansımıştır. Kemalizmin, laik devlet niteliğinden önce seküler toplum yapısını hedefleyen öncelikli uygulama alanlarından biri olan eğitim konusundaki düzenlemeler; etkisi nispeten çabuk görülebilen somut sonuçları nedeniyle, daha kolay izlenebilir bir konumdadır¹.

Medreselerin kapatılması, eğitimin tek elde toplanması ve din eğitiminin sadece ailelere -dolayısıyla bireysel alana- bırakılması şeklinde özetleyebileceğimiz uygulamalar, toplumsal sonuçları bakımından çok önemlidir. Cumhuriyet, artık ‘farklı’ bir insan profili hedeflemektedir; eşyanın tabiatı gereği bu noktada devreye ‘öğretmen’ figürü girer. ‘Yeni hayat’ın kurucuları olarak Anadolu’ya yayılmaları istenen öğretmenler, özellikle başlangıçta “*Cumhuriyet-öncesi ve ağırlıklı olarak İslâmî norm ve değerleri bırakmaya henüz pek hevesli görülmeyen kitlelerin nezdinde bu değerlerin düşmanı gibi*” algılanırlar (Atay, 2009: 64-65). Güçlü bir toplumsal zemini bulunan bu algı, Cumhuriyet’in ilk yıllarında yayımlanan bazı romanlardaki çatışma şemasının önemli bir ayağını oluşturur. Halide Edip’in *Vurun Kahpeye*, Reşat Nuri’nin *Çalılıkusu* ve *Yeşil Gece* romanlarında ayrıntısıyla işlenen bu çatışma, Cumhuriyet tarihinin toplumsal bir gerçeğini yansıtır.

Kemalizmin öngördüğü ‘yeni hayat’ın umdeleri, Millî Mücadele hareketini örgütleyen askerler kadar, onlarla ‘fikir birliği’ içinde hareket eden ‘yeni öğretmenler’ tarafından da yaygınlaştırılacaktır. Unutmamak gerekir ki Türkiye’nin ‘yeni hayat’ını kuranlar, “*yeni rejimin, 1789 İhtilâlinde sonra Fransa’da olduğu gibi, kökleşip gelişmesi bakımından öğretmeni en önemli araçlardan biri olarak*” görmektedirler. “*Mustafa Kemal Atatürk, daha 1924 yılında, ‘Yeni nesil en büyük cumhuriyetçilik dersini bugünkü muallimler topluluğundan ve onların yetiştirecekleri muallimlerden alacaktır’ diyerek, bu düşünceyi en açık bir biçimde*” vurgulamıştır (Öztürk, 2007: 248-249).

Kemalist düşüncenin ortaya koyduğu bu prensipler, dönemin

¹ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi ve daha geniş bir bibliyografya için Bk. (Yavaş, 2014: 18-40)

‘aydınlanmacı’ yazarları tarafından inşa edilen kanonik edebiyat tarafından yoğun biçimde işlenir. Bu dönemin kanonu içine dahil edebileceğimiz Yakup Kadri, Halide Edip, Reşat Nuri ve Hüseyin Rahmi gibi romancılar, özellikle 1920 sonrasında yayımladıkları eserlerinde Kemalist ideolojiye yakın ya da bütünüyle angaje bir tutum takınırlar ve Cumhuriyet’le birlikte yepyeni bir çehre ve içerik kazanan Türk modernleşmesinin başarıya ulaşmasında işlevsel bir rol üstlenmek isterler. Reşat Nuri’nin ilk olarak 1928 yılında yayımlanan *Yeşil Gece* romanı² da bu bağlamda değerlendirilebilecek, özellikle başkişisi Ali Şahin Efendi’nin önce ‘din adamı’, ardından ‘yeni öğretmen’ tipine karşılık gelen özelliği nedeniyle üzerinde durulmayı hak eden dikkat çekici bir eserdir.

Yeşil Gece, ‘din’ ve ‘din adamı’ kavramları etrafında net mesajlar verebilmek kaygısıyla yazılmış izlenimi uyandıran, bu anlamda ‘ideolojik’ olarak da nitelenebilecek bir romandır (Emil, 1989: 219). Reşat Nuri, romanın isminden başlayarak Türkiye’de İslâm dininin toplumsal hayattaki konumunu, özellikle din adamlarının toplumsal rolleri bağlamında tartışmaya açmak niyetindedir. Dolayısıyla roman, sadece bu özelliği nedeniyle bile Reşat Nuri’nin tüm eserleri içinde en fazla ‘politik’ olanı kabul edilebilir. O kadar ki Birol Emil, bu romana dair incelemesinde, *Yeşil Gece*’nin bizzat Atatürk’ün direktifiyle yazdırılmış olduğundan bahseden bir yazıya atıfta bulunur. Buna göre “*Atatürk, beğendiği bir romancı olan Reşat Nuri’ye ‘Bana yobazlığı eleştiren bir roman yaz!’ demiş, Yeşil Gece bu direktiften doğmuştur.*” Yine Birol Emil’e göre “*eserin yayın tarihi, şahısları, meseleleri ve romancının diğer romanları arasındaki istisnaî yeri gözönüne alınınca Yeşil Gece’nin böyle bir direktif veya telkinden doğmuş olması*” da pekâlâ mümkündür (Emil, 1984: 313). Yazara iletilmiş böyle bir talep olsun veya olmasın, *Yeşil Gece* Kemalist devrimin ilkelerini idealize eden, rejimin özellikle dinle ilgili politikalarını ve Cumhuriyet’in pozitifizmi önceleyen ‘aydınlanmacı’ yönünü topluma mâl etmeyi amaçlayan, o arada ‘yeni öğretmen’ tipinin özelliklerini somutlaştırmak isteyen son derece politik ama bir o kadar da önemli bir romandır³.

2 Roman ilk olarak Suhulet Kitabevi tarafından yayımlanmıştır (Güntekin, 1928). Bu çalışmada ise İnkılâp Kitabevi’ nin baskısı kullanıldı.

3 Reşat Nuri Güntekin hakkında önemli araştırmaları bulunan Birol Emil, bu konuda şunları kaydeder: “*Romanın esasını ve yapısını teşkil eden bu mücadele din ile müsbet ilim, daha doğrusu dinî görünüşün hakim olduğu eski zihniyet ile müsbet ilim ve laik görüşe dayanan yeni zihniyet arasındaki çatışmadan doğar. Bu yönüyle Yeşil Gece tam inkılâp Türkiye’sinin romanıdır.*” (Emil, 1984: 313-314) İnci Enginün de *Yeşil Gece*’yi “*ideolojik bir roman*” olarak niteler ve hatta Reşat

Yeşil Gece'nin başkışısı Ali Şahin, öncelikle 'din adamı' kimliği vurgulanan bir figürdür. İslâmi gelenekteki yeri 'tartışmalı' olan 'din adamı' kavramı, teolojik ve sosyolojik bir özne konumunda olmakla birlikte, özellikle sancılı modernleşme sürecinde hangi dünyaya ait olduğuna bir türlü karar verilemeyen bir 'nesne' özelliği de gösterir. *Yeşil Gece* romanında ve bu makalede ise daha çok konunun 'imaj' boyutu öne çıkmaktadır.

Ali Şahin Efendi, kişisel çevresinde bu kimlikle temayüz etmiş bir roman figürüdür. Ancak kendine özgü birtakım özellikler de taşır; bir kere, romanın sonuna değin 'resmi' nitelikli din adamı olarak kalmaz. Başlangıçta uzun yıllar medreseye devam etmiş, orasını iyi tanımış bir 'sarıklı' olarak kurgulanan Ali Şahin, yazarın bu kuruma 'içeriden' bir eleştiri getirebilmesinin aracı olarak düşünülür. Roman boyunca 'softa bir medreseli'den 'idealist bir öğretmen'e evrilecek olan Ali Şahin'in, romanın sonuna değin -farklı biçim ve maksatlarla da olsa- din adamı kimliğini zaman zaman hatırlaması ise önemli bir ayrıntıdır.

Ali Şahin'in kişiliği ekseninde yapılandırılan *Yeşil Gece* romanında kahramının, 'din adamlığından idealist öğretmenliğe' doğru nasıl bir değişim geçirdiğinin analizi, şu başlıklar halinde somutlaşır:

1. Ali Şahin'in 'arayışı' ve 'bunalımı',
2. Ali Şahin'in 'devrimci' söylemi ve 'mikro aydınlanmacı' tavrı,
3. Ali Şahin'in 'yanılgısı' ve 'yenilgisi'.

1. Ali Şahin'in 'Arayışı' ve 'Bunalımı'

Yeşil Gece, Maarif Nezareti'ndeki bir odada başlar. *Çalığışu* romanındaki sahneleri hatırlatan bu bölümde, tıpkı Feride gibi, İstanbul dışına tayin olmak isteyen 'muallim Ali Şahin Efendi', 'dönüşümünü' tamamlamış

Nuri'nin de bizzat eserini "polemik romanı" olarak nitelediğini kaydeder. Ancak ona göre bu durum eser için bir zaafiyet olarak görülemez. Çünkü hem *Yeşil Gece*, hem de *Vurun Kahpeye* gibi romanlar, "İslâmiyete değil, İslâmiyeti kendi çıkarıları için mahiyeti dışında yorumlayanlara karşı"dır ve bu neviden eserlere ihtiyaç vardır (Enginün, 2002: 262). İbrahim Tatarlı ve Rıza Mollof, romanı 'Marksist' bir bakış açısıyla analiz ettikleri değerlendirmelerinde, *Yeşil Gece*'nin "din aleyhtarı" olarak görülebilecek yönlerine vurgu yaparken; Türkiye'de özellikle II. Meşrutiyet'le başlayan ve Kemalist rejimle devam eden devrimlerin dinî kurumlara müdahaleyi de içerdiğini, bu bağlamda Reşat Nuri'nin de eseriyle söz konusu müdahaleyi gerekli kılan toplumsal yapıyı yansıttığını söylerler (Tatarlı ve Mollof, 1969: 45-68). Bahattin Şeker *Yeşil Gece* ile ilgili makalesinde, Reşat Nuri'nin bu eserini Emile Zola'nın *Gerçek (Vérité)* adlı romanıyla karşılaştırır. İki roman arasında çeşitli fark ve benzerlikler üzerinde duran Şeker, Zola'nın eserini Hakikat adıyla 1929 yılında Reşat Nuri'nin Türkçeye tercüme ettiği bilgisini verir ve "her iki romanda da ele alınan ana tema'nın "laik okulların ve dini okulların çatışması" olduğunu söyler (Şeker, 2006: 243-256).

ve fikrini ‘berraklaştırmış’ bir öğretmen adayı olarak Anadolu’da “münhal” bir kadro peşindedir. Daha romanın ilk satırlarında şedit bir ‘softa düşmanı’ olarak takdim edilen Ali Şahin, okuyucuya geriye dönüşlerle tanıtılmak istenir. Bununla birlikte Ali Şahin’in nasıl bir aile içinde yetiştiği, bir din adamı olduğu söylenen babasıyla nasıl bir ilişkisi olduğu; meselâ babasının romandaki diğer bütün din adamları gibi ‘kötü bir adam’ olup olmadığı gibi konularda ayrıntı verilmez. Kısacası Ali Şahin’in okuyucu nezdindeki ‘eksikliği’ buradan itibaren başlamaktadır⁴.

Ali Şahin, babasının isteğiyle gittiği Anadolu’daki medreseye bir süre devam eder; daha sonra akrabasından bir başka “softanın” peşine takılarak İstanbul’a gelir ve burada Somuncuoğlu medresesine yerleşir. Burası “*ortadaki yosunlu şadırvandan sızan sularla ıslak taşlarının üstünde otlar*”ın bittiği, “*softaların her sabah yemek pişirmek için yaktıkları çalı çırpı ateşinden kararmış kemerler*”in, “*avlunun dört tarafında (...) karanlık, rutubetli taş hücreler*”in olduğu, sıkıcı, adeta hayattan tecrit edilmiş bir yerdir (Güntekin, ty.:18).

Ali Şahin’in bakış açısından yansıtılan ve romanın da egemen söylemine dönüşen ‘din adamlığı portresi’, Somuncuoğlu medresesinde şekillenmeye başlar. Medresede açlık ve sefalet yüzünden ölen bir öğrencinin arkasından ağlayan Ali Şahin, müderris Halil Hoca’dan şöyle bir karşılık alır: “*Sen ona değil, sana, bana hayıflan. O, şimdi tatlıların asıl yerine gitti. Cennette ekme kadayıflarından bol ne var.*” (Güntekin, ty.: 29) Gözlerinin önünde ölen bir öğrencinin arkasından üzülme şöyle dursun, onunla ilgilenmek zahmetine bile katlanmayan bu müderris topluluğu, Ali Şahin Efendi’nin “yeşil gece” hakkındaki kanaatini adeta tamamlar. Onun gözünde müderrisler, “yeşil ordunun kumandanlarıdır”. Ancak bunların tamamı “dini ve ilmi, menfaatlerine alet etmiş kimselerdi”r . Hatta “*bunlar öyle adamlardı ki bir pâdişah selâmı, üç beş liralık ihsan için Allah’ı da, Peygamber’i de tereddütsüz satarlardı.*” (Güntekin, ty.: 31)

Ali Şahin’in Somuncuoğlu medresesinde tanıdığı müderrisler böyledir

⁴ Fethi Naci de Ali Şahin’in bu ‘eksikliği’ konusunda şunları yazar: “*Reşat Nuri, Şahin’i insanlar ve olaylarla ilişkileri ve çatışmaları içinde geliştirmeyen, bir birey olarak bakmaz ona, dinsel inançların eleştirisi için bir araç olarak kullanır.*” (Naci, 2011: 110)

de onların sorumluluğundaki “talebe-i ulûm” farklı mıdır? Ali Şahin’e göre medrese öğrencileri, “*gök kubbenin ardındaki ilâhî muammayı*” aramalıdır (Güntekin, ty.: 25). Başlangıçta onların da kendisi gibi ‘meraklı’ insanlar olduğunu sanmıştır. Oysa “yeşil ordu” sancağı altında toplanıp memlekete “nur dağıtmak” gayesi, idealist bir tutum gerektirdiği halde, medresedekilerin böyle bir halleri yoktur. Kimisi geçim derdine düşmüş, belki düzenli bir gelir sahibi olurum endişesiyle buraya gelmiştir; kimisi de yapacak daha iyi bir şey bulamadığı için. Ama hepsinin ortak özelliği, hedefsiz ve iradesiz gençler oluşlarıdır. “*Açlığın, sefaletin Anadolu köylerinden başlarında bir yırtık sarık, sırtlarında birer meşin heybe ile sürüp getirildiği alil, ebleh, mütereddi, yarı meczup çocuklardan*” kendilerine öğretilenleri muhakeme etmek ve onlardan yeni bir “hakikat” çıkarmalarını beklemek, herhalde düşünülebilecek bir şey değildir (Güntekin, ty.:28). Reşat Nuri, bu cümleleriyle güçlü bir medrese eleştirisi de yapar. Onun çizdiği tabloda medreseler tükenmiştir. Sefaletin, açlığın ve hastalığın kol gezdiği; yalancı, riyakâr müderrislerin birer taassup ve çıkar kapısına dönüştürdükleri bu ‘sözümone eğitim kurumları’ için yapılabilecek yegâne şey, herhalde buraları tasfiye etmek olmalıdır. *Yeşil Gece*’deki medrese tasvirlerini okuyanlar nezdinde böyle bir algının yaratılabilmesi, yazar açısından kritik bir hedef sayılabilir. Bu hedefin Cumhuriyet’in siyasal söylemiyle örtüşen bir içeriği olduğu da ortadadır.

Yeşil Gece’de Ali Şahin, neredeyse romanın başından sonuna değin ‘sabit’ bir konumdadır. Fiziksel olarak sık sık yer değiştiren ve yazarın büyük bir düşünsel dönüşüm içinde göstermek istediği halde; Ali Şahin, ‘kararlı’ ve ‘ideal sahibi’ kişiliği sayesinde ‘değişmeden’ kalmıştır. Sorduğu sorular ve onların tetiklediği arayış, Ali Şahin’i önce bir ‘bunalıma’ sürüklemiş görünse de kararlılıkla karşılaşır. Bu süreç, romanda son derece yüzeysel bir biçimde verildiği gibi, Ali Şahin’in neler sorduğu ve ne aradığı da büyük ölçüde belirsizdir⁵.

5 Fethi Naci, aslında Ali Şahin’in düşünce dünyasındaki değişimin “ilginç” olduğunu düşünür, ama ona göre de bu değişim “dümdüz bir çizgi üzerinde” anlatılır (Naci, 2011: 110). İbrahim Tatarlı ve Rıza Mollof’un bu konudaki düşünceleri ise farklıdır: “*Şahin’in koyu dindarıktan ateizme geçişi büyük bir kuvvetle verilmiştir. O, medreselere devam ettiği altı yıl süresince, hücrelerinin yeşil karanlığında, dinsel inançların bütün anlamsızlığını, yetersizliğini, koftuğunu ve iğrençliğini anlamıştır.*” (Tatarlı ve Mollof, 1969: 60) Ancak bu ‘anlayış’ın nasıl olduğu bu cümlelerden de anlaşılmamaktadır.

Kahramanını bir bunalım içinde göstermenin yollarını arayan yazar, bunun için ölüm sonrasının bilinmezliğini kullanmak ister. İslâm'ın ölümden sonraki hayat için pek de açık olmayan birtakım vaatlerde bulunduğu gerekçesiyle Ali Şahin'ni 'inkâr sürecine' hazırladığını düşünen yazar, aceleci davrandığı için olsa gerek mantıksal hatalarından kaçamaz. Birden bire geçmişteki dindarlığının farklı bir anlam taşıdığını anlayan fark eden Ali Şahin, "*surf dünya muhabbeti, dünyanın tatlı hayatını bir başka âlemde devam ettirmek hırsıyla*" din adamı olmak istediğinin farkına varır (Güntekin, ty.: 34-35). Onun tek derdi, "*cesedin ölümünden sonra ruhumuzun da yaşamakta devam edeceğine, ebediyen mahvolmayacağımuza*" inanmak istemesidir. O kadar ki "*bu dava, genç softa için bir fikir ve ilim meselesi olmaktan çıkmış, bir hayat ve memet meselesi haline gelmişti*"r (Güntekin, ty.: 35). Yazar Ali Şahin'in dindarlığının "*maksatsız bir fikir ve ruh ihtiyacı*" olmadığını söyler; kahraman, "*ebedi hayatı bu dünyadaki çok kısa hayatın bir devamı olarak düşünüyor, medreseyi bu ikinci hayatın daha kestirme ve emin bir yolu*" sayar (Güntekin, ty.: 42).

Din konusundaki tüm düşünce ve eleştirisini neredeyse tek bir konuya indirgeyen ve bir süre sonra bunu bir 'saplantıya' dönüştüren Ali Şahin, cevaplarını bulabilmek için düşünsel sorgulamaları göze alamadığı birtakım sorular sorar. Onun gideceği yer daha başından belli gibidir. "*Ali Şahin, özel olarak dine ve dindarlara saldırtılmak üzere icad edilmiş bir tipi andırmaktadır.*" (Çelik, 2000: 141) Yazar, din ve din adamı konusundaki eleştirilerini, medreseden yetişmiş ama gördükleri karşısında hayal kırıklığına uğrayıp derin bir buhrana kapıldıktan sonra 'inançsızlığı' seçen bir din adamının gözünden aktarmayı dener. Bu kurgusal tercih, böylesi eleştiri, sorgulama ve hatta öneriler için çok uygun olabilir. Ancak *Yeşil Gece*'de kesin olan bir şey vardır ki Ali Şahin'in kişiliğinde somutlaştırılmak istenen bunalımın emareleri ya çok zayıf kalmıştır ya da hiçbir zaman ortaya çıkmamıştır.

Yukarıda alıntıladığımız bazı cümlelerde görülen 'buhran işaretleri', Ali Şahin'in din konusunda derin bir sorgulama içine girebileceği izlenimi verir; ancak bunların gerisi gelmez. Yazar, Ali Şahin'in İslâm'ın ahiret düşüncesiyle çatıştığını göstermek ister; dinin ölümden sonraki hayat için 'tatmin edici' bir açıklama yapamadığı iddiasını, kahramanının 'inkârı' için yeterli sayar. Bunun din gibi

tarihsel ve sosyolojik derinliği olan bir kavram karşısında sığ kalmış bir yaklaşım olduğunu söyleyebiliriz. Din, her şeyden önce 'soyut' bir dünyayı açıklama iddiası taşıırken, Ali Şahin'in onu sadece 'somut' bulmadığı için eleştirilmesi, romanın iç tutarlılığı bakımından bir eksiklik. Dine ve din adamlarına karşı bu kadar sert eleştirilerde bulunacak bir kahramanın, psikolojik zemini daha sağlam kurulmuş ve okuyucu tarafından daha rahat takip edilebilecek bir düşünsel süreçten geçmesi beklenirdi. Ali Şahin'in başından beri üzerinde taşıdığı 'eksiklik', burada somut biçimde ve bir kez daha ortaya çıkar.

Memleketçi edebiyatın önde gelen romancılarından biri olarak kabul edilen Reşat Nuri, eserleriyle ortaya koymak istediği Anadolu imajına, Ali Şahin'in dilinden ifade ettiği güçlü bir 'geri kalmışlık' vurgusuyla yeniden döner. Bunda da en büyük sorumluluk medreselerin ve buralardan yetişmiş din adamlarınıdır: *"zavallı memleket, asırlardan beri yeşil bir gece içinde yaşıyordu. Halk, dünyayı hep bu karanlığın arasında görüyordu.*

Anadolu'da fikirlerin geri, insanların sefil kalması, işlerin fena gitmesi hep bu yüzdendi." (Güntekin, ty.: 43) Ali Şahin'in bu sözleri, yukarıda da ifade ettiğimiz, medreseleri ve din adamlarını 'tüm kötülüklerin anası' olarak gösterme gayretinin çok açık bir ifadesidir. Reşat Nuri, Osmanlı'nın Batı karşısında geri kalmasında, imparatorluğun trajik biçimde parçalanmasında başka siyasi ve ekonomik nedenlerin de etkili olabileceği ihtimalini dışlar. En azından daha bütünlüklü bir perspektif sunma çabasına girmez. Bu tavır, bir romancının kurgusal tercihi ile ilgili olmaktan çok, ideolojik bakış açısının ifadesi olarak görülmelidir.

Müderrisleri miskin, yalancı, riyakâr ve alabildiğine 'kötü' tipler olarak çizen; onların elinde yetişen "talebe-i ulûm"u ise "hidayete ermek" şöyle dursun, memleketin üzerine çöken bir kara bulut şeklinde tasvir eden yazar, buraların tasfiyesini adeta bir var kalma sorunu olarak düşünür. Romanın yayımlandığı 1928 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkmış, tekke ve zaviyeler ilga edilmiş, dolayısıyla Ali Şahin'in hayali gerçek olmuştur.⁶ Buradan hareketle söylenebilir

6 Türkiye'de seküler toplumsal yapının ve laik devlet sisteminin inşa edilmesi sürecinde önem taşıyan birtakım yasal düzenlemeler, bu süreçte hayata geçirilmiştir. Örneğin " *Tekke ve zaviyeler ile türbelerin kapatılmasına, ve türbedarlıklar ile bir takım unvanların men ve ilgasına dair Kanun'un Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabulü*" ve " *'Salâhiyetsiz sarık ve ruhani kıyafet taşıyanlara ait -Ceza Kanununun 131. maddesini tadil eden- Kanun'un Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabulü*", 30 Kasım 1925 tarihinde gerçekleştirir (Kocaturk, 2000: 448).

ki Yeşil Gece, Kemalist rejimin özellikle medreseler bağlamındaki yapısal düzenlemelerine destek niteliği taşır⁷.

Yeşil Gece, Ali Şahin'in kişiliğinde somutlaştırılmak istenen ideal uğruna verilen mücadelenin 'kutsallığını' edebi bir düzlemde ifade etmeye çalışır. Ali Şahin, aksiyoner bir tip olarak kurgulanmış, söz konusu ideale böyle ulaşılabilceği düşünülmüş olmalıdır. Yazarın düşünsel boyutta fazlaca oyalanıp kahramanını 'edilgen' bir noktaya sürüklemesi, böylelikle idealizm sürecini sekteye uğratması beklenemez. Gerçekten de Yeşil Gece kahramanı, karşısına çıkarılan zorlukları aşmak konusunda çok beceriklidir. Her şeye verilecek bir cevabı, her kurnazlık için zekice bir karşılığı vardır. Romanın sonundaki 'ağır yenilgisi'ne kadar bunların hepsinde de başarılı olur.

2. Ali Şahin'in 'Devrimci' Söylemi ve 'Mikro Aydınlanmacı' Tavrı

Yapay bir bunalımın ardından kendince tutarlı bir ideal edinen Ali Şahin, 'eski bir din adamı', 'yeni bir öğretmen' olarak Reşat Nuri'nin önemli roman figürlerinden biridir. Tıpkı romanın yazarı gibi 'aydınlanmacı' olan Ali Şahin, aynı zamanda jakoben, devrimci, pozitivist, milliyetçi ve hatta cumhuriyetçi bir söylemi benimser. Çünkü "*saltanatın kaldırılması, Cumhuriyet'in ilânı, Hilâfetin lağvı, tekkelerin, medreselerin, türbe ve zaviyelerin kapatılması, laiklik, kıyafet ve şapka inkılâbı, harf ve dil inkılâbları, tevhid-i tedrisat kanunu, kadın hakları gibi Türkiye Cumhuriyeti'ni yaratan, Türk cemiyetine yeni bir rejim, zihniyet ve yaşama şekli getiren hareketler, romanda aslı şahıs Ali Şahin'in mücadelesini yaptığı fikirler ve meselelerdir.*" (Emil, 1984: 313) Ciddi bir entelektüel altyapıya sahip olmayı gerektiren bu özellikleri şahsında birleştiren Ali Şahin'in bu 'fazla idealize edilen kişiliği', romanın yapay bir düzlemde ilerlediğini gösteren başka bir ayrıntıdır.

Ali Şahin, *Çalkıuşu*'ndaki Feride gibi 'hayatı öyle gerektirdiği için' öğretmen olmuş bir roman kişisi değildir; onun "muallimliğinde" kişisel

⁷ Reşat Nuri, romanlarında 'kötüden' ziyade 'iyi' figürlere yer veren bir yazar olarak bilinir. "*O, en düşkün kahramanlarına bile daima mazeretler arar, onların ferdi zaaf, iradesizlik ve başarısızlıklarını ya yaradılış aksaklığına, yahut da çevrenin ve cemiyetin anlayışsızlığına bağlar.*" (Emil, 1989: 18) Ancak bu bilgiye rağmen, çalışmamızda da görüldüğü gibi, Reşat Nuri'nin birçok romanında 'dini yanlış anlamış', hatta basbayağı 'kötü' din adamları ya da dindar figürler rastlanır. Yeşil Gece'deki din adamları içinde de tek bir 'iyi' figür bulunmaz.

yaşantısının zorunlulukları değil, “*itikadını kaybettiği zaman içinde açılan boşluğu doldurma*” çabalarının etkisi olur (Güntekin, ty.: 48). 1920’li yıllardan itibaren Türk romanında öğretmen tipinin belirgin biçimde öne çıkmasında ciddi pay sahibi olan Reşat Nuri, Kemalist rejimin ‘aydınlanmacı’ kimliğinde ifadesini bulan toplumsal hedeflerin, ancak bu ‘yeni insan’ tipiyle yakalanabileceğini düşünür⁸. ‘Mikro aydınlanmacı’ bir örnek olarak Ali Şahin, görev yeri Sarıova’dan başlayarak tüm Anadolu’ya yayılacak ‘yeni hayat’ prensiplerinin başta gelen bir meşalesi gibidir. Yeşil Gece kahramanında, zamanla “*muallimliğe yeni bir din gibi inanan, onun mukaddes aşkına için için yanan ateşli bir havari çehresi*” belirir (Güntekin, ty.: 47-48). O kadar ki “*kendini dünyanın bütün zevklerinden mahrum etmiş, hayatını bu ahaliyi uyandırmak, mesut etmek emeline vakfetmiş*” biri olarak görür (Güntekin, ty.: 173). Ali Şahin’in medresede tanıştığı ‘ruhanîlerin’ neredeyse hepsi ‘dünya işlerine’ dalmışken, o ‘dünyada’ yeni bir hayat kurabilmek için hayattan elini eteğini çeken bir keşişe benzer. *Yeşil Gece* kahramanının ‘adanmışlık düzeyi’ örnek teşkil eder. Adeta bir ‘toplum mistiği’ gibi kendisini ‘yeni hayat’ın kurulması çalışmalarına adar.

Anadolu coğrafyası ve insanıyla bugüne kadar ihmal edilmiştir; bu ihmalkârlıktan doğan boşluk ‘kötü niyetli din adamları’ tarafından doldurulmuş ve sonuç geri kalmış bir ülkeden başka bir şey olmamıştır. Bu düşünceyle hareket eden Ali Şahin’e göre ‘mikro’ düzeyde başlatılacak ‘aydınlanmacı’ hareket, ‘yeni öğretmen’ tipi tarafından benimsenir ve kararlılıkla uygulanırsa kısa zamanda iyi sonuçlar alınabilecektir. Sarıova’daki okulunda eğitim gören üç yüz çocuk içinden her yıl istediği gibi on tane çıkarabilirse, kasaba üzerindeki ‘din adamı tekeli’ni kısa zamanda kırabileceğine inanan Ali Şahin, tek sorunun din adamlarının egemenliği olduğunu düşündükçe ‘yeni hayat’ın prensiplerini yerleştirmenin de o derece kolay olduğunu zanneder (Güntekin, ty.: 71). Görüldüğü gibi Ali Şahin, meseleyi tek boyutlu ele alıp tüm sorumluluğu tek bir odağın üzerine yıkmak suretiyle ‘kolaycı’ ve dolayısıyla ‘toplumsal gerçeklik’ten uzak bir yaklaşımı benimser. Halbuki onun birer gerçeklik haline

⁸ Türk romanında öğretmen tipiyle ilgili olarak Bk. (Yalçın, 2006: 168-191)

getirmek istediği tüm hedefleri, ‘toplumsal’ nitelik taşır; dolayısıyla yapısal olarak karmaşıktır.

Ali Şahin’in benimsediği ‘idealist söylem’in, romanın iç zamanı olan Meşrutiyet yıllarının siyasi ikliminden çok; 1928 Türkiye’sinin, Kemalist rejimin laik nitelikli devrimlere hız verdiği dönemin havasına uygun olması, konumuz açısından son derece önemlidir. Kendisini aydınlanmacı, zaman zaman pozitivist bir aksiyon adamı gibi kabul eden Ali Şahin, hem “milliyetçi”, hem de “cumhuriyetçi” ve “devrimci” bir öğretmen kimliğiyle temayüz eder. Bu yönüyle Ali Şahin, Kemalist rejimin jakoben özellikleriyle tam bir uyum içindedir. Artık ona göre “*yalnız idare değiştirmekle bir memleketin kurtarılamayacağı*” anlaşılır (Güntekin, ty.: 44). Bir ‘zihniyet değişikliğine’ ihtiyaç vardır.

Ali Şahin’in devrimciliği, esas itibariyle dini hedef alıyorsa da zaman zaman şiddetlenen üslubu, daha çok medreseye ve “talebe-i ulûm”a yöneliktir. Yazarın bu noktada politik davrandığını, açıkça ‘din düşmanı’ bir roman kahramanı kurguladığı halde zaman zaman dini hassasiyetlere kayıtsız kalmadığını söyleyebiliriz. Ali Şahin’in birkaç defa “İslâm’ı aslına irca edeceğini” söylemesi, bunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir (Güntekin, ty.: 33). Ali Şahin’in birkaç defa tekrar ettiği bu sözler, ilk bakışta İslâmcılık ideolojisinde yeri olan ‘püritenlik’ anlayışına yakın izlenimi verebilir. Ancak dikkat edildiğinde görülecektir ki Ali Şahin için İslâm’ın herhangi bir yorumunun toplumsal/kamusal hayata egemen kılınması söz konusu olamaz. Burada sözü geçen ‘saf/püriten İslâm’ kavramı, geleneksel hayattaki din yorumunun yozlaşmasını vurgulamayı amaçlar. Dolayısıyla bu, Cumhuriyet’ten sonra da zaman zaman dile getirilen, İslâm’ın “yobaz din adamları” tarafından yozlaştırıldığı iddiasının bir benzeridir. Dolayısıyla eleştirel olmaktan öteye ‘ihyacı’ bir hedef içermez.

Kemalizm ideolojisine angaje olduğunu söylediğimiz *Yeşil Gece* kahramanının bu tutumu, bir çeşit anakronizme de neden olur. Meşrutiyet yıllarında yaşayan ve 31 Mart Vakası’ndan sonra güç kaybetmiş gibi duran din adamlarıyla çatışan Ali Şahin, ‘Cumhuriyet aydınlanması’nın önemli bir neferi gibi hareket eder. Hâlbuki o dönemde henüz yeni rejime geçilmediği gibi, bu

rejime dair herhangi bir işaret de yoktur. Ali Şahin’in hangi öngörüyle böyle bir düşünce dünyasının içinde yaşadığı okuyucu tarafından anlaşılabilir. Şüphesiz taassuba karşı olmak, medreselerin ilgasını istemek ya da daha ileri giderek Türkiye’nin modernleşmesinin önünde dini bir engel gibi görmek, sadece Cumhuriyet’i kuran kadrolara özgü düşünceler değildi. Özellikle Meşrutiyet sonrasında ortaya çıkan düşünce akımlarının din karşısında aldıkları vaziyet, belli farklılıklar taşımakla birlikte, zaman zaman bu kapsamda önerilerin gündeme gelmesine neden oluyordu. Ancak bunların hiçbirisiyle organik ya da entelektüel bir bağı olduğu söylenemeyecek Ali Şahin, kendine özgü bir pozitivist olarak ‘yeni hayat’ı vazederken Kemalist rejimin bilinçli bir sözcüsü gibi konuşur. Onun hedefi, memleketi “yeşil gece” hakimiyetinden kurtarmakla sınırlı değildir; o aynı zamanda, “anadili derslerini programa Türkçe diye koyan” bir öğretmendir ve bu tavrı nedeniyle maarif müdürüyle tartışır (Güntekin, ty.: 68). Aynı zamanda Ali Şahin’in “*milletine sadık cumhuriyetperver Türkler yetiştirmek*” gibi amaçları da vardır (Güntekin, ty.: 60). Yeşil Gece kahramanı kendisini “*ateşli [bir] milliyetçi*” olarak görür (Güntekin, ty.: 50). Hem İslâmcı hem de Türkçü olduğunu söyleyen Üsküplü bir öğretmene itiraz eden Ali Şahin, “*bizim medrese mantığında bir kaide vardır*” der; ona göre “bir şey ya hacerdir, ya lâhacerdir; (...) ya taş, ya taşın gayri... O şey hacerse lâhacer, lâhacerse hacir olamaz. İkisi ortası yoktur.” (Güntekin, ty.: 105) İroni için bile olsa medrese mantığına başvurmak zorunda kalan Ali Şahin’in, 1920’li yıllardaki Türk devrimine zemin hazırlayan düşünsel ortamın bir parçası olduğuna dair hiçbir işaret yokken, bu iddialı sözler onu ‘yapay’ ve hatta ‘karikatürize’ bir roman kahramanı sınıfına iyice yaklaştırır⁹.

3. Ali Şahin’in ‘Yanılışı’ ve ‘Yenilgisi’

Yeşil Gece’nin ikinci bölümünde Sarıova Yunan işgaline uğrar. İşgalle birlikte Ali Şahin’in yaşamında da çok önemli bir başka evreye geçilir. Kaba

9 Birol Emil, *Yeşil Gece*’ye dair incelemesinde, romanın sadece bir “sanat eseri” olarak ele alınması durumunda başarılı olarak görülebileceğini, “romancının *Yeşil Gece*’de *eriştiği sanatkârlık kudreti, sevgi kadar nefretin de sanatta yaratıcı bir güç ve ilham kaynağı olduğunu ortaya koyar*” sözleriyle ifade eder (Emil, 1984: 371). *Yeşil Gece*’yle ilgili bu makalede ulaşılan yargılar ise bu tespitle çelişir; romanın büyük ölçüde ‘başarısız’, roman kahramanının da ‘yapay’ olduğunu söylerken, öncelikle romanın konusunu referans alıyor değiliz. Söylediklerimiz konudan çok, konunun kurguya dönüştürülüş biçimiyle ilgilidir. Din gibi çok yönlü bir konuyu neredeyse tek bir boyuta indirgeyen romanda, psikolojik derinlikten yoksun figürler bir süre sonra iç tutarlılıktan ve okuyucu açısından gerçeklik duygusundan uzaklaşılması sonucunu veriyor.

softalıktan idealist bir öğretime dönüşen roman kahramanının aydınlanmacı girişimleri, Yunan işgalinin ardından büyük ölçüde berhava olur. Yunan güçlerinin gelmesinden önce neredeyse tamamı boşalan kasabada, ne hükümet kalır ne de mücadele edilebilecek din adamı hizipleri. Ali Şahin'in elleriyle kurmaya çalıştığı "yeni mektep" de bu arada dağılır.

Yunan işgaliyle Sarıova'da kalarak mücadele etmeye karar veren Ali Şahin, sarığını tekrar sarar ve eski softalık günlerine geri döner. İşgalin ilk günlerindeki kargaşa esnasında, "cer hocalığı" zamanından kalma üslubunu da kullanarak, halka "*Din kardeşlerim! Bizim için artık ölümden daha acı olan esaret günü başlıyor!*" diye seslenen, ama bir taraftan da itidal tavsiye eden Ali Şahin, bu sayede Yunan güçlerinin güvenini kazanır (Güntekin, ty.: 223). Böylelikle Yeşil Gece kahramanının yeni misyonu ortaya çıkar: "*Yunan Devleti'nin Müslümanlar hakkında fena bir niyeti olmadığına ahaliyi inandırmak suretiyle onlarda yeni hükümete hürmet, muhabbet ve emniyet uyandırmaya*" çalışmak (Güntekin, ty.: 227). Tabii bu misyon, işin görünen tarafıdır. Ali Şahin, bu görünen vazifesi sayesinde halkla rahatça temas eder, camilerde vaazlar verir ve ahaliyi Milli Mücadele için yüreklendirmeye çalışır. Bu çabalardan sonuç da alır; "*Şahin Efendi, Yunanlılarla hoş geçinmek sayesinde üç masum aile babasını tevkifhaneden*" kurtarır (Güntekin, ty.: 234). Hatta "sahte vaizlik ruhsatnamesi" dağıtarak Anadolu'nun içlerine geçmek isteyen askerlerin kasabadan ayrılmalarına da yardımcı olur (Güntekin, ty.: 242).

Sonuç

Ali Şahin'in Milli Mücadele'ye destek vermek için de olsa tekrar 'din adamı' kimliğine dönmesi, kendisi açısından ironik bir durum yaratır elbette. Romanın sonuna kadar dinin psikolojik ve toplumsal boyutunu görmezden gelen; onu, sadece insanları baskı altında tutmak için birileri tarafından istismar edilen bir meta şeklinde tanımlayan *Yeşil Gece* kahramanı, belki de farkında olmayarak dinin sosyal bir yönü olduğunu kabul etmiş olur. Yunan işgali karşısında 'politik' davranmaktan başka bir çare olmadığını gören Ali Şahin, dinin bu politik tavır için son derece elverişli bir imkân sunduğunun farkındadır ve rasyonalist bir tavrıla bunu değerlendirir.

Romanın sonunda Yunan adalarındaki sürgün hayatından tekrar Sarıova'ya dönen Ali Şahin, bu süre zarfında hilafetin kaldırılıp tekke ve zaviyelerin kapatıldığına ve medreselerin tasfiyesine şahit olur. Ancak yıllardır mücadele ettiği Eyüp Hoca gibi 'her devrin adamı' olan din adamları, 'yeni hayata' da uyum sağlamışlardır. Hatta 'yeni hayat'ı kurmak için yıllardır çaba harcayan Ali Şahin'e kasabada yer kalmamıştır. Asıl mağlubiyeti kendisinin yaşadığını gören Yeşil Gece kahramanı, romanın sonunda "*inkılâp denilen şey bir günde olmuyor*" diyerek özeleştiride bulunur. Kasabadan ayrılan Ali Şahin, karşısına çıkan yollardan "*şu ortadakini tutarsam beni zaferin ve inkılâbın doğduğu yere götürür*" diyerek 'ortada olanı' seçer (Güntekin, ty.: 249).

Reşat Nuri'nin genel siyasal yaklaşımı ve bakış açısıyla sınırlandırılan, zaman zaman karikatürize özellikler gösteren bir tip olmaktan öteye geçemeyen, bu nedenle dönemin zorluklarını ve meselenin karmaşıklığını yansıtabilecek bir karakter haline dönüşemeyen Ali Şahin Efendi, Türk edebiyatının kalıcı roman figürleri arasına girebilmiş değildir. Bununla birlikte *Yeşil Gece*, merkezine Türk modernleşmesinin temel sorunlarını alan romanlar içinde, din gibi son derece karmaşık ve etki gücü yüksek bir sosyal olguyu işlemesi dolayısıyla dikkate alınması gereken bir eserdir. Aynı zamanda, dönemin toplumsal yapısının hangi etkiler altında biçimlendiğini ve özellikle Cumhuriyet döneminin önde gelen bir romancısının bu denli yaşamsal bir konuyu nasıl ele aldığını göstermesi bakımından bugün de üzerinde durulmayı hakeden bir romandır.

Kaynakça

- Atay, Tayfun (2009). *Din Hayattan Çıkar/Antropolojik Denemeler*. İstanbul: İletişim Yayınları (2. baskı).
- Berkes, Niyazi (ty.). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.
- Çelik, Hüseyin (2000). *Reşat Nuri Güntekin’in Romanlarında Sosyal Tenkit*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Emil, Birol (1984). *Reşat Nuri Güntekin’in Romanlarında Şahıslar Dünyası 1*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- (1989). *Reşat Nuri Güntekin*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Enginün, İnci (2002). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Güntekin, Reşat Nuri (1928). *Yeşil Gece*. İstanbul: Suhulet Kitabevi.
- (ty.). *Yeşil Gece*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Kocatürk, Utkan (2000). *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mardin, Şerif (2008). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. (Çev.: Mümtaz’er Türköne vd.), İstanbul: İletişim Yayınları (7. baskı).
- Naci, Fethi (2011). *Reşat Nuri’nin Romancılığı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları (3. baskı).
- Ortaylı, İlber (2004). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: İletişim Yayınları (17. baskı).
- Öztürk, Cemil (2007). *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şeker, Bahattin (2006). “Yeşil Gece ve Gerçek”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.23, S.1, s.243-256.
- Tatarlı, İbrahim, Rıza Mollof (1969). *Hüseyin Rahmi’den Fakir Baykurt’a Marksist Açından Türk Romanı*. İstanbul: Habora Kitabevi.
- Timur, Taner (1993). *Türk Devrimi ve Sonrası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Yalçın, Alemdar (2006). *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı 1920-1946*. Ankara: Akçağ Yayınları (6. baskı).
- Yavaş, Gürkan (2014). *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Din ve Din Adamı (1923-1950)*, (Yayımlanmamış doktora tezi). Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Cemal Nadir'in "Fotoğraf Tahlilleri"ne Göre Şair ve Yazarlar

İbrahim ÖZTÜRKCÜ*

Öz

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat sonrası kıpırdanmaya başlayan mizah basını, II. Meşrutiyet sonrası, tabir yerinde ise, tam bir patlama yaşamıştır. Bu dönemde hem geleneksel, hem de Batılı tarzda birçok mizahî gazete ve karikatür mecmuası yayınlanmıştır. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise dikkatleri üzerinde toplayan iki karikatürist vardır: Cemal Nadir Güler (1902-1947), Ramiz Gökçe (1900-1953).

1937 yılının ilk aylarında bir taraftan "Bay Amca" serisiyle fırtınalar koparan Cemal Nadir, diğer taraftan Akşam gazetesinde devrin edebiyatçılarına dair karakter ve karikatür analizi yapmıştır. "Portre karikatür" olarak nitelendireceğimiz bu analizde şairler, yazarlar ve devlet adamları, birçok yönüyle, özellikle de edebî, psikolojik, siyasî ve sosyal kimlikleri açısından değerlendirilmiştir. Edebiyatçılara dair yorumsuz karikatür örnekleri öteden beri bilinmekte iken, Cemal Nadir bu seride karikatür kadar dikkat çekici yorumlarla da portrelerini zenginleştirmiştir. Bu yönüyle Cemal Nadir, "karikatür potreist" tarzının öncüsü sayılabilir. "Fotoğraf Tahlilleri" adıyla neşredilen, fakat Cemal Nadir'in "Mizahi bir Antoloji" dediği Akşam gazetesinin bu tefrikasında 42 isim yer almaktadır. 7 Kânunusâni 1937 tarihinde Abidin Daver'le başlayan bu karikatür serisi, 29 Teşrinisâni 1937 tarihinde Yahya Kemal'le son bulmaktadır. Hepsi uzun bir makaleyi gerektirecek bu seride edebiyat ve sanat dünyamızın önemli isimleri kısaca karikatür ve karakter aynasında tahlil edilmiştir. Fizikî ve ruhsal bu portre karikatürlerde yazarların bilinenin dışında, bilinmeyen birçok yönü de gün yüzüne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mizah, Karikatür, Cemal Nadir, Fotoğraf Tahlilleri, Portre Karikatür, Akşam Gazetesi.

* İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi. ibrahimozturkcu@gmail.com

Poets And Authors In Cemal Nadir's "Photo Analyses"

Abstract

The humour press which started to emerge after the Tanzimat (Reforms) in the Ottoman Empire, experienced a boom after the second Constitutional Era. In this period many humour and cartoon magazines, both in traditional and Western style, were published. When it comes to the Republic Era, there are two caricaturists who attracted attention: Cemal Nadir (1902-1947) and Ramiz Gökçe (1900-1953).

In the first months of 1937, Cemal Nadir, who, on one hand, became really famous with the "Bay Amca" Series, and analysed, on the other hand, the characters and caricatures of the men of letters of the era in the newspaper *Akşam*. In this analysis, which can be called as "portrait caricature", poets, writers and statesmen were analysed in many aspects, especially in terms of their literary, psychological, political and social identities. While the examples of caricatures with no captions drawn by the men of letters had been known for a long time, in this series, Cemal Nadir enriched his portraits with remarkable captions as well as the caricatures. In this respect, Cemal Nadir can be considered as the pioneer of the "caricature portraitist" style.

There are 42 names in this serial (tefrika) of the *Akşam* newspaper, which was published as the "*Photo Analyses*", but which was called by Cemal Nadir as "A Humorous Anthology". This cartoon series, which started with Abidin Daver on January 7th, 1937, ended with Yahya Kemal on November 29th, 1937. In this series, all of which would require long articles themselves, important names of our world of Literature and Art were analysed briefly in terms of caricatures and characters. In these physical and spiritual portrait caricatures, many unknown aspects of the writers as well as the known ones come into light.

Keywords: Humour, Caricature, Cemal Nadir, Photo Analysis, Portrait Caricature, *Akşam* Newspaper

Giriş

Gülmek Nedir ve Kime Gülüyoruz? adlı tercüme-uyarlama şeklindeki kitabında gülme konusunda Darwin, Hobbes, Spencer, Bergson gibi Batılı filozofların görüşlerini inceleyen Mustafa Şekib (Tunç), gülmeyi “İctimâî hayatta inkişaf ve onunla beraber tekâmül etmiş bir hayat-ı rûhiye” (Mustafa Şekib, 1921:8) şeklinde tarif eder. Mustafa Şekib’in Bergson felsefesiyle henüz irtibat kurduğu yıllarda kaleme aldığı bu kitapta, bu felsefeye dayanarak tabiatta hiçbir mahlûkun insan kadar gülünç olmadığı iddia edilir:

“Feylesofa nazaran insandan başka gülünç hiçbir mevcûd, hiçbir mahlûk yoktur. Tabîat; güzel veya çirkin, âlî veya süflî olabilirse de asla gülünç değildir. Bir hayvana gülmemiz bunda behemehâl bir insan vaziyeti veya insan edâsı sezmemizdendir” (Mustafa Şekib, 1921:9).

Tunç’a göre gülmek dış görünüşüyle çok basittir ve o ölçüde tasviri kolaydır. Gülmenin asıl önemli yanı iç dünyayı yansıtmasıdır. Tunç’un gülme konusu üzerinde durmasının nedeni de bireysel ve toplumsal yönleriyle gülmenin psikolojik boyutları nedeniyledir. (Yıldız, 2010: 57).¹

Şemsettin Sami, *Kâmus-ı Türkî*’de gülme eylemini “İnsana mahsus olan bir his ile kah kah diyerek, sesle veya sessiz ve ekseriya ağzı açarak ve dişleri göstererek bir hareket-i mahsûsada bulunmak” şeklinde açıklarken, gülmenin alt katmanlarını ise “Sevinmek, eğlenmek, cünbiş etmek; istihza etmek, birbiriyle eğlenmek, birini masharaya almak; memnun ve mesrur olmak, teselli bulmak” (Şemsettin Sâmi, 1317:1213) şeklinde sıralamaktadır.

Günümüzde “mizah, espri, şaka” kelimeleriyle daha çok ifade ettiğimiz gülmeyi ve ona vesile olacak sebepleri, bir asır önce insanların “latîfe” keli-

¹ Ayrıca geniş bilgi için Bk. Bayraktar, L. ve Tek, Z. (2015). Bergson’dan Mustafa Şekip’e Gülme. Ankara: Aktif Düşünce Yayınları, 206 s.

mesiyle karşıladıklarını yine Şemsettin Sami'den öğreniyoruz. Zira Şemsettin Sami, Kâm bunun bir sonucudur (Anar, 2015: 11).²

Günümüzde “mizah, espri, şaka” kelimeleriyle daha çok ifade ettiğimiz gülmeyi ve ona vesile olacak sebepleri, bir asır önce insanların “latîfe” kelimesiyle karşıladıklarını yine Şemsettin Sami'den öğreniyoruz. Zira Şemsettin Sami, Kâmus-ı Türkî'sinde latifeyi mizah ve şakanın yerine de kullanmıştır: “Latîfe: Güldürecek tuhaf ve güzel söz ve hikâye, şaka, mizah.”

Yalnız Şemsettin Sami, “Ciddi fikirlerin mizahî bir anlatımla dile getirildiği edebî tür” şeklinde tarifi bulunan hezl” ile latîfe arasındaki farka şöyle bir dikkat çekmektedir:

“Latîfe ile hezl arasında fark vardır: Latîfe, güzel ve zarîf söz olmakla beraber terbiye dâhilindedir; hezl ise az çok açık ve bî-edebâne olur” (Şemsettin Sâmî, 1317:1241).

Linguistik biliminde Türk edebiyatında önemli bir yere sahip olan Şemsettin Sami, Türkçede anlam farklılıklarına bakılmadan “mizah”, “hiciv”, “nükte”, “şaka”, “latife”, “fıkra”, “istihza” gibi kelimelerin birbirinin yerine kullanılmasına böylece şerh düşmektedir. Bununla beraber Arapçadaki telaffuzu “muzâh” şeklinde olan mizah için Şemsettin Sami, “Şaka, latife, eğlence” (Şemsettin Sâmî, 1317:1330) tarifini yapmaktadır.

İnsanlar, toplumdaki aksayan bir durumu düzeltmek veya tavır ve tutumlarını beğenmedikleri insanları uyarmak istedikleri zaman mizah ve karikatüre başvururlar. Mizahın alt dallarından biri olan karikatürün ne olduğuna dair, 1936 yılında Yedigün dergisinde Feridun Kandemir’le yaptığı röportajda Cemil Cem şu cevabı vermiştir:

“Karikatür, san’atın zübdesidir. O da bir heyecan ifade eder. Mizah şekli alması, ifadesinin daha kuvvetli olması için olsa gerektir. Çok büyük ressamlar karikatür yapmışlar ve bir iki çizgiden ibaret olan eserleri san’at ve kuvvet itibarıyla en büyük tablolarından hiç de aşağı kalmamış ve ölmez sayılmıştır. Bence beşerin çirkin görebileceği hâdiselerin hakiki mâhiyetini meydana koyan karika-

2 İkinci Yeni şiiri üzerinden Türk edebiyatında “ut pictura poesis”, “ekfrasis” ve “paragone” kavramlarının yansımalarına bir örnek okuma olarak geniş bilgi için ayrıca Bk. Anar, Turgay (2015), *Sonsuzluğun Yüzleri: İkinci Yeni Şiirinde Görsel Sanatlar*, Akil Fikir Yayınları s. 11 vd.

tür mutlaka güldürmez. Onun bir hakikati ifade etmesi, düşündürmesi lâzımdır ve karikatür daima müsait bir zemin ve zaman ister” (Yücebaş, 1959: 8).

Cem’e göre karikatürün ayırt edici vasfı, “bir hakikati ifade etmesi ve toplumdaki aksaklıkları” ortaya koymasdır. Mizah olabilmesi için de ifadesinin daha güçlü olması gerekmektedir. Geniş bir anlam katmanını bünyesinde barındıran mizahın çeşitleri fıkra, mizahî şiir, karikatür, mizahî hikâye, kukla ve komedidir. Bunlar içerisinde karikatür, görselliğin ön plânda olduğu bir türdür. Aslında mimari, resim, heykel vb. gibi göze hitap eden görsel sanatlar ile yazı arasındaki ilişkinin niteliğiyle ilgili tartışmalardan genel anlamda resim, imge ve söz merkezinde olan kronolojik bilgiler elde edilebilir. Batı toplumlarında resim ve edebiyat kimi zaman “kardeş sanat” kimi zaman da “düşman kardeşler” olarak düşünölmüştür. İşte bu ve bunun gibi sanat dalları ile ilgili birçok mukayesenin ortaya çıkmıştır ki Batı edebiyatlarında “ut pictura poesis”, “ekfrasis” ve “paragone” kavramları bunun bir sonucudur (Anar, 2015: 11).

Yazılı veya yazısız şekilleri bulunan karikatür, gerçeği çizgiler yoluyla aktarma ve çizgileri de biraz abartarak etkiyi artırmaya dayalı bir mantıkla vücut bulur. Karikatürün ayırt edici vasfı, abartıdır. Bu yüzden karikatüre malzeme olan insanlar ya da nesnelere olağan dışı ölçüde abartıyla çizilir, ya da biçim kaymasına maruz kalan farklı varlıklar bütünleştirilir. Nitekim Cem dergisinin 8.12.1910 tarihli sayısında Cemil Bey, bu gerçeği ifade için şu izahta bulunmuştur:

“Karikatür!.. Alanı geniş, büyük bir kelime! Güldürmek için biraz şehlâ baktırılan bir göz, biraz büyütölen bir buruncuk, biraz sırttırılan bir ağız, hülâsa biraz yampiri, çiziliveren bir çizgi, bazan kızgınlığa sebep olur. Güldürecekken kızdırır. Melek bir düşünceyi, ifrit bir düşmanlık biçimine sokar.” (Yücebaş, 1959: 4)

Röportajın devamında Cemil Cem, karikatürü tarihî bir vesika olarak da nitelendirir.

Karikatür ve Cemal Nadir

Karikatürü “Korkunç gülüşlerin çizgi haline gelmesi” şeklinde nitelendiren Hasan Âli Yücel’e göre “Herhangi bir yerde bir kusur, bir yanlışlık, hatta bir

fazlalık oldu mu, orada karikatür mevzuu var demektir.” Yücel, bu görüşünün izahını ve anatomik tahlilini şöyle yapmaktadır:

“Çünkü orada bir gülünç vaziyet vardır, bir tenkit vardır. Bir makinenin insanlaşması, bir insanın makineleşmesi kadar bize tuhaf gelir. Anî bir tenkit elektriği sinirlerimizden geçer ve kahkahalarımız bizi bütün vücudumuzda sarsmaya başlar. Karikatürcü, bu sarsıntıyı en çok duyan ve çizgilerle en çok duyardır. O da, cemiyet gibi amansız ve merhametsiz bir tenkitçidir. Acımalarını bile bir alayla, bir iğne ile ifade eder ve böylece bizi o insan veya hadise üzerinde durdurur, düşündürür” (Yücel, 1937: 6).

Karikatürün bir tür olarak kendini kabul ettirmesi ise basın yoluyla geniş kitlelere açılmasıyla olmuştur. Matbuatın vazgeçilmez sanat dallarından olan karikatür, ülkemizde resim sanatından sonra vücut bulmaya başlamıştır. İlk numunelerine 1870 yılında tesadüf edilen karikatür, o zamana kadar “sûret”in günah sayılması üzerine aydınlar ve halk nezdinde pek itibar görmemiştir. Karikatürcülüğümüzün geç meydana çıkmasını eski gazeteciliğimizin geriliğinde aramak da mümkündür. 1872’den sonra çıkmaya başlayan *Diyojen Çıngıraklı Tatar*, *Dolap* gibi mizah mecmualarının baskı, tertip, hatta muhteva bakımından pek geri oldukları görülür. Bugüne kadar devam edegelen *Karagöz* gibi halka hitap eden dergilerden başka, ciddi ve güzel tertiplenmiş olan ilk mizah mecmuası *Kalem*’dir. Ve ilk karikatüristimiz olan Cemil Cem de bu mecmuaya pek çok karikatür yapmıştır (Yücebaş, 1959: 23).

II. Meşrutiyet sonrası çıkarılan Basın Kanunu ve Matbaalar Kanunu ile yeni bir döneme girilmiş, böylece basın ve neşriyat hususundaki hürriyet ortamı, mizah dergilerinde bir patlamaya sebep olmuştur. Bir taraftan *Cadaloz*, *Karagöz*, *Nekregû*, *Zuhûri*, *Tasvîr-i Hayal*, *Geveze*, *Eşref* gibi geleneksel çizgide mizah dergi ve gazeteleri neşredilirken, diğer taraftan *Dalkavuk*, *Davul*, *Boşboğaz* ile *Güllâbi*, *Laklak Cem* gibi Batılı tarzda mizah dergi ve gazeteleri de boy göstermeye başlamıştır.

Karikatür sanatının Cumhuriyet döneminde önemli temsilcilerinden olan ve sinema tarihi alanında çalışmaları bulunan Zahir Güvemli (1913-2004), bu sanatı 3 devreye ayırır: Birinci Meşrutiyet’ten evvel, İkinci Meşrutiyet’ten son-

ra ve Cumhuriyet Devri. Meşrutiyet yıllarında kıpırdanmaya başlayan karikatür, asıl kimliliğini, Güvemli'ye göre, Cumhuriyet devrinde tam anlamıyla bulmuştur (Güvemli, 2002: 64-65).

Türk mizahında en kıdemli sayılabilecek dergi, Yusuf Ziya Ortaç'ın sahibi olduğu Akbaba'dır. Osman Cemal Kaygılı dan, Mahmut Yesari'den, Reşat Nuri Güntekin'den başlayarak pek çok yazar, bu dergide yazı yazmış, Cemal Nadir'den Ramiz'den başlayarak günümüzün pek çok ünlü karikatüristi Akbaba'da çalışmıştır.³ Cumhuriyet'ten evvel ve sonrasında, Milli Mücadele ve Mustafa Kemal aleyhinde yaptığı zehir zemberek karikatürler yüzünden 150'likler listesine dâhil edilen Elif Rıfkı (A. Rıfkı) istisna edilirse, Ratip Tahir (Burak) Karagöz gazetesinin resimlerini yapan bir halk ressamı olarak karşımıza çıkar. Cumhuriyet sonrasında ise *Tarihten Çizgiler* ressamı Salih Erimez gibi birkaç isim hariç, dikkate değer iki büyük usta vardır: Cemal Nadir Güler ve Râmiz Gökçe.

Sedat Simavi'nin çıkardığı Karikatür dergisinde kendisini bulan Ramiz Gökçe, Mizah, Salon ve Peri adlı dergileri çıkarmıştır. Karikatür tarihinde karikatürcüden çok bir desinatör olarak anılan, gayet güzel çizgi ve bilhassa kadın resimleri çizen Ramiz Gökçe'nin "mevzu" endeksli çalışmalarına karşın, Cemal Nadir mevzu ile resimlemeyi iç içe geçmiş olarak düşünen bir ressamdır (Güvemli, 2002: 65-66).

Sonraki yıllarda ise Haber gazetesindeki "*Lugatnâme-i Zahir Çelebi*" ve Yeni Adam dergisindeki "*Zahir Güvemli'nin Karikatürleri*" başlığıyla dikkat çeken bir isim vardır: Zahir Güvemli. Halikarnas Balıkcısı (Cevat Şakir) ve Zahir Güvemli yazar ve karikatürist sıfatıyla, bir bakıma hem yazar, hem çizerdir. Özellikle Zahir Güvemli'nin 1936-1937 yılında Gündüz mecmuasında çıkan "*Birbirlerinin Gözüyle*" yazarlar serisi, ilk ve en dikkat çekici karikatür örneklerindedir. Bu kategoriye, pek bilinmese de I. Dünya Savaşı yıllarında Güzel Sanatlar Akademisi'nde giren ve yedek subay olarak görev yaptığı Çanakkale Savaşı sonrası *Gıdık*, *Diken*, *Kelebek* gibi dergilerde karikatürler çizip, mizah yazıları yazan Mahmut Yesari (1895-1945) de dâhil edilebilir. (Önertoy, 1984: 30)

3 "Yusuf Ziya Ortaç dün vefat etti", Yeni Gazete, 12.03.1967.

Akbaba mecmuası ve 1929 yıllarından itibaren Akşam gazetesi sahifelerindeki karikatürleriyle dikkatleri üzerine çeken Cemal Nadir, Hasan Âli Yücel'e göre, ilerleyen senelerde "Altına hiç yazı yazmasa da üstündeki çizgilerle istediğini anlatacak kadar kudretli bir karikatürist" olarak tanınmıştır. Ona asıl şöhretini kazandıran ise büyümlü çizgilerle hayatımıza misafir ettiği tombul, sevimli ve güleç yüzüyle Batılı tarz mizahın güncel niteliklerini bünyesinde toplayan *Amca Bey* karakteridir. Cemal Nadir, yepyeni bir tip olarak yarattığı *Amca Bey*'i ile evlere, salonlara, kahvehanelere ve en yüksek mahfillere kadar girebilmeyi başarmıştır. Hasan Âli Yücel, onun *Amca Bey* ile yakaladığı başarısını şöyle açıklamaktadır:

"Eğer Nasreddin Hoca, Köroğlu, Bektaşî babası, Bekri Mustafa, Tuzsuz Deli Bekir, Bebe Ruhi gibi geçmişte hatırası olan herhangi bir tipi alsaydı Türk cemiyetinin her safhasına sokulup bugünkü güzel karşılanışı göremezdi. *Amca Bey*, şişmanlığı ile, üzüntüsüzlüğü, geniş yürekliliği temsil ediyor. Tombul yüzünün yuvarlacık yanakları, dudaklarından yana kayan gülüşlerinin neşeli hatları ile bakanları derhal kendisiyle beraber güldürüyor. Sırtındaki bonjurunun iki kuyruğu, göbeğinin ağır yuvarlaklığını muvazenelerken elindeki şemsiyenin sıska uzunluğunu nihayetlendiren uçurtmaya benzer bez kısmı, en sıkıntılı anlarımızda bile asık çehremizi beşuş bir havanın serinliğiyle gevşetiyor, rahatlatıyor ve sonunda güldürmeğe muvaffak oluyor" (Yücel, Hasan Âli, 1937: 6).

1937 yılında her hafta Ankara'da konserler veren Yüksek Musiki Mektebi, yetmiş kişilik bir orkestra oluşturmuş, Prof. Karl Ebert'in koordinatörlüğündeki bu orkestra, "*Bay Amca*"yı sahnelemeyi de düşünmüştür. *Amca Bey*'in piyes formatını yazıp Ankara'ya gönderen Cemal Nadir'in operasını, o günlerde Hasan Ferid'in bestelemesi de gündeme gelmiş ve bu gazetelere yansımıştır.⁴

1937 yılının soğuk ilk aylarında "*Bay Amca*"⁵ serisiyle dikkatleri üzerine çeken Cemal Nadir, ayrıca Akşam gazetesinde devrin edebiyatçılarının karikatürleri yanında karakterlerini tahlil etmiştir. Fizikî ve ruhsal açıdan "portre karikatür" olarak nitelendireceğimiz bu karikatürlerde şairler, yazarlar ve devlet

4 "*Bay Amca Pek Yakında Sahnede Görünecek!*", Akşam gazetesi, 22 Teşrinisâni 1937, s. 1

5 Karakter tahlillerini bir de karikatürle tamamlayan Cemal Nadir, *Bay Amca*'yı da Fotoğraf Tahlilleri'nde kullanmıştır. Bk. "*Fotoğraf Tahlilleri 7: Bay Amca*", Akşam gazetesi, 30 Kânunusâni 1937, s. 1.

adamları, edebî, siyasî ve sosyal kimlikleri açısından değerlendirilmiştir. Yalnız devrin şartları gereği olsa gerek, zaman zaman yazarların siyasî duruşları daha keskin cümlelerle vurgulanmıştır. Edebiyatçılara dair karikatür örnekleri öteden beri bilinmesine karşın, Cemal Nadir bu tefrikayla, alışılmışın dışında, karikatür kadar dikkat çekici yorumlarla bu portreleri zenginleştirmiştir. Cemal Nadir bu tarz ile, karikatürünü yaptığı şahsın fizikî özellikleri kadar psikolojik ve ruhsal yönlerini de mizahî yorumlarıyla belirginleştirir. Fon olarak koyu rengin hâkim olduğu bu portre karikatürlerde, yazarın fizikî özelliklerinden ön plana çıkan tarafları abartılı çizilmiş; o şahısla özdeşleşmiş objeler de zaman zaman karikatürü beslemiştir. Bu yönüyle Cemal Nadir, mizah sahasında “*karikatür potreist*” tarzının öncüsü sayılabilir. Nitekim 1953 yılında Yusuf Ziya Ortaç da, Akbaba dergisinde Cemal Nadir’i “eşsiz bir gazete karikatüristi” olarak nitelendirmiştir (Yücebaş, 1959: 65).

Cemal Nadir, “*Fotoğraf Tahlilleri*” adını verdiği tefrikasında edebiyatılarımızın karikatürleriyle birlikte, adeta kelimelerle de resimlerini çizmiştir. Cemal Nadir’in “*Karikatür Tahlilleri*” yerine “*Fotoğraf Tahlilleri*”ni tercih etmesi son derece önemlidir. Bu tercih, bir nükte ve çizgi sanatkârı olarak Cemal Nadir’in sanatında farklı bir arayış ve bakış açısına sahip olduğunu da gözler önüne sermektedir. İçinde yazar, şair, ressam, gazeteci ve devlet adamlarının bulunduğu bu koleksiyonun daha sonra küçük bir albüm olarak basılacağı gazetece duyurulmuştur. Cemal Nadir’in “*Mizahî bir Antoloji*” adını verdiği Akşam gazetesinin bu tefrikasında 42 isim yer almaktadır. 7 Kânunusâni 1937 tarihinde Abidin Daver’le başlayan seri, 29 Teşrinisâni 1937 tarihinde Yahya Kemal’le son bulmaktadır. Hepsi uzun bir makaleyi gerektirecek bu seride edebiyat ve sanat dünyamızın önemli isimleri kısaca karikatür ve karakter aynasında tahlil edilir.

şahsiyetlerine, Cemal Nadir tarafından mizah penceresinden bakılan yazar ve edebiyatçıların bu tahlillere nasıl bir tepki verdiğini bilmiyoruz. Tahlillerde bazılarını rencide edecek cinsten tatlı-sert ifadelerin bulunmasına rağmen yazarların, Cemal Nadir’in bu “muzip tavsiflerini” hoşgörüyüyle karşıladıkları söylenebilir.

Hattat Babanın Resim Hastası Oğlu: Cemal Nadir

Akşam gazetesinde *Fotoğraf Tahlilleri* tefrikası devam ederken Karikatürist Cemal Nadir'in biyografisine dair ilginç ve önemli bir röportaj neşredilmiştir. Satır aralarında Cemal Nadir biyografisine ışık tutacak söz konusu röportaj, 14 Ağustos 1937 tarihinde yine Akşam gazetesinde yapılmıştır. Hat levhaları Bursa'daki Ulu Cami'ye asılacak kadar iyi bir hattat olan babanın ve hassas yürekli bir annenin oğlu olarak dünyaya gelen Cemal Nadir, kendi ifadesiyle, sanata "ressamlığa heves değil, resme heves olarak" atılmıştır:

"Ressamlığa hevesim haddi zatında ressamlığa heves değil de resme heves olarak başlar. Küçükken bir resim seyretmek benim için en doyulmaz bir zevk ve heyecan idi. evimizde resim namına görebildiğim tek şey, haminnemin *Muhammediyesi*'ndeki cennet, cehennem resimlerinden ibaretti. Bunlar bile benim resim zevk ve merakımı tavsatmadılar" (Yürük Çelebi, 1937: 7).

Cemal Nadir'e göre resim yapma merakı da "resim görmek arzusunu bol bol tatmin edemeyişinden" doğmuştur:

"Zannediyorum ki resim yapmak merakı, resim görmek arzusunu bol bol tatmin edemeyişimden doğmuş olacak. Zahir, seyretmek için resim bulamayınca, odunları birbirlerine sürtüp ateş çıkaran ilk insanlar gibi, kendim resim yapıp seyretmek mecburiyetinde kalmışım. İlk resimlerimi muntazam kalem ve fırçalarla kâğıt üzerine yapabilmek bahtiyarlığına eremediğim için mahallemizin bütün beyaz duvarları mangal kömürleriyle yaptığım resimlerle dolup taşardı" (Yürük Çelebi, 1937: 7).

Çocukluk yıllarından itibaren resme merakı olan Cemal Nadir, ilk tahsil yıllarını birkaç cümlede toplar:

"İbtidaî tahsilim sarıklı, sakallı hoca efendilerin tedris usullerine tâbi olarak geçtiğinden ilk üç mekteplik senemde resim yapmak şöyle dursun, resmin adını bile anamadım. Rüştüye geçtikten sonra mekteb sıraları resim kâbiliyetimin serpilmesi için biraz daha müsait göründü. Birkaç sene Ali Rıza Bey'in meşhur modellerini kopya etmekle geçti" (Yürük Çelebi, 1937: 7).

Sonraki senelerde Bursa Sultânisi ve Bilecik İdâdisi'nde okuyan Cemal Nadir, hususi ve umumi imtihanlarda birinciliği kimseye kaptırmayacak kadar

çalışkan bir öğrencidir. Bilecik İdadisi'nde yaptığı bir resmin hocası tarafından mektebin iftihar salonuna asılması resim tutkusunu adeta bir bağımlılık haline getirmiştir:

“Resim yapmak hevesi on iki, on üç yaşlarımdan sonra bir hastalık halinde başlar. Fakat benim bu ibtilâmı benden başka kimsecikler anlamazdı. Belki birkaç resim hocası için farkına varmış olabilirler. Neye yarardı ki onların müdahaleleri, ders saatlerinden öteye geçemeyecek kadar güdük ve semeresizdi” (Yürük Çelebi, 1937: 7).

Cemal Nadir'in bu vadide söyledikleri eğitim pedagojisinde öğretmenin rolünün ne kadar önemli olduğunu göstermektedir:

“Resim hevesime farkında olmayarak darbe vuranlar arasında yalnız üstad ressamlar değildi. Büyük, küçük bütün akraba, ahabab, dost, memleket eşrafi, hatta hükümet erkânı sanki beni resim yapmaktan men etmek için elele vermişler, tâliim de onlarla birlik olmuştu!..” (Yürük Çelebi, 1937: 13).

Bilecik İdadisi'nde iken Maarif Nezareti tarafından Avrupa'ya gönderilecek iki talebeden biri olan Cemal Nadir, maarif memurunun “Oğlum, sen Avrupa'da ne olacaksın?” sorusuna “Efendim, benim resim yapmaya çok merakım vardır, ben ressam olabilirim!” dediği için oradakilerin nasıl dalga geçerek gülüştüklerini ve “elektrik mühendisi” olacağına dair kehanetlerini ise unutamamıştır:

“Bana biçtikleri bu meslek beni elektrikle çarpılmış döndürdü! O gün duyduğum inkisarin izleri hâlâ yüreğimde” (Yürük Çelebi, 1937: 13).

Röportajdan öğrendiğimize göre Cemal Nadir'in ailesi de, küçükken mektep tatillerinde tuhafiyeye çıraqlığı, babasının kaleminde kâtib namzetliği yapıp kazancını resme ve resim edevatına vermesine rağmen, kendisine “esnaflık ve kâtiblik” gibi iki meslekten birini seçme şansını tanımıştır. Bu konuda “rahmetli haminnesi”sinin ikide bir söyledikleri, Cemal Nadir'in hafızasında silinmeyen resimlendendir:

“A oğlum, şu paralarını kâğıda, boyaya, kitaba vereceğine leblebi, şeker alıp ye de adam ol! Diye çıkışır, beni dalâletten kurtarıp hak yoluna davet ederdi.”

Cemal Nadir, ailesinin kendisi bulduğu her işe rağmen, yine resim ve edebiyat havasına kendisini kaptırmıştır. Nihayet ailesi resim âşığı bu genci, bir “ze-

naat" öğreysin diyerek bir kasnak makinecisinin yanına çırak vermiş ve mektepte hocalarının ıskaladığı bu genç yeteneği, böylece derviş meşreb, sanat muhibbi olan ustası keşfetmiştir. İş başında iken kendisine Fuzûlî'den gazeller, Nedim'den mısralar okuyan bu usta, zaman zaman da seçme rubâîler, nefesler bile söylemektedir. Ayrıca bu kasnak makine ustası, eline bir Avrupa mecmuası, matbu bir reklam resmi de geçse, onu hemen resim meraklısı çırağına vermiş; o da kör bir idare kandilinin aydınlığı altında gelişi güzel resimler yaparak hevesini tatmine çalışmıştır...

"Cemal Nadir" lakabı ise, kendisine Bursa Sultânisi'nin Rüştüye birinci sınıfında iken takılmıştır. Bir gün Tahrir dersinde edebiyat hocası, devrin edebî şöhretlerini birer birer saydıktan sonra, sırayla Kemal adlı bir öğrenciye "İnşallah sen Namık Kemal olursun!"; Midhat adlı bir çocuğa "Sen de bir Ahmed Midhat olursun!" diye tevcihatta bulunmuş, sonra da kendisine dönerek "Sen de bir Cemal Nadir olursun inşaallah!" şeklinde iltifat etmiştir. Bu isim, aslında o senelerde Rubâb adlı edebî bir mecmua çıkaran meşhur bir şairin adıdır. O güne kadar resimlerine "Yusuf Cemal, Mehmed Cemal" şeklinde imzalar atan genç, o günden sonra imzasını artık "Cemal Nadir" olarak atmaya başlamıştır.

Cemal Nadir'in ressamlık uğrunda başlayan serüveni, zaruretler yüzünden karikatürcülükle devam etmiştir:

"Hayatımı mehtap veya gurup tabloları yahut kavun, karpuz resimleri yapmakla kazanamayacağımı anlayınca resmin daha bereketli, daha işe yarar taraflarını aradım. Biraz da kendi kabiliyetime güvenerek karikatürcülüğe başladım" (Yürük Çelebi, 1937: 13).

Meslekteki ilk iki seneyi bohem hayatıyla geçiren genç ressam, bir müddet sonra Bursa Mektep muallimliğine geri dönmek zorunda kalmıştır. Harf İnkılâbı'yla beraber "aslına rücu eden" Cemal Nadir, Akşam gazetesiyle arzu ettiği alanda mesleğini icraya başlamıştır.

Cemal Nadir'i, "karikatür sanatının baş ustası" olarak nitelendiren Yusuf Ziya Ortaç, hatıralarında Akbaba dergisini çıkardığı ilk yıllarda kendisine, Cemal Nadir tarafından, Bursa'dan şöyle bir mektup geldiğini zikrediyor:

"Ben Türk Ocağı kâtibî Merhum Remzi'nin kardeşiyim. Karikatüre karşı büyük hevesim var. Bana Akbaba sayfalarında lütfen yer verir misiniz?"

O yıllarda kendisine gönderilen resimlerin “hiç bir istidat vaat etmeyen kötü resimler” olduğuna dikkat çeken Yusuf Ziya şöyle devam ediyor:

“Ama onun sabrı, onun çalışması ve onun zekâsı bütün mânileri bir yüksek atlayışla aştı. Her gün Cemal Nadir’in kendi kendisi ile yarıştığını görürdüm. Yeri boş değil, bomboştur.” (Baydar, 1960: 160)

“Üzerimde müessir olmuş hiçbir ressam yoktur. Belki vardır, fakat hep menfi taraflardan...” diyen Cemal Nadir, şahsiyetini “edebiyata” borçlu olduğunu, röportajında ayrıca belirtmektedir. Okuma zevki her zaman, resim yapmak zevkiyle at başı giden Cemal Nadir, özellikle mizah yazılarına meraklıdır. Bu sebeple o, karikatür tahlillerini de yaptığı Fazıl Ahmed, Reşat Nuri, Ercüment Ekrem, Refik Halid ve Yusuf Ziya’nın tesiri altında kalmıştır.

Röportajında “bâtıl itikadlara” pek inanmadığını söyleyen Cemal Nadir’in hayatında on üç rakamı büyük bir yer tutmaktadır. Bu gerçeği Cemal Nadir şöyle ifade etmektedir:

“Hayatımın en mühim hadiseleri hep 13 rakamına rastlamıştır. Böyle batıl şeylere inanmamakla beraber tuhafıma gittiği için dikkat ediyorum. Mesela 1902 yılı Temmuz’unun 13’ünde doğdum. 1929 yılı Nisan’ının 13’ünde Akşam’da çalışmağa başladım. Gazete binasının numarası da 13’tür. Buna benzer daha birçok tesadüfler vardır ki saysam yine 13’ü bulur sanırım” (Yürük Çelebi, 1937: 13).

Cemal Nadir’in Fotoğraf Tahlilleri

Meslek hayatını kendi ağzıyla kısaca bu şekilde anlatan Cemal Nadir, usta kalemiyle 1937 yılında edebiyatçıların hayatını birkaç paragrafla karikatürlerle hem çizmiş hem de kelimelerle karikatürize etmiştir.

Cemal Nadir’in *Fotoğraf Tahlilleri*’ne göre şahsiyetine bakacağımız ilk yazar Ahmet Refik (Altınay, 1880-1937)’tir. Osmanlı dönemine ait tarih, edebiyat, kültür ve sanat alanında kalem oynatmadığı saha bırakmayan ve bu yüzden Muzaffer Gökman tarafından “*Tarihi sevdiren Adam*” olarak nitelendirilen Ahmet Refik’in portre karikatüründen “su ve su ile ilgili işlerden” nefret ettiğini öğreniyoruz. Kaderin cilvesi onu dört tarafı su ile çevrili bir adada (Büyükada)

yaşamaya mecbur etmiştir. Cemal Nadir'e göre "Bütün kalem sahipleri âhu bakış, gümüş gerdan, nazlı endam için şiirler" yazarken Ahmet Refik, "Çallı İbrahim için kasideler" yazmakla şairliğini göstermiştir. Bu tezatlara rağmen kuvvetli bir irade sahibi olan Ahmet Refik hakkındaki son cümle hakkının teslimi gibidir: "İstese on iki saat bir şey içmez, tarihî yazılar yazar" (Fotoğraf Tahlilleri 2, 1937: 1).

"Gazetecilik yaparak milyonlar kazanmak gibi bâtil itikadların sahibi olan Vatan gazetesi sahibi Ahmet Emin Yalman (1888-1972)"ın yüzünden okunan "cesaret, güven, hareket ve bereket" bir menkıbeyle ifade edilmektedir:

"Üstad, bir gün Vatan adlı yatı ile Bâbîâlî açıklarında dolaşırken müthiş bir fırtınaya tutuluyor, gemi ikiye bölünüyor. İyi yüzmek bildiğinden kendini dalgalara terk ediyor!.. Ve aylarca, yıllarca yüzüyor! Günün birinde ufukta bir karaltı seçiyor, o tarafa yöneliyor. Bir de geminin bordasına bakıyor ki Tan yazılı! Yorgunluktan Tan kelimesini 'Vatan' kelimesinin yarısı zannederek kendini içeriye dar atıyor! Halbuki bu, içi tüccar malı ile dolu bir şileptir!.. Fakat bir gün bu geminin baş kaptanı olacağına şüphe etmez, zira kendine o derece güveni vardır!" (Fotoğraf Tahlilleri 3, 1937: 1).

Çocuklara yönelik şiir, hikâye ve piyesleriyle dikkat çeken Aka Gündüz, Fotoğraf Tahlili'nde karşımıza "yufka yürekli" olarak çıkmaktadır. "Karşısında ağlayan bir insan, muztarip bir çehre görünce dayanamayacak, ıztırabının sebebini sorup öğrenecek, sonra da onunla ilgili bir millî roman yazıp satacak" kadar yufka yüreklidir (!). Buna rağmen Cemal Nadir'e göre sadist bir ruha sahip olan Aka Gündüz, yazılarını yarıda kesmek suretiyle gazete patronlarına işkence etmekten de hoşlanmaktadır. Siyasî kanaatleri gayet çetindir, vatanında bir güzellik kraliçesinin hükümran olmasına dahi tahammülü yoktur. Gizli kapaklı işlerden hazzetmeyen edebiyatımızın popüler romancısı, bu yüzden bütün localarda da düşmandır. Karakter tahlilinde Aka Gündüz'ün bir antika meraklısı (!) olduğu da gün yüzüne çıkmaktadır: "Saçlı, sakallı Enis Avni Bey merhumdan miras kalan dört tel bıyığı bir dakika bile burnunun dibinden ayırmadığına bakılırsa değerli bir antika meraklısı olduğu da anlaşılıyor!" (Fotoğraf Tahlilleri 4, 1937: 1).

Gazeteci kimliğiyle Türk heyeti ile birlikte Lozan'da bulan Ali Naci Karacan (1896-1955) da karikatür aynasında kendisine baktıklarımızdan. *İkdam*, *Tan*, *İnkılâb* ve *Bugün* gibi gazeteleri çıkarmış olmasına rağmen, asıl şöhretini

1950’li yıllarda kurduğu ve bugüne kadar devam edegelen Milliyet Gazetesi ile elde etmiş olan Ali Naci Karacan’ı, Cemal Nadir “*Hoşsohbet, nâtıka-perdâz*” sıfatlarıyla tarif ediyor. Futbol, yüzme, atlama gibi sporlara meraklı olan Ali Naci, “Bir gazeteci için lazım gelen bütün evsâfı hâizdir, ancak bazen ciddi yazayım derken mizah yapmak gibi edebî hataları” ile dikkat çekmektedir (Fotoğraf Tahlilleri 5, 1937:1).

Edebiyatımızın son derece “nikbin ve hüsn-i niyet” sahibi karakterlerinden olan Burhan Cahid (Morkaya, 1892-1949), Cemal Nadir’e göre herkesin saadetini arzu eden bir yazardır. Seyahati seven yazarımız “Romanlarının en beğenmediği kahramanlarına bile en aşağı Paris kaldırımını çiğnetmekten hoşlanmaktadır.”

Burhan Cahid’in nikbin olmadığı konu ise siyasî duruşudur. Sportmen bir kişiliğe sahip yazar, spor merakı uğrunda her pazar stadyuma gidip bronşit olmayı, Maslak yolunda maaile otomobil yarışlarına girmeyi bir alışkanlık haline getirmiştir.

Edebiyat talihi ise iki şöhret arasında dalgalanır: “Roman muharrirliği ve Köroğlu muharrirliği. Bu iki şöhreti öyle büyük maharetle idare etmesini bilir ki hangisinden kazanıp, hangisine yedirdiğini kimse anlamaz. Son olarak kendisini istikbalde bekleyen bir tehlike vardır: Salon kâripleri (okuyucuları) için yazdıklarını köylü dayıların, köylü dayılar için yazdıklarını ise salon kâriplerinin okuması ihtimal dâhilindedir” Fotoğraf Tahlilleri 8, 1937: 1).

Karikatür portresinde Burhan Felek, “para işlerindeki hasisliği (cimriliği), yazı işlerinde cömertliği ile bizi karşılamaktadır. Havadan sudan çok iyi anlayan Burhan Felek’in hayata dair yazdığı yazıların yüzde onunu şimdiye kadar rasathane müdürü bile yazmamıştır(!) Spor sahasında Burhan Felek, avcılıkla tanınmıştır: “Gayet iyi mevzu avlar. Kendisinde bir hakikati alt üst etmek için icap eden kudret vardır. Mesela doktor olmayıp bir muharrir olduğu halde apartman yaptırabilir.”

Moda gazetelerini takip etmeyi seven Şeyhü’l-Muharrirîn’in bir özelliği seçiciliğidir ki “Muharrirlik merakının kendi sırtında ağır bir yük olduğunu düşünerek kambur olmadığı halde kendine Felek adını seçmiştir (!).”

Burhan Felek, seyahatlerden de hoşlanır, fakat talihi bir hayli gariptir: “Mesela bir yolunu bulup üç saatlik bir seyahat yapsa dedikodusu üç yıl sürer! Nükteyi seven Burhan Felek’in her hadise kaleminde bir nükte olur, fakat ne yazık ki her nüktesi bir hadise olmak saadetine ermemiştir!..” (Fotoğraf Tahlilleri 10, 1937: 1).

Edebiyatımızın popüler aşk romanı yazarlarından olan Esad Mahmud Karakurt (1902-1977)’un Fotoğraf Tahlilleri’ne göre dış yüzüyle iç yüzü biraz farklıdır: “Çizgilerindeki heybete ve anarşiye rağmen ruhu İsevî bir sükûn ve tahammülle doludur. Farzımuhal bir gün, elinde kalın bastonu olduğu halde Bâbîâli’de sağ yanağına bir tokat yese hemen sol yanağını çevirir!”

Cemal Nadir’e göre yetenekli ve hazerfen olan Esad Mahmud’un dışçiliğe, hukuka, sarf u nahve, tabâbet ve seyahate kabiliyeti vardır. Bilhassa dışçilikteki maharetini romancılıkta tatbik etmekte ustadır: Kendine mahsus edebî formüllerle gazetelerden ağrısız, sızısız ve hatta tenkitsiz para çekmesini bilir! Aynı zamanda fikrî icat sahibi de olan Esad Mahmud, yazılarında “sinsi, sessiz bir sükût” gibi gayet orijinal cümleler icat eder. Bir paşazade olmasına rağmen son derece demokrat ruhludur: Mesela parası olduğu halde gidip Cerrahpaşa Hastanesi’nde bedava ameliyat olmayı tercih eder. Veya İstanbul’un en demokrat yeri sayılan Büyükağa’da arsa alıp villa yaptırmaya kalkar...

Bâbîâli’de “yazdıklarını beğenmemekle” tanınan Esad Mahmud’un geleceğe dair en büyük beklentisi biraz farklıdır. Zira istikbalde bir Kazanova olmak emelindedir. Fakat bu sıfat kendisine “kazanmak”tan kinaye olarak mı, yoksa hakiki Don Juan’lıktan mı verilecek, bu konu biraz tartışmalıdır (Fotoğraf Tahlilleri 13, 1937:1).

Edebiyatımızın “çam devirme” konusunda yetenekli kalemlerinden olan Ethem İzzet Benice (1903 -1967), aynı zamanda “pervasız ve dobra” bir karakterdir: “Mücadele ve mübarezeyle çok sever. Fakat düşmanlarını daima kendisine göre seçer, en aşağı bir milyon lirası olmayan vatandaşla münakaşaya tenezül bile etmez (!). Giriştiği kavgalar ne kadar şiddetli olursa olsun asla korkmaz, çünkü nasıl olsa bir tarziye ile partiyi kazanacağına inancı vardır.”

Tanınmış gazeteci ve romancılarımızdan olan Ethem İzzet, Cemal Nadir’in karikatür muhayyilesinde hakikaten bir “*İztırap Çocuğu*”dur: “Fakat ıztırap, bu çocuğun anası mıdır, babası mıdır ve ıztırapla olan karabeti meşru

mudur, belli değildir. Çalışmasında hiçbir meslektaşında bulunmayan bir hususiyet vardır: Hem roman yazar, politika yazar, ilmî makaleler yazar, hem de mahkemelerde dava peşinde koşar ve sağa sola tarziyenameler yetiştirir” (Fotoğraf Tahlilleri 14, 1937:1).

Sihirli Derviş Halısına Sahip Bir Yazar: Ercüment Ekrem

Gazete muharrirliğini sefarete tercih eden Ercüment Ekrem (Talû, 1888-1956), Fotoğraf Tahlilleri’nde demokratlıkta Yahya Kemal’e teşbih edilmiştir. Cemal Nadir’e göre “Kalem, onun elinde dervişin sihirli halısına benzer. Üstüne bindiği gibi, okuyucu gözünü açıp yummadan, bir gazete sütunundan öbür gazete sütununa uçar gider.”

Cemal Nadir’den mizaç itibarıyla Ercüment Ekrem’in daha sevimli olduğunu öğreniyoruz: “Zira, o herkesin hatırını saymakta, gönül kırmaktan daima çekinmektedir. Tanıdıklarının kusurlarını yüzlerine vurup onların gönlünü kırmaktansa arkalarından söyleyiverir (!). Onun herkesçe bilinen mahareti ise taklit yeteneğidir. Bilhassa edebiyat taklidinde, mizah taklidinde yed-i tûlâ (büyük kudret) sahibidir” (Fotoğraf Tahlilleri 16, 1937: 1).

Hiciv sahasında edebiyatımızın önde gelen simalarından olan Fazıl Ahmet (Aykaç, 1884-1967), Fotoğraf Tahlilleri’ndeki portresinde “arayıcı fişeğine” benzetilmiştir. Sürekli aramakla meşgul olan Fazıl Ahmed’in talih çizgilerinde aramak ve bulmak baş başadır, fakat “Bazan o hayatla alay eder, bazan hayat onunla alay eder!”

Cemal Nadir’in gözünde Fazıl Ahmet, kâinatı bir menşur arkasından seyreder gibi birçok cephelerden görür: Herkese tek cephesinden görünen bir şey ona ilmî, felsefî, terbiyevî, ruhî, tarihî, coğrafî, riyazî, sınaî, siyasî, ticarî ve mizahî cepheleriyle ayan olur.

Fazıl Ahmet, teşbih merakı ve kudreti fevkalade olmasına rağmen, bu ona bir karışıklık da yaşamaktadır: “Zira bu kabiliyeti dolayısıyla kendisini kâh bir muallime, kâh bir şaire, kâh bir filozofa, kâh bir âlime, kâh bir mizahçıya ve kah bir diplomata benzetir.”

Fazıl Ahmet’in iktisadî yönü ise işe en yaramaz tarafıdır: “Para biriktirip Kınalı’da köşk yapacağına yazı biriktirip Bâbüâlî’de dosya yapmıştır... Hatiplik kudre-

ti elli yaşından sonra inkişaf eden Fazıl Ahmet, adı Faruk Nafiz olmadığı halde gayet hassas bir şairdir. Bilhassa gözlerden ilham alır (!)"(Fotoğraf Tahlilleri 18, 1937: 1).

Fotoğraf Tahlilleri'ne göre şair Faruk Nazif (1898-1973)'in kuvvetli bir iradesi vardır ve delili bir hayli ilginçtir: "Etrafında bülbüller öter, ay ışıldar, kadınlar fır dönerken o, isterse oturur, millî, vatanî, hamasî manzumeler yazar!"

Cemal Nadir'e göre aruz ve hece veznindeki kudreti herkesçe müsellem olan Faruk Nafiz'in sırrı ilham perisindedir: "Birçok şairlerin başına Nizameddin Nazif kesilen ilham perisi, onun elinde bir şehir tiyatrosu aktörü gibi itaatli ve mütevekkildir. Üstad, o günlük ihtiyaca göre –ne emrederse o kılığa girer. Bazen aruz olur mecmua sahifelerinde arz-ı endam eder, bazen nesir olur, gazete sütunlarında görünür, bazen de hece olup sahneye çıkar."

Şiir neşretmek Faruk Nazif'de bir iptila halindedir: "Yeni şiir yazmadığı zamanlar eskilerini şöyle bir harman edip bir daha neşrederek nefisini körlemesini bilir. Bazı hastalıkların uzvi teşekkülüne aksi tesir yaptığı şaire, herkes için zararlı olan 'malihulya' (kara seveda, kuruntu) hayatı ve eserleri için faydalı olmuştur. Bu sayede Faruk Nazif, köhne bir yalıyı sahil saray, peynir ekmeği mayonezli levrek, elli beşlik kadını on beşinde bakire, kargayı bülbül, ısırganı sümbül, kendini Yahya Kemal olarak görür (!) (Fotoğraf Tahlilleri 19, 1937:1).

Pek Şâirâne Bir Karakter: Florinalı Nazım

Edebiyatımızda "Türkiye Cumhuriyeti şiir kralı" olarak tanınan Florinalı Nazım (Özgünay, 1883-1939), Cemal Nadir'in "Mizah antolojisi"nin en renkli simalarından biridir. "Pek şâirâne bir karakter" olarak nitelendirilen Şiir Kralı'nın ilhamı o kadar bol ve taşkındır ki kendi edebî şahsiyetini beslediği gibi başka mizahçılara da sermaye olur, onları besler (!).

Cemal Nadir'e göre Florinalı Nazım'ın şiirle olan münasebeti adıyla başlamakta. Zira adının "Nâzım" oluşu "anadan doğma şair" olduğuna bir delildir: "Varna tavuğu gibi gayet velüttür. O derece ki eserleri mecmua ve gazete sahifelerine sığmaz, bu yüzden ilan sayfalarında da çıkar. Onu meslektaşlarından ayıran ve matbuat için daha faydalı bir uzuv yapan tarafı da budur. Çünkü verdiği esere mukabil patronlarından para almaz, bilakis ilan tarifesine göre para bile verir (!)."

Florinalı Nazım karakter tahlilinde ise karşımıza “Büyük ve inatçı bir idealist” olarak çıkmaktadır: “Muhatabı ister uyusun, ister düşünüp bayılsın, kendi dehasını tasdik ettirtmeden yakasını bırakmaz! Dâhilik payesi, ona Hâmidler, Nazifler, Sezailer, Fikretler tarafından lutfedilmiş edebî bir paye değil, üstadın yıllarca kapı aşındırıp nefes tüketerek aldığı edebî bir hakktır. Şöhretini kıskandıkları için kimse onun hakkında bir şey yazmaz. Fakat o bunlara tenezzül etmeyen mağrur bir tabiata sahiptir, kendi hakkında yazılması icap eden medhiyeleri kendisi yazıp neşreder.”

Florinalı Nazım’ın şiir vadisindeki başarısı tıpkı barem gibi merteye mer-tebedir: “Nâzım olarak doğmuş, sonra şair olmuş; sıra ile dâhi, dâhi-i azâm sınıflarına terfi etmiş ve nihayet ‘Şiir kralı’ pâyesine erişmiştir. Gerçi yaşayan edipler arasında ona tebaa olacak bahtiyarlar yoktur, fakat o Fikret ihtifali günlerinde Eyüp’e sefer edip mezar taşlarına hükümran olur. Şiir imparatoru olduğu gün de Karacaahmet taşlarının kendisine biat edecekleri muhakkaktır (!)” (Fotoğraf Tahlilleri 20, 1937: 1).

Millî edebiyat dönemi içinde ‘Beş Hececiler’den biri olan şair ve yazar Halit Fahri (Ozansoy, 1891-1971), mizah antolojisinde geniş bir karihaya (fikir kabiliyeti-ne) sahip olarak karşımızda çıkmaktadır. Öyle ki “Muâsırı bulunan şairlerin hayalhaneleri ancak İstanbul’un ufuklarını ihata edebildiği halde onun ilham hararı⁶ Hind, Buhara, Bâbil ve Kâbil gibi diyarları, kubbeleri, minareleri, servileri, havuzları, revakları, bağ ve bahçeleri, fil ve devleri, tas ve taraklarıyla beraber hepsini içine alır!”

Cemal Nadir’e göre başta tiyatro olmak üzere sanat hareketlerini herkes-ten evvel sezip örnek vermeye bayılan Halit Fahri, karakter olarak gayet hassas-tır: “Bu gayretle kaplumbağa ile yarışa çıkan tavşan misali, edebî cereyanların daima önünde görünür. Sanat onun elinde çömllekçi çamuruna benzer. Rağbete ve umumi arzuya göre ona şekil vermeyi bilir. Bazen testi yapıp okuyuculara karanfil kokulu soğuk şerbetler satar, bazen çanak yapıp otorite ve kuvvetli pazı sahibi edip ve sanatkârlara tutar!”

Antolojide sanatkâr mizacıyla bu şekilde görünen Halit Fahri’nin kari-kattür aynasında çizdiği portre ise baykuşu andırmaktadır: “Yüzünün baykuşu andırması bir talihsizlik eseri değil, bilakis her müellife nasip olmayan bir ni-

6 Harar: Büyük çuval, sepet ya da küfe.

mettir. Bu benzeyiş, her yerli eserin bir garp eserinden adapte olmasından şüphe eden bedhâhlara daima açık bir cevap teşkil eder. Fiziksel bir kusur olarak bütün okur-yazarlar gibi onun gözleri de iyi görmez. O derece ki şair Salih Zeki'nin sanat abidesini bile fark edemez" (Fotoğraf Tahlilleri 21, 1937:1).

Yazar, bürokrat ve koleksiyoncu kimliğiyle ön plana çıkan Hakkı Tarık Us (1889-1956), gayri mümkün mümkün yapan bir enerji sahibidir. Herkesin imkânsız zannettiği "deveye hendek atlatmak" şöyle dursun, kırk yıl Bâbiâli Caddesi'nden öteye geçemeyen koskoca Matbuat Cemiyeti'ni bir hamlede İstiklal Caddesi'ne atlatmıştır.

Bu enerjisine rağmen, Hakkı Tarık'ın tuhaf itikatları vardır: "Vaktin nakit olduğuna inanır. Bu inan, kendisine gayet pratik ve faydalı buluşlar ilham eder. Mesela düzayak bir yerde ziyaretçiler tarafından daha sık işgal edilmek tehlikesini düşünerek müessesesine 99 ayak merdiven koydurur!.. Bu, aynı zamanda kelimelerin yüksek bir paye vermek gibi yüksek bir duyguyu ve bir edebiyat heveskârının ancak kademe kademe yükselebileceğini ifade eder!"

Cemal Nadir'e göre iyimserliği, Hakkı Tarık'ın alamet-i fârikalarındandır: "Etrafına daima iyi hislerle yaklaşır. Bu itibarla okuyucularının iğneden ipliğe, hekimden avukata kadar bütün ihtiyaçlarına koşar. Mesela bir gazete alan okuyucuyu yirmi dört saat yemek, içmek külfetinden kurtarmanın çarelerini arar. İstikbali de, talihi de gayet yaverdir: Bu yüzden 'Kuron' matbuatın başında bir 'Kuron' olarak parlayacaktır (!)" (Fotoğraf Tahlilleri 25, 1937:1).

Münzevi Tabiatlı Bir Yazar: Hüseyin Rahmi

Türk romanının sosyal malzeme bakımından ilk büyük hamlesini yapan romancılarımızdan Hüseyin Rahmi (1864-1944), Fotoğraf Tahlilleri'ne göre biraz münzevi tabiatlıdır: "O, hayatı uzaktan takip etmeyi sever. Şehrin kavgalı, gürültülü, mürebbiyeli, şıpsedili, cadılı, gulyabanili hayatından kaçıp inzivayı tercih ettiğine bakılırsa, bazı romancıların aksine olarak, yazdığı eserleri dikkatle okuduğu anlaşılıyor. Hüseyin Rahmi'nin hadiseleri izah etmekte büyük bir kudreti vardır. Yalnız izah edemediği bir nokta vardır: Şehir hayatının bu kadar hurda teferruatını bildiği halde, inzivagahını Uludağ'da kurmak yerine neden Heybeliada'da oturduğudur?"

Cemal Nadir'e göre kalem onun elinde sihirbazın değneği gibidir: "Do-
kunduğu her vak'a dile gelir, hadiseler onun sanat mihrabı önünde bütün çıplak-
lıklarıyla günahlarını, kusurlarını itiraf ederler. Onun talih çizgileri ipek böcek-
lerinin talihini andırır. Kelebek olup uçmak için koza yapan böcekler gibi o da
uzun bir çalışmanın mükâfatına erişmek için kendi elinin emeğiyle kırk küsur
basamaklı bir merdiven yapmıştır" (Fotoğraf Tahlilleri 26,1937:1).

"Romantik bir karakter olduğu için özellikle tarihî hadiselerin roman-
tizmini yapmakta mahir olan" İskender Fahreddin (Sertelli, ö. 1943), bu alan-
da öyle maharetlidir ki "binlerce yıl evvel geçen vakaların müverrihlerine bile
malum olmayan teferruatı sezip ortaya çıkarmaktadır. Her ne kadar Süleyman
Kâni ile boy ölçüşemese de oldukça cömerttir, ele aldığı mevzuları bu yüzden
kısa kesmez (!).

İskender Fahreddin'in tabâbete de kabiliyeti olduğundan romanlarındaki
kahramanları amber nevinden baharat ile ve Voronof'a parmak ısırtacak dere-
cede gençleştirmeyi bilir. Talihi ona yaver gitmiş olmalı ki kendisine takdir,
dirilerden daha çok ölümler tarafından gösterilmektedir" (Fotoğraf Tahlilleri 26,
1937: 1).

Türk edebiyatında edebî eleştiri, deneme ve çevirileri tanınan Nurullah
Ataç (1898-1957), Fotoğraf Tahlilleri'nde bizi "Bir ucu Paris, bir ucu İstan-
bul kütüphanelerinde bulunan alâim-i semâ (gökkuşaağı) gibi bir mizaç" olarak
karşılıamaktadır: "Yalnız bu gökkuşaağının altında geçen bir eser, bazen iyi ise
kötü, kötü ise iyi olabilir... Bâbiâli vitrinlerine çıkarılan her cevher, onun tetkik
haddesinden geçmeden değerini bulamaz. Fevkalade tahmin ve takdir hassası-
na malik olan Ataç, ilk bakışta hiçbir şeyi, hiçbir kimseyi beğenmez görünür.
Hâlbuki kendisine tenkit imkânı verdiği için her şeyi, hatta İsmail Habib'i bile
beğenir."

Ataç'ın kendisine has bazı alışkanları vardır: "Sarma sigara içmek, kim-
senin beğenmediği bir eseri göklere çıkarmak, güneşli havada palto giymek,
okunmayan bir gazeteye yazı yazmak gibi herkesi hayrete düşüren garip ha-
reketlerden hoşlanır. Şevket Rado'ya şiir zevkini veren ve kendisinin Fransız-
ca öğretmenliğini yapan Nurullah Ataç'ın yabancı dillere yeteneği fazladır. Bu
yüzden yazarken ve konuşurken iki kelime arasına bir Türkçe kelime sıkıştırma-

yı sever (!). Talihi de her zaman yaverdir: Son derece münakaşacı olduğu halde her gün Bâbîâli'den evine sağ salım döner" (Fotoğraf Tahlilleri 32,1937: 1).

"Tepedelenli ailesinin son veliahtı" Nizameddin Nazif (1901-1970), "volkanik bir karakter" olup, bir volkan sarsıntı ve gümbürtülerle indifâmı (yerden fişkırmasını) nasıl önceden haber verirse, onun bir yere teşrifi de o şekilde malum olmaktadır.

Nizameddin Nazif o kadar mütevazıdır ki "*Tepedelenli* sülalesinden olmak gibi nesebî bir asaletle öğünmektense bizatihi tepedelen olup kendi asaletini tesis etmeyi tercih eder. Aklına geleni söylemek gibi kuşdilinden daha zor dillere fevkalade kabiliyeti vardır."

Cemal Nadir'e göre bu son Tepedelenli, "görünüşte sabırsız ve acelecidir. Fakat gazete ıslahatçılığına girişmek gibi bazı hareketleri vardır ki kendisinde Hazret-i Eyüp sabrı olduğunu gösterir. Talihine gelince, onda parlak ve müspet bir istikbale ait işaretler pek yoktur. Bu da onun gazeteleri ıslah edeyim derken, gazetelerin onu ıslah edivermesi gibi hayırlı bir akıbet olması muhtemeldir" (Fotoğraf Tahlilleri 33,1937:1).

Edebî Saltanat ve İhtişama Pek Düşkün Bir Şair: Necip Fazıl

Mizah antolojisinde Necip Fazıl (1904 – 1983), o günlerde "muhteşem bir mizaç" olarak tarif edilmektedir. "Edebî saltanat ve ihtişama pek düşkün olan" Çile şairi, "meslektaşları aksak bir nazım beygiri koşulmuş çeçen arabası ile yol alırlarken, o nazım, nesir, tiyatro adlarında üç küheylan koşulu araba ile tozu dumana katmaktan hoşlanır."

Cemal Nadir'in karikatür aynasında Necip Fazıl'ın bilmediğimiz bir özelliğini keşfediyoruz: Ziraata kabiliyetinin fazla oluşu... "Fakat bu kabiliyeti ziraata müstait diğer üdeba gibi laf kıtlığında asmalar budamaktan ibaret değildir! Ondaki kabiliyet Şehir Tiyatrosu sahnesinde *Tohum* ekip Bâbîâli Caddesi'nde *Ağaç* çıkarmak gibi mucizeler gösterecek kadar dâhiyânedir (!)."

Necip Fazıl'ın, ziraat kadar olmasa da at merakı da vardır: "Bu meraka, fiilî bir yükselmek arzusundan doğmadır demek kabilsen de, bu takdirde üstadın neden fil, deve ve zürafa meraklısı olmadığı hatıra gelebilir. Binaenaleyh at

merakının bilimum kalem erbabına ârız olan atmak merakından ileri geldiğine hükmetmek icap eder.”

Cemal Nadir’e göre Necip Fazıl, kendisinde bazen “*Adam Yaratmak*” kudretini hissedecek kadar evham sahibidir: “Bu vehimle bankacılığa heves ettiği, gazeteciliğe kalktığı olur. Fakat, Nasreddin Hoca’nın karla ekmek yemeği kendi icat ettiği halde, sonra kendisi de beğenmediği gibi o da yarattığı bu adamları beğenmez!”

Necip Fazıl’ın para ile arasındaki iflah olmaz ilişkisi burada da karşımıza çıkmaktadır: “Zira bütün dostlarının zengin olmalarını isteyecek kadar iyi yürekli olmasına rağmen acıma hisleri azdır. O, ilham perisini bazen karanlık kara kaldırımlar üstünde söndürür, bazen tamtakır otel odalarına kapatır, bazen da ta Kop dağında dükkân açtırıp ipek çorap sattırır!”

1937 yılında Cemal Nadir’in fütürist tahminlerine göre Necip Fazıl talih çizgilerinde “gürültülü, maceralı bir istikbalin müjdeleri vardır ki bu da şairin yeni bir tiyatro eserini sahneye koyacağına işarettir” (Fotoğraf Tahlilleri 34, 1937:1).

“Şâirâne bir karakter olan” Orhan Seyfi (1890-1972)’nin “ilham tarlası, cenup toprakları gibi gayet verimli ve her nevi edebî mahsul verecek kıymettendir. Akıllı ve lisanı aruza yatmadığı için de hece formülünü bulmuştur. Yüzünün çizgilerinde hüsrana uğrayan insanların ifadesi vardır” (Fotoğraf Tahlilleri 35, 1937).

Fotoğraf Tahlili’nde Peyami Safa (1899-1961), hayat verdiği *Cingöz Recai*, *Server Bedi* ve kendisinden müteşekkil bir karakterdir: “Fevkalade idarecidir. Bir muharririn kendini güç idare ettiği Bâbîâlî’de o, üç çeşit insanı gül gibi geçindirir! Kelebek tabiatlıdır. Onu bir gün politika dalında görenler, ertesi günü tenkit tarlasında, daha ertesi günü edebiyat bağında, daha ertesi günü ilim dağında ve nihayet hitabet bahçesinde görürler!..

Ruhu bedbinliğe meyyaldir ve kızıl, yeşil, sarı gibi renklerden hoşlanmadığı halde siyahı sevecek kadar bedî zevklerinde karar yoktur. Hadiseleri gayet geniş ölçülerle tarttığı için haricî mevzulara rağbet eder. Bu sebeple *Dokuzuncu Dâhiliye Koşuşu* diye bir eser yerine *Dokuzuncu Hâriciye Koşuşu*’nu yazmayı tercih etmiştir (!)” (Fotoğraf Tahlilleri 36, 1937)

Cemal Nadir'e göre Reşad Nuri (1889-1956), gördüklerini daima olduğu gibi aksettiren züccacî, billûrin bir karakterdir. "O, birçok hususiyetleriyle meslektaşlarından ayrılır. Başka yazarlar bir eserin birinci baskısını zor yaparlarken, o bir eserini birkaç kere bastırır. Temessül kabiliyeti vardır. Bir gün Hanya'da, bir gün Konya'da geçen hayatını takip edenler onun Çalığışu'na benzemeye başladığını görürler.

Reşad Nuri, çelimsiz olmakla beraber romancılık, mizahçılık, maarifçilik gibi üç karpuzu bir koltuğa sığdıracak kadar mahir bir pehlivandır. Burnu büyük olduğu halde son derece mütevazıdır: Şöhreti arttığı halde bünyesi küçülür (!). Kav-gadan ve gürültüden hoşlanmayan bir sulhperverdir. Bu yüzden ne kimseye borç verir, ne kimseden borç alır... Reşad Nuri'nin alâmet-i fâkirası sigarası da karakterinin ayrılmaz bir parçasıdır: Hayata sigara dumanı arkasından bakıp iç yüzünü görecektir kadar dehşetli bir nüfuz-ı nazara sahiptir" (Fotoğraf Tahlilleri 37, 1937).

Şair Salih Zeki Aktay (1896-1971), semavî bir mizaç olup, çok insaf-lı ve "okutmaktan ziyade, okumaktan hoşlanan" bir şahsiyettir: "İlim ve irfan seviyesi Jüpiter'le münakaşa, Apollon'la müzakere, Venüs'le muâşaka edecek derece-i kemâldedir. Bu sebeple eserlerini daima fevkalbeşer, insanların anlayamayacağı derecede yüksek tehasüslerle doldurur! Türk-Yunan dostluğunun "ilk edebî mübeşşiri" olmakla öğünmeyecek kadar mütevazı ve feraget sahibidir! Bir şairin hiçbir antolojide yer almadan da yaşayabileceğine inanmak gibi bir melekâne itikatları vardır!" İstikbaline ait Cemal Nadir'in tahminlere göre, "Ömrünün sonuna kadar, kendi eserlerini tahlil edebilecek seviyede bir münek-Kit zuhur etmeyeceği anlaşılmaktadır" (Fotoğraf Tahlilleri 39, 1937).

Vasfî Rıza Zobu (1902-1992), "cerbezeli bir karakter, usta bir taklitçidir." Cemal Nadir'e göre o, "Büyük Fatihler gibi dünya haritasını değiştirecek kudrete maliktir. Mesela isterse *İstanbul'dan Avrupa*'ya diye bir seyahatnâme yazarak bir kelime ile İstanbul'u Avrupa kıtasından ayırıp atar. Şehir Tiyatrosu sahnesinde tulûat aktörlerini taklit etmekte Hâzım'a taş çıkartabilir. Bazı meslektaşları gibi sahnede zeki görünüp, dışarıda yavan kalmaktansa sahnede aptal-dışarıda açık göz olmayı tercih edecek kadar kurnazdır!"

Cemal Nadir, Vasfî Rıza'nın musiki dalında da yetenekli olduğu düşünmektedir:

“Musiki istidadı fitrî kabiliyetlerinin en başındadır. Ve bu istidadın ‘burunla zurna çalkmak’ gibi öyle eşsiz bir mazhariyeti vardır ki buna ne Bethoven, ne Wagner, ne Hifetz, ne Padarevsky gibi musiki üstatları nail olabilmıştır. Vasfi Rıza’nın yenilik merakı elbise, otomobil, şapka gibi eşyaya münhasırdır. Buna mukabil arkadaşların, hususiyle yakın arkadaşların eskisini sever. Bunun için kadınların yaşları bahsinde fazla cömert ve müsamahakârdır (!). Şehir Tiyatrosu’nun Operet kısmında çalıştığı için istikbaline ait talih çizgileri oldukça parlak ve müsbettir” (Fotoğraf Tahlilleri 40, 1937).

Yusuf Ziya (Ortaç, 1896-1967), “âşıkâne”, fakat bilinen âşıklardan farklı olarak “şiiri kendine bende edip ona istediği işi yaptırmak gibi hâkim ve kazak” bir âşıkâne mizaca sahiptir: Edebî muvaffakiyetini ‘bin naz’ ile kurmuştur. Fakat yüz hatları muharrirlik hayatında gitgide naz ve istiğnadan kurtulduğunu göstermektedir. Yusuf Ziya, cimri şairlerimizin aksine hayır ve hasenâtı çok sever. Fakat klasik hayır sahipleri gibi dua toplamak için imâret, çeşme, minare yaptıracığına bu hasletini modernize ederek operet tiyatrosunda *Aşk Mektebi* açar ve dua yerine para toplar. Onun tabâbete kabiliyeti de vardır ve *nabza göre nükte* yapmayı iyi bilir. İş konusunda Amerika fabrikatörlerine benzeyen Yusuf Ziya, bir eline şiir yazdırırken, bir eline mizah yaptırır. Gözleriyle ağlar-ken, dudaklarıyla güler; kulaklarıyla musiki dinlerken, ağızıyla ders anlatır. Bir ayağı ile gazeteye giderken, öteki ile memuriyete gitmekle bir insandan azamî randıman alınabileceğini ispat etmiştir” (Fotoğraf Tahlilleri 41, 1937).

Cemal Nadir’in Fotoğraf Tahlilleri’nin son resmi Yahya Kemal’e aittir. Cemal Nadir’e göre Aziz İstanbul şâirinin karikatür portesi şöyledir: “Dehası dev adımlarıyla yürüyen şâirâne bir karakter. Edebiyat toprağında mısralardan izler bırakıp giden bu adımlar o kadar geniştir ki birinden ötekine varmak için ardan yılların geçmesini beklemek lazımdır!..

Oldukça unuttandır. Hece, hatta serbest vezin çağlarında yaşadığını unuttu tarihin aruz devirlerinden sesler verir!..

Yaman bir kırtasiye düşmanıdır! Eserlerini kalem, kağıt gibi adi teferruata lüzum görmeden, şifâhen neşreder!.. Binâenaleyh memlekette yeni yeni belirmeye başlayan kırtasiye düşmanlarının pîri vasfına layıktır.!

Çok haristir. Lahur şallar, gümüş nerdibanlar, fâfûr kâşânelerle dolu olan sanat mâlikânesinin kapısını pek seyrek açar. Nedim'in de kendi kendine:

*Çoktan ey kilk-i Nedimâ niçün oldun hâmûş
Bizi hasrette kodun nazm-ı nev-îcâdun için*

dediğine bakılırsa bu hisseti, aynı mektep mensupları için tabîî görmek icap eder!

Talih çizgilerindeki alâmetler, eserlerinin ağızlarda yalan yanlış dolaşmaktan kurtulup doğru dürüst neşrine kadar, üstadın bir hayli ıztırâplı dakikalar yaşayacağını göstermektedir" (Fotoğraf Tahlilleri 42, 1937).

Edebiyat dünyamızın önde gelen bu isimlerinin dışında Cemal Nadir'in gözüyle kimliğine ayna tutulan diğer şahıslar şöyledir: Abidin Daver, Ali Sami Boyar (ressam), Bay Amca, Cemal Reşit Rey, Çallı İbrahim, Muhsin Ertuğrul, Fahrettin Kerim Gökay, Mütercim ve avukat Haydar Rıfat, Hazım Körmükçü, Gazeteci Halil Lütfü Dördüncü, Galip Arcan, Mazhar Osman, Münir Nureddin, Mesut Cemil, Selim Sırrı Tarcan'dır.

Sonuç

Her sanat dalı, gelişimini tamamlamak için başka sanatlarla beslenmek zorundadır. Edebiyat ve karikatür ise, sanat dalları arasında etkileşimin yoğun olduğu, sözün ve çizginin derinliğini yansıtan iki saha olarak dikkat çekmektedir.

Tanzimat'la başlayıp, Meşrutiyet'te büyük bir ivme kazanan mizah basını, en ideal örneklerinden birini de Cumhuriyet döneminde vermiştir. Cumhuriyet nesli içerisinde ise ön plana çıkan karikatüristlerin başında Cemal Nadir ve Ramiz Gökçe gelmektedir. Resim ve karikatürle yollarının kesişmesi garip tesadüflerle gerçekleşen Cemal Nadir, yeteneğinin ilk numunelerini Akşam gazetesi ve Akbaba dergisinde göstermiştir. Cemal Nadir'in karikatür alanındaki yeteneğini bir kez daha gözler önüne seren çalışmalarından biri 1937 yılında yine Akşam gazetesinde tefrika edilmiştir. Edebiyatçılara dair karikatür örnekleri öteden beri bilinmekte iken, Cemal Nadir bu seride farklı olarak şair ve yazarların karikatürlerinin yanında, adeta kelimelerle de karikatürize ederek

dikkat çekici yorumlarla bu portreleri zenginleştirmiştir. Böylece karikatürünü çizdiği şair ve yazarların kişiliklerini, sosyal konumlarını, merak ve ilgilerini, ayrıca siyasî duruşlarını da nazara alarak kelimelerle mizahî biyografilerini resmetmiştir. Karikatürünü anlamlandırmak isteyen okuyucuyu, bir nevi zahmetten kurtaran Cemal Nadir, kendisine özgü bir karikatür türünü de bizlere tanıtmıştır. Onun karikatür sahasındaki kabiliyetini ve özgünlüğünü gösteren “*Fotoğraf Tahlilleri*” adlı tefrikası “karikatür potreist” tarzının öncüsü olduğunu göstermektedir. “*Fotoğraf Tahlilleri*” adıyla neşredilmesi düşünölen ve Cemal Nadir’in “*Mizahî bir Antoloji*” dediği Akşam gazetesinin tefrikasında 42 isim yer almaktadır. 7 Kânunusâni 1937 tarihinde Abidin Daver’le başlayan bu karikatür serisi, 29 Teşrinisâni 1937 tarihinde Yahya Kemal’le son bulmaktadır. Edebiyat tarihimize mizah pencere Ercüment Ekrem sinden dipnot düşen bu karikatür ve yorumlar, özgünlüğü ve karakter analizi ile şair ve yazarlara farklı bir gözle bakmamıza da imkân tanımaktadır. Ayrıca yazarların 1937 yılında, istikbale ait “talih çizgileri” fütürist tahminlerle dile getirilmektedir ki bunların bir kısmının gerçekteştiğini bugün için söylemek mümkündür. Edebiyat tarihimizde eşine pek rastlanmayan Cemal Nadir’in karikatür ve karakter analizleri, mizah edebiyatımız açısından ayrı bir zenginlik olduğu kadar, farklı bir tarzın da öncülüğünü yapmaktadır.

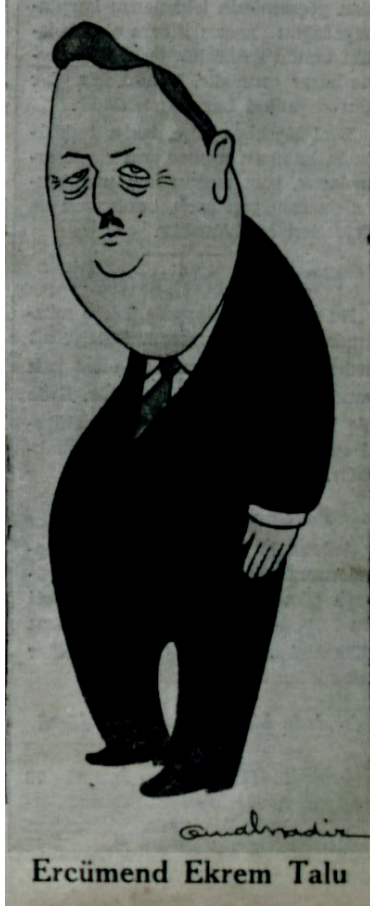
Kaynakça

- Anar, Turgay (2015), *Sonsuzluğun Yüzleri: İkinci Yeni Şiirinde Görsel Sanatlar, Akıl Fikir Yayınları*.
- Baydar, Mustafa (1960), *Edebiyatçılarımız Ne Diyorlar*, İstanbul, Yeni Matbaa.
- "Fotoğraf Tahlilleri 2: Ahmed Refik", Akşam gazetesi, 12 Kânunusâni 1937, s. 1.
- "Fotoğraf Tahlilleri 3: Bay Ahmed Emin", Akşam gazetesi, 15 Kânunusâni 1937, s. 1.
- "Fotoğraf Tahlilleri 4: Aka Gündüz", Akşam gazetesi, 19 Kânunusâni 1937, s. 1.
- "Fotoğraf Tahlilleri 5: Ali Naci Karacan", Akşam gazetesi, 22 Kânunusâni 1937, s. 1.
- "Fotoğraf Tahlilleri 8: Burhan Cahit", Akşam gazetesi, 3 Şubat 1937, s. 1.
- "Fotoğraf Tahlilleri 10: Burhan Felek", Akşam gazetesi, 16 Şubat 1937, s. 1.
- "Fotoğraf Tahlilleri 13: Esad Mahmud Karakurt", Akşam gazetesi, 2 Mart 1937, s. 1.
- "Fotoğraf Tahlilleri 14: Ethem İzzet", Akşam gazetesi, 10 Mart 1937, s. 1.
- "Fotoğraf Tahlilleri 16: Ercüment Ekrem", Akşam gazetesi, 20 Mart 1937, s. 1.
- "Fotoğraf Tahlilleri 18: Fazıl Ahmed Aykaç", Akşam gazetesi, 1 Nisan 1937, s. 1.
- "Fotoğraf Tahlilleri 19: Faruk Nafiz Çamlıbel", Akşam gazetesi, 3 Nisan 1937, s. 1.
- "Fotoğraf Tahlilleri 20: Florinalı Nâzım", Akşam gazetesi, 7 Nisan 1937, s. 1.
- "Fotoğraf Tahlilleri 21: Halid Fahri Ozansoy", Akşam gazetesi, 13 Nisan 1937, s. 1.
- "Fotoğraf Tahlilleri 25: Hakkı Tarık Us", Akşam gazetesi, 13 Mayıs 1937, s. 1.
- "Fotoğraf Tahlilleri 26: Hüseyin Rahmi", Akşam gazetesi, 26 Mayıs 1937, s. 1.
- "Fotoğraf Tahlilleri 28: İskender Fahreddin", Akşam gazetesi, 23 Haziran 1937, s. 1.
- "Fotoğraf Tahlilleri 32: Bay Nurullah Ataç", Akşam gazetesi, 22 Temmuz 1937, s. 1.
- "Fotoğraf Tahlilleri 33: Nizameddin Nazif", Akşam gazetesi, 3 Ağustos 1937, s. 1.
- "Fotoğraf Tahlilleri 34: Necip Fazıl", Akşam gazetesi, 14 Ağustos 1937, s. 1.
- "Fotoğraf Tahlilleri 35: Orhan Seyfi", Akşam gazetesi, 24 Ağustos 1937.
- "Fotoğraf Tahlilleri 36: Peyami Safa", Akşam gazetesi, 14 Eylül 1937.
- "Fotoğraf Tahlilleri 37: Reşad Nuri", Akşam gazetesi, 11 Teşrinievvel 1937.
- "Fotoğraf Tahlilleri 39: Salih Zeki", Akşam gazetesi, 8 Teşrinisâni 1937.
- "Fotoğraf Tahlilleri 40: Vasfi Rıza", Akşam gazetesi, 22 Teşrinisâni 1937.
- "Fotoğraf Tahlilleri 41: Yusuf Ziya", Akşam gazetesi, 24 Teşrinisâni 1937.
- "Fotoğraf Tahlilleri 42: Yahya Kemal", Akşam gazetesi, 29 Teşrinisâni 1937.
- Güvemli, Zahir (2002), *90'a Bir Kala*, İstanbul, Promat Basım.

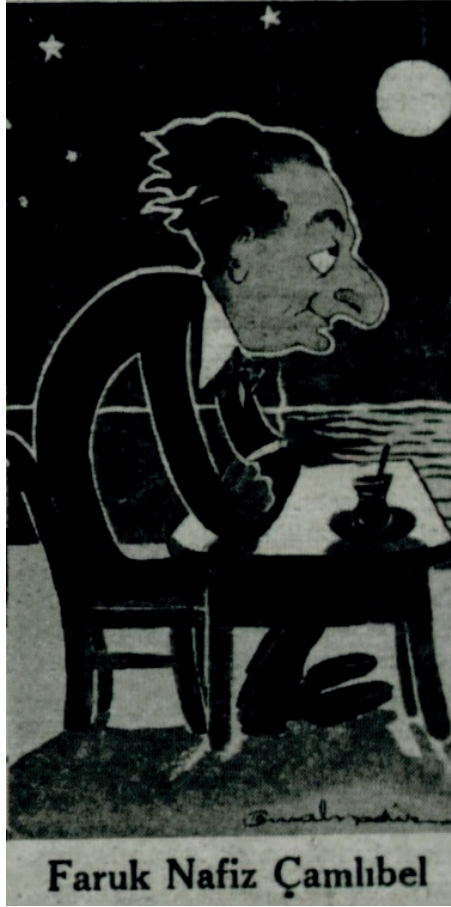
- Tunç, Mustafa Şekib, Gülmek Nedir ve Kime Gülüyoruz?, Suhûlet Kütübhânesi, İstanbul 1337/1921.
- Önertoy, Olcay (1984), *Cumhuriyet Dönemi Türk roman ve Öyküsü*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Şemsettin Sâmî (1317), *Kâmus-ı Türkî. Dersaadet: İkdâm Matbaası, C.2.*
- Yıldız, Yakup, (2010). Mustafa Şekip Tunç ve Felsefi Görüşleri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yücebaş, Hilmi, (1959). *Karikatür Üstadlarımız Cem ve Ramiz: Hayatları-Karikatürleri-Hâtıraları*, İstanbul, Nuri Dizerkonca Matbaası.
- Yücel, Hasan Âli (1937), “*Karikatür ve Bir Karikatürümüz*”, Akşam gazetesi, 15 Şubat 1937, s. 6.
- Yürük, Çelebi (1937), “*Cemal Nadir’in Çocukluk Evi, Ailesi ve Hâtıraları*”, Akşam gazetesi, 14 Ağustos 1937, s. 7.

Cemal Nadir'in karikatür aynasında Burhan Cahit.

Hakkı Tarık Us

Cemal Nadir'in karikatür aynasında Halid Fahri Ozansoy.

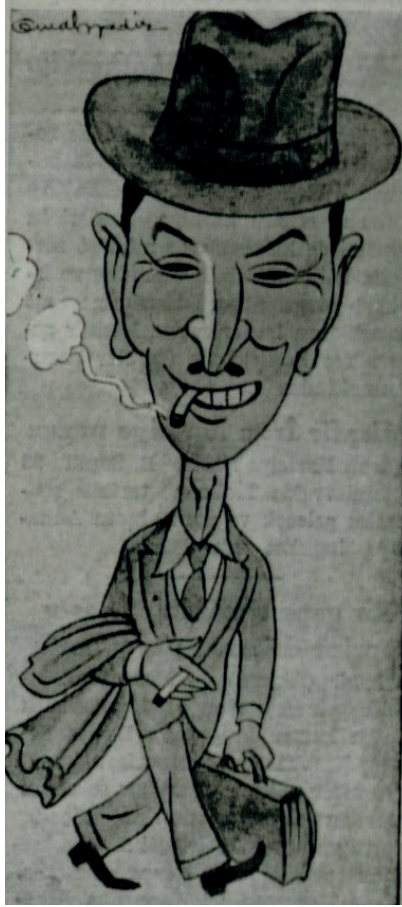

Cemal Nadir'e göre Nurullah Ataç.

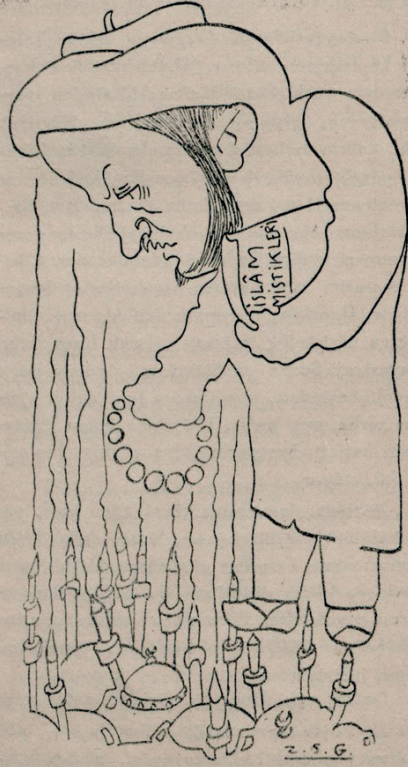
Cemal Nadir'in Fotoğraf tahlilinde Reşat Nuri Güntekin.

Birbirlerinin gözüyle: V – VI

Necip Fazıl'a göre Sadri Ertem

Sadri Ertem'e göre Necip Fazıl

Zahir Güvemli'nin Birbirlerinin Gözüyle serisinde yer alan Necip Fazıl ve Sadri Ertem.

“Yavuz” ve “Yavlak” Kelimelerinin Etimolojilerine Dair Düşünceleri

Gülşah TOPUZ*

Öz

Makalede ilk olarak *yavuz* kelimesinin Türkçenin tarihî dönemleri ile Türk dillerinde ne gibi ses değişikliklerine uğradığı üzerinde durulmuş, kelimenin etimolojisi üzerine ileri sürülen görüşler tarihsel sırayla verilmiştir. Türk yazı dillerinde hala yaşayan ve şimdiye kadar gözden kaçan *yav* (< *yab) isim kökünden hareketle *yavuz* kelimesinin kökenine dair yeni bir etimoloji önerisi sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *yavuz*, *yavlak*, anlam değişmesi, köken bilimi.

---

* İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi.
Elmek: gulsahtopuz@gmail.com

Some Remarks on the Etymology of the Words “Yavuz” and “Yavlak”

Abstract

This article, followed by a discussion on the sound changes that the word *yavuz* has undergone in Turkic languages as well as throughout the historical periods of Turkish, presents in a chronological order the views on the etymology of the word in question. Consequently, it attempts to propose a new etymology for the word *yavuz*, drawing upon the noun stem *yav* (< *yab), which is still extant in the present-day Turkish language and has so far remained unnoticed.

Keywords: *yavuz*, *yavlak*, semantic change, etymology.

Giriş

Bilge Kağan ve Kül Tegin yazıtlarında görülen *yavız yavlak* ikilemesindeki iki kelimenin, farklı morfolojik yapılarla sahip olmakla birlikte görünürde ortak bir köke sahip olma ihtimali, bizi *yavuz* kelimesinin etimolojisini araştırmaya sevk etti.¹ Bu ortak kökün varlığını anlayabilmek ve söz konusu kelimelerdeki morfolojik farklılıkların arka planını görebilmek üzere konunun derinlemesine ele alınmaya karar verilmiştir. Birçok sözlükte *yavuz* ve *yavlak* kelimelerinin ikileme şeklinde bir arada verilmesi, araştırmanın *yavlak* kelimesini de kapsayacak şekilde genişletilmesini gerekli kıldı. Bu kapsamda Clauson, *yavlak* kelimesini *yav varsayımsal isim köküyle açıklamakta ve bu konuda kaynaklarda tam bir fikir birliği görülmektedir. Fakat birçok kaynakta var olan *yav* isim kökünün bugüne kadar gözlerden kaçtığı, araştırmacıların kelimenin etimolojisine dair öne sürdükleri görüşlerden anlaşılmaktadır. Zira kelimenin kökenini birçok tarihî lehçede ve günümüz Türk dillerinde zaten var olan bir köke dayandırmak daha doğru olacaktır. Dolayısıyla kelimenin köken açıklaması varsayımsal değil, var olan bir kök üzerine kurulacaktır.

yavuz: **ETü.:** *yavız* ‘kötü, fena’ (Tun., Ong., Uyg.), *yafuz*, *yawuz* ‘her şeyin kötüsü’ (DLT), *yabız* ‘kötü’ (IrkB), *yavız* ‘kötü’ (UygBr.), *yavuz* ‘kötü’ (KB), **OTü.:** *yawuz* ‘kötü, fena’ (NF.), *yawuz* ‘kötü, rezil’ (ÇağSeng.), - (CC); **YTü.:** **BTü.** *yavuz* ‘güçlü, çetin, iyi, gürbüz, güzel’ (TTü.), *yavız*, ‘iyi, güzel, olağanüstü’ (DS), *yavuz* ‘cesur’ (Gag.), - (Az.), - (Tkm.), **KBTü.** *yavız* ‘kötü ahlaksız’ (Tat.), - (Bşk.), *yavuz* ‘zalim, düşman’ (KrmTat.), *yavuz* ‘çok, büyük ölçüde’ (KrçBalk.), - (Kmk.), - (Kırg.), - (Kzk.); **DTü.** *yavuz* ‘kötü, fena’ (Uyg.), *yavız* (UygShaw), - (Özb.), **KDTü.** *yovuz* ‘düşük, düşman’ (Kar.), - (Alt.), - (Hak.), - (Tuv.), - (Tof.), - (FuyüK.), - S. - H. - Y. - Ç.

yav: **ETü.:** - ; **OTü.:** *yav* ‘düşman’ (ÇağKel.), **YTü.:** **BTü.** *yav* ~ *yave* ‘kayıp, meçhul, yabancı, düşman’ (Kam.); **KTü.:** *yaū* ~ *yav* ‘saldırı, savaş, kavg,

¹ Bu çalışma Yrd. Doç. Dr. Hakan Aydemir’in 2015-2016 güz dönemi ‘Etimoloji Yöntem Bilgisi’ dersinde sunduğum seminer çalışmasının genişletilmiş halidir. Kendisine bu vesileyle burada teşekkürlerimi sunmak isterim.

kötü düşman’ (Bşk.), *yav* ‘düşman’ (KrmTat.) *yav* ‘savaş, kavga’ (Kmk.), *yav* ‘düşman’ (Nog.); **DTü.** - (Özb.), - (Uyg.); **KBTü.**: - (Alt.), - (Hak), - (Tuv.), - (Tof.); - S., - H., - Y., - Ç.

yavlak: **ETü.**: *yavlak* ‘kötü, fena’ (KT.), *yavlak* ‘fena’ (BK.), *yavlak*, *yablak*, *yawlāk* ‘kötü, pek, düşmanlık’ (Gab.), *yavlak* ‘kötü, değersiz, her şeyin kötüsü’ (DLT), *y(a)bl(a)k* ‘kötü’ (IrkB), **OTü.**: *yavlak* ‘çok’ (NF.), **YTü.**: **BTü.** (TTü.), *yavlak* ‘korkak’ (DS), *yablak*, *yaplak*, *yavlak* ‘korkak, uğursuz, tuhaf’ (SDD), *yavlak*, *yablak* ‘çok, korkak’ (TS), **DTü.** *yavlak* ‘vahşet’ (Uyg.)

“Yavuz” ve “Yavlak” Kelimelerinin Tarihî Seyri

Kelimenin köken bilgisini açıklamadan önce bugüne kadar öne sürülen etimolojileri tarihsel sırayla özetlemek yerinde olacaktır: Eski Türkçeden itibaren *yabız* ~ *yawız* ~ *yavız* ~ *yawuz* ~ *yavuz* şekillerinde karşımıza çıkan kelimenin kökenine dair ilk açıklamayı Bang (1917) yapmıştır.² Aynı kökten türediğini düşündüğü *yablak* kelimesinin kökenini **yab-*, **yam-* fiil kökü olarak gösteren Bang, *yabız* kelimesinin de söz konusu kökten türediğini savunmuştur. Ancak kelimenin sadece kökünü göstermiş, hangi ek veya eklerden türediğini belirtmemiştir.³ Bang’ın, **yam-* değişkesini ele alması, muhtemelen *yaman* kelimesini *yam-(A)n* olarak açıklamasından kaynaklanmaktadır. Fakat bilindiği üzere Eski Türkçede fiile gelen bir *-An* eki mevcut değildir. Ayrıca *yaman* kelimesinin kökü *yav* isim kökü olup isme gelen *+mAn* sıfat yapım ekiyle oluşmuştur. Öte yandan, *yavlak* kelimesini de varsayımsal bir **yab-* fiil kökünden açıklaması da – aşağıda görüleceği üzere – morfolojik açıdan mümkün görünmemektedir.

Bang’dan farklı olarak Vámbéry (1878),⁴ kelimesini *yab*, *yav*, *yam* ‘boşuna, hükümsüz, yağsız, kötü, donuk, yabancı’ isim kökünden *yabıs* ‘kötü’ olarak türediğini savunmuştur.⁵ Kelimenin türemiş olduğu kökü (**yam* hariç) doğru bir şekilde göstermesi bakımından Vámbéry haklı görünmektedir, ancak kelimeyi türeten ekleri göstermediği için bu durumu açıklığa kavuşturmak şarttır. Vámbéry tıpkı Bang gibi kök olarak **yam* varyantına da yer vermiştir. Ancak yazar, aslında var olmayan bu köke, *yaman* kelimesini yanlış açıklamasından dolayı yer vermiş olmalıdır.

Kendisinden önce ileri sürülen köken izahlarına katılmayan Räsänen

² Bang 1917: 53.

³ Bang 1917: 53.

⁴ Vámbéry 1878: 108.

⁵ Vámbéry 1878: 108.

(1969)⁶ ise kelimenin etimolojisini günümüz Türk dil ve lehçelerinde *yabı*, *yabı*,⁷ *yabu*⁸ biçimlerinde görülen ve ‘yağsız, açgözlü, kötü’ anlamlarına gelen kelimeyle açıklamış,⁹ fakat hangi ek veya eklerden ortaya çıktığını belirtmemiştir.¹⁰ Genel Türkçede isme gelen bir *+z eki olmadığından kelimenin söz konusu kökten türemiş olması mümkün değildir.¹¹

Clauson (1972),¹² kelimenin, tıpkı Bang gibi varsayımsal bir **yab-* **yav-* köküne fiilden isim yapım eki *-(X)z* ile türediğini savunmuştur. Yazara göre kelime, “bütün modern dil gruplarında ses değişimleri olmasına rağmen genellikle ‘kötü’ anlamını taşımaktadır.”¹³ Yine *yavlak*¹⁴ maddesinde yazar, kelimenin varsayımsal bir *yav isim kökünden türemiş olduğu düşüncesiyle *yav, **yav-* köklerinin eş-sesli olduğunu ve karıştırılmaması gerektiğini belirtmektedir.

Kelimenin *yavuz ~ yabuz ~ yabız ~ yavus ~ yavız ~ yavuz ~ yavız ~ yovuz ~ yovız ~ yuvuz* gibi deşiklerine yer veren Sevortyan (1974),¹⁵ *yavuz* < *yabız ve *yavlak* < *yablak* kelimelerinin aynı dudak ünsüz dizilimine sahip olduğunu belirtmiştir. Bu çerçevede en eski ifadeler olarak ‘kötü, deli, pis, kötü davranan, sinirli, zararlı, kötü niyetli, kötü adam, sert, vahşi’ anlamlarını verip ‘aşağılık, değersiz, sinsi, hain, haşin, acımasız, cesur, sıkı, sert, sert karakter, keskin, kaba, güçlü, zayıf’ anlamlarının türediğini ileri sürmektedir.¹⁶ Burada tıpkı Bang ve Clauson gibi kelimenin kökü **yav-* varsayımsal fiil kökü ile gösterilmiş, ancak kelimenin hangi ek veya eklerden türediğine dair bir açıklama yapılmamıştır .

DLT’de bu kelimeyi *yafuz*, *yawuz* ‘her şeyin kötüsü’ olarak okuyan Dankoff ve Kelly (1985), Kelimenin varsayımsal bir *yaw ‘kötü, güçsüz’ isim kökünden türediğini düşünmektedirler. Yazarlar aynı maddede *yawlaq*, *yawlāq* kelimesine değinip ‘kötü tabiatlı, kötü (*ill-natured*, *evil*) anlamlarına yer vermektedir.

6 Räsänen 1969: 176.

7 Alt., AltTel., Kzk

8 Çağ., Osm.

9 Yani *yabı+z > yabız > yavuz*.

10 Räsänen 1969: 176

11 Bk. Erdal 1991.

12 Clauson 1972: 881b.

13 Clauson 1972: 881b.

14 Clauson 1972: 876 a - 877 b

15 ESTJa 1974: 47 - 48.

16 ESTJa 1974: 47 - 48.

Tekin (1986) ise¹⁷ kelimenin kökünü **yawır* olarak gösterir. Ana Altayca teorisine göre **/r/* sesini birincil olarak kabul eden yazar, kelimenin **yawır* biçiminden *yawız* olduğunu söyleyerek *yawız*'ın *z*'leşme ile oluştuğunu savunmaktadır.¹⁸ Ancak sesbilimsel açıdan *z*'leşme de *r*'leşme de mümkündür. Dolayısıyla bu bağlamda sesbilimsel açıklama, *yavuz* kelimenin etimolojisini anlamamızda yeterli görünmemektedir.

Erdal (1991),¹⁹ kelimenin *yavır-* ‘kötüleştirmek’ kökünden *-(X)z* fiilden isim yapım ekiyle türediğini, buradan da kelimenin */r/* düşmesi ile oluştuğunu savunmaktadır.²⁰ Erdal, *yavuz* kelimesinin kökü olarak gösterdiği *yavır-* ‘kötüleştirmek’ fiilini ise *yavır-* < **yavız+I-* olarak çözümler.²¹ Yazara göre *yavız* kelimesine *+I-* eki geldiğinde */z/* sesi kendiliğinden */r/* sesine dönüşmüştür. Sesbilimsel açıdan her iki yönde *r > z* veya *z > r* değişimi mümkün olduğundan, yukarıda da belirtildiği gibi, sesbilimsel açıklama *yavuz* kelimesinin köken bilgisini anlamamıza yetmez. Dolayısıyla meseleyi morfolojik yönden ele almak daha doğru olacaktır.

Bang, Clauson ve Sevortyan’a katılan Nişanyan (2002),²² *Sözlerin Soyağacı. Çağdaş Türkçenin Etimoloji Sözlüğü*’nde kelimenin **yab-* kökünden türemiş olduğunu savunmaktadır. Yazar, kelimenin Eski Türkçe fiilden isim yapım eki olan “*-(I)z*”²³ ekiyle türetildiği iddiasıyla, söz konusu kökten geldiğini düşündüğü kelimelere yer vermektedir.²⁴

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü’nde Gülensoy (2007),²⁵ *yavuz* sözcüğünü iki farklı biçimde açıklar: Birincisi **yaw-* ‘kötülemek’ varsayımsal fiil köküdür. (“**yav-(I)z*”). İkincisi ise, Tekin’in Ana Altayca olarak tasarladığı varsayımsal “**yabır*” biçimidir. Gülensoy’un, *yabız* ve *yavuz* kelimelerini, aslında tek bir kelimenin değişimleri olmalarına rağmen ayrı maddelerde ele alması, bu kelimelerin ayrı birer kelime olabileceği izlenimi

17 Tekin 1986: 142

18 Tekin 1986: 142.

19 Erdal 1991: 323.

20 Erdal 1991: 323.

21 Erdal 1991: 480.

22 Nişanyan 2002: 673.

23 Yani aslında - *(X)z* (bk. Erdal 1991: 323).

24 Nişanyan 2002: 673.

25 Gülensoy 2007: 1093.

yaratmaktadır. Bu bağlamda Gülensoy'un Bang ve Clauson'la hemfikir olduğu anlaşılmaktadır.

yavuz kelimesinin kökü konusundaki görüşleri şu şekilde özetleyebiliriz:

1. **yav-* > *yavız*: Bang (1917), Clauson (1972), Sevortyan (1974), Gülensoy (2007),
2. *yav > *yavız*: Vámbéry (1878), Dankoff/Kelly (1985),
3. **yab-(X)z* > *yabız* > *yavız*: Nişanyan (2002),
4. *yavrı-(X)z* > *yavız*: Erdal (1991),
5. *yavır > *yavız*: Tekin (1986),
6. *yabı > *yavız*: Räsänen (1969).

Sonuç

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, Bang'ın bu konudaki çalışmasından (1917) beri *yavuz* kelimesinin çeşitli Türk yazı dillerinde 'kötü, berbat, her şeyin kötüsü, pek, cesur, iyi, güzel, benzerlerinden üstün' anlamlarını taşıdığı bilinmektedir. Ancak kaynaklarda kelimenin kökenine dair çeşitli açıklamalar vardır ve bu konuda tam bir görüş birliği olmayıp kelimenin hangi ek veya eklerden türediği konusunda da çeşitli görüşler bulunmaktadır. Kelimenin etimolojisinin genellikle varsayımsal **yav-* fiil köküyle açıklandığı görülmektedir. Bununla birlikte Erdal, kelimeyi *r*'leşme (rotasizm), Tekin ise *z*'leşme (zetasizm) üzerinden açıklamaktadır.

17. yüzyıl Çağatay sahasına ait olduğu kabul edilen *Kelür-nâme (Zebân-ı Türkî)* isimli eserde, *yav* (𐰽𐰺) şeklinde geçen ve 'düşman' anlamına gelen bir isim kökü mevcuttur.²⁶ *yav* kökü ilk olarak bu kaynakta geçmektedir. Fikrimizce *yavuz* kelimesi bu kök üzerinden açıklanmalıdır. Çalışmanın başında da görüleceği üzere *yav* isim kökünün varlığını pek çok Türk yazı dilinde tespit etmek mümkündür. Bundan hareketle *yav* isim kökünün bugüne kadar gözlerden kaçtığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı köken açıklamamızı varsayımsal bir köke değil de (aşağıda da görüleceği üzere) var olan bir köke dayandırmak daha doğru olacaktır.

Kelimenin etimolojisi gibi anlamındaki değişmeler de dikkat çekicidir. Eski Türkçeden bu yana Türk yazı dillerinin bazılarında Kelimenin anlamında

26 Kara 2011: 422.

iyileşmeler görülmüştür. Bunlar arasında en dikkat çeken kuşkusuz Türkiye Türkçesi ve ağızlarındadır. Kelimenin Köktürk ve Uygur yazıtlarında ‘kötü’ anlamını taşıması ve Kaşgarlı Mahmud’un belirttiği üzere DLT’de ‘her şeyin kötüsü’ anlamını alması²⁷ bu dönemde kelimenin anlam genişlemesi yaşadığını göstermektedir. Meninski (1680)²⁸ sözlüğünde ‘korkunç, kötü, vahşi, öfkeli, ateşli, acımasız, alışılmamış’ anlamlarını verir. Türkiye Türkçesinde ise Redhouse’un²⁹ belirttiği üzere Sultan Selim Han’ın lakabı *Yavuz*’dan dolayı 16. yüzyıldan itibaren kelimenin anlamında birçok eserde ‘iyi, güzel, olağanüstü, cesur, mert’ anlamlarıyla kullanıldığı belirlenmiş ve kelimenin anlamındaki iyileşme görülmüştür. Bununla birlikte bu anlam iyileşmesi her alt kültürde ve çevrede birden yaşanmış olması beklenmemelidir. Anlam iyileşmesinin 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadarki gelişiminin izlenmesi ve bu olumlu anlamın hangi kültür çevrelerinde ne zaman ortaya çıktığının tespiti ise arşiv belgeleri ve el yazmaları gibi birincil kaynakların teferruatlı bir incelemesiyle mümkün olup bu ise ayrı bir çalışma konusu teşkil etmektedir.

Sonuç olarak Vámbéry, Clauson, Dankoff ve Kelly’nin varsayımsal olarak önerdiği, fakat günümüzde pek çok Türk dilinde hâlâ yaşayan *yav* (< *yab) isim kökü, *yavuz* ve *yavlak* kelimelerinin kökü olarak düşünülebilir. Bu köke dayanarak *yavuz* kelimenin isimden fiil yapan +*I*- ve fiilden isim yapan -(*X*)*z* ekleriyle ayrı ayrı türediği öne sürülebilir: Yani *yab+*I*-(*X*)*z*. Eski Türkçe söz sonu /b/ sesinin sızıcılışarak /w/’ye dönüştüğü iyi bilinmektedir. Bu olguyu dikkate alacak olursak DS ve SDD’deki *yabız* ve *yablak* kelimelerinin, *yaw* kökünün daha arkaik bir şekli olan *yab kökünden türedikleri anlaşılmaktadır: *yaw* < *yab > *yab*+*I*-(*X*)*z* > *yabız* ve *yab > *yab*+*IA*-(*O*)*k* > *yablak*.

DLT’deki *yawuz*³⁰ biçimi, /b/ veya /w/’ nin yuvarlaklaştırıcı etkisiyle ortaya çıkmış olup daha eski bir *yawız* biçimine geri gitmektedir (*yawuz* < *yawız). Bu *yawuz* biçimi Türkiye Türkçesinde yerini diş-dudak ünsüzlü (/v/) biçime, yani *yavuz* biçimine bırakmıştır. Yukarıdaki açıklamaların ışığında kelimenin kökeni ve açıklaması şu şekilde verilebilir.

27 Dankoff/Kelly 1984: 151.

28 Meninski (1680): 5555.

29 Redhouse 1890: 1247.

30 Dankoff / Kelly 1985: 219.

yav < *yaw* < *yab > *yab+*I*-(*X*)*z* > *yabız* > *yawız* > *yawuz* > *yavuz*
 *yab > *yab+*IA*-(*O*)*k* > *yablak* > *yawlak* > *yavlak*

Kısaltmalar

Alt. = Altayca, **Az.** = Azerbaycan Türkçesi, **Bşk.** = Başkurtça, **BTü.** = Batı Türkçesi, **Ç.** = Çuvaşça, **Çağ.** = Çağatayca, **ÇağKel.** = Çağatayca Kelür-nâme, **ÇağSeng.** = Çağatayca Senglah, **DLT** = Divanü Lûgati't-Türk, **DS** = Derleme Sözlüğü, **DTü.** = Doğu Türkçesi, **EDPT** = Clauson 1972, **ETü.** = Eski Türkçe, **Gag.** = Gagauzca, **Hak.** = Hakaşça, **H.** = Halaçça, **Irkb.** = Irk Bitig, **Kam.** = Kâmus-i Türkî, **KBTü.** ..., **KrçBalk.** = Karaçay-Balkarca, **Kar.** = Karagas Türkçesi, **Kzk.** = Kazakça, **Kırg.** = Kırgızca, **KrmTat.** = Kırım Tatarcası, **KB** = Kutadgu Bilig, **KDTü.** = Kuzeydoğu Türkçesi, **KTü.** = Kuzey Türkçesi, **Kmk.** = Kumukça, **Nog.** = Nogayca, **Ong.** = Ongin Yazıtı, **OTü.** = Orta Türkçe, **Özb.** = Özbekçe, **S.** = Salarca, **TS** = Tarama Sözlüğü, **Tof.** = Tofaca, **Tun.** = Tunyukuk Yazıtı, **Tuv.** = Tuvaca, **Tkm.** = Türkmençe, **Uyg.** = Uygurca, **Y.** = Yakutça, **S.** = Salarca, **UygBr.** = Brahmi harfli Uygur Yazmaları, **UygShaw.** = Uygurca Shaw Sözlüğü **YTü.** = Yeni Türkçe

Kaynakça

- Ryumina-Sırkaşeva, L. T. / Kuçığaşeva, N. A.: *Teleutsko-russkiy slovar* '. Kemerovo, 1995 (Teleüt Ağzı Sözlüğü. Çev. Akalın, Ş. H. / Turgunbayev, C., Ankara, 2000).
- Azizbekov, H. A. (1965). *Azerbaydjansko-russkiy slovar* '. Bakü.
- Tekin, Ş. (1980). Bang, W. K. *Berlin'deki Macar Enstitüsünden Türkoloji Mektupları. (1925-1934)*. Erzurum.
- Uraksin, Z. G. (1996). *Başkirkogo-russkiy slovar* '. Moskova.
- Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- Dankoff, R. / Kelly, J. (1985). *Maḥmūd al-Kāşgarī. Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luḡāt at-Turk)*. Cambridge.
- (1993). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*. 1-12. 2. Baskı, Ankara.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon*. 1- 2. Wiesbaden.
- Sevortyan, È.V. (1974). *Etimolojiçeskiy slovar' tyurskix yazıkov I*. Moskova.
- Gabain, von A. (1954). *Türkische Turfan-Texte VIII. Abhandlungen der deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*. 7. Berlin.
- Baskakov, N. A. (1973). *Gagauzsko-russko-moldavskiy slovar* '. Moskova.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara.
- Eckmann, J. (1988). *Çağatayca El Kitabı*. Çev. G. Karaağaç. İstanbul.
- Tenişev, È. R. / Suyunçev, H. I. (1989). *Karaçaevo-balkarsko-russkiy slovar* '. Moskova.
- Yudahin, K. K. (1965). *Kirgizsko-russkiy slovar* '. Moskova.
- Baskakov, N. A. (1958). *Karakalpaksko-russkiy slovar* '. Moskova.
- Bammatov, Z. Z. (1969). *Kumyksko-russkiy slovar* '. Moskova.
- Asanov, Ş. A. / Garkavec, A. N. / Useinov, S. M. (1988). *Krimskotatarsko-russkiy slovar* '. Kiev.
- Kara, F. (2011). *Zebân-ı Türkî (Kélür-nâme). İnceleme - Metin - Dizin*. Erzurum.
- Mahmudov, H. / Musabaev, G. (1954). *Kazahsko-russkiy slovar* '. Alma- Ata.
- Meninski, F. (1680). *Thesaurus Linguarum orientalium turcicae-arabicae-persicae. Lexicon turcico-arabico-persicum*. Tıpkıbasım (2000) Ölmez, M. & Stachowski, M. İstanbul.
- Ata, A. (1998). *Nehcü'l-Feradis. Cennetlerin Açık Yolu*. III (Dizin-Sözlük). Ankara.
- Nişanyan, S. (2002). *Sözlerin Soyağacı. Çağdaş Türkçenin Etimoloji Sözlüğü*. İstanbul.

-
- Baskakov, N. A. (1963). *Nogaysko-russkiy slovar'*. Moskova.
- Borovkov, A. K. (1959). *Uzbeksko-russkiy slovar'*. Moskova.
- Redhouse, S. J. (1890). *Turkish/Ottoman-English Redhouse Dictionary*. İstanbul.
- (1966). Golovkina, O. V.: *Tatarsko-russkiy slovar'*. Moskova.
- Tekin, T. (1986). Zetacism and Sigmatism: Main Pillars of the Altaic Theory, *Central Asiatic Journal*, 30, 141-160.
- Gabain, von A. (1954). *Türkische Turfan-Texte VIII. Abhandlungen der deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*. 7. Berlin.
- Nadžip, Ė. N. (1968). *Uygursko-russkiy slovar'*. Moskova.
- Maue., D. (1996): *Altürkische Handschriften. Teil 1: Dokumente in Brāhmī und tibetischer Schrift*. Stuttgart.
- Shaw, R. B. (1880). *A sketch of the Turki language as spoken in Eastern Turkistan. Part 2. Vocabulary*. (Kasghar and Yarkand). Calcutta.

Tanıtım / Reviews

Hasret Damlaları -Mensûreler-
Sivas'ta Her Şey Üşüye Üşüye Büyür
(Saadettin Yıldız, *Hasret Damlaları -Mensûreler-*,
Ötüken Yay., İst. 2017, 116 s.)

Muharrem DAYANÇ*

Kelimelerin izini takip ederek bir dile, bir dilden hareketle de bir millete ve onun iç dünyasına yolculuk yapmak mümkündür ve bu yolculuğun öznesi insandır. Bu nedenle içimizdeki dil denizinden dışımıza sızan (bu kitap bağlamında “damlayan”) kelimeler, bizimle ilgili -beş duyuya da hitap eden- mesajlar taşımalarının yanı sıra, dikkatli bireyleri veya başka bir ifadeyle okuyucuları ağızımızdan çıkanların özüne/cevherine ulaştıracak bir tılsımı da bünyelerinde barındırırlar. Bu yüzden dil çoğu kez araç-köprü olma fonksiyonunu aşarak bir hazineye, bir mahfazaya, bir sığınağa dönüşebilir.

Saadettin Yıldız'ın *Hasret Damlaları -Mensûreler-* adlı kitabının bizde uyandırdığı ana düşünce tam da yukarıda ifade ettiğimiz şekilde özetlenebilir. Kitapta kendinizi seçilmiş ve bilinçli olarak tercih edilmiş bir kelimeler anaforunda buluyorsunuz. Bu eserde yüzeysel anlatım ve göstergelerin muğlak-yapay dünyasına yer yok. Her kelime, imge ve hayalin köklerine kadar inmek de, bir ağacın baharla tomurcuğa dönüşen dal uçları gibi zirvelerine çıkmak da mümkün. Bu nedenle kitap, Yakup Kadri'nin *Erenlerin Bağından*¹ adlı eseriyle birlikte anılmayı hak ediyor. Sadece *Erenlerin Bağından* mı? Elbette değil, dil işçiliğinden

* Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. mdayancm@gmail.com
¹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*, K.T.B. Yayınları, Ankara 1985, 84 s.

sıyırılıp dil ustalığının numuneleri olarak görülebilecek M. Kaya Bilgegil'in *Cehennem Meyvası*², Ahmet Hikmet'in *Çağlayanlar*'i³, Cemil Meriç'in *Bu Ülke*'si⁴, Emir Kalkan'ın *Kanatsız Kuşlar Şehri*⁵, Fahri Tuna'nın *Aynalıkavak Yazıları*⁶, M. Şinasi Acar'ın *Eskişehir -Zaman, Mekân, İnsan*'ı⁷, hatta kısmen de olsa Ahmet Hamdi'nin *Beş Şehir*'i⁸ dil tasarrufu bakımından *Hasret Damlaları -Mensûreler*'in kardeş metinleri olarak görülebilir.

Bu tarzdaki ilk kitabı *Irmak Dağlar Ötesinde -Mensûreler*⁹ ile karşılaştırıldığında Yıldız'ın, bu eserinde dilini ve üslubunu yenilediği, duyuş ve söyleyiş bakımından yaşadığı zamanın ruhuna biraz daha yaklaştığı söylenebilir. Bu durum, mensûre tarzını önceleyen deneme yazıları için olumlu bir sıçrama olarak görülebilir.

Yüz on altı sayfalık bu “ince” kitap kısa bir özgeçmişle başlıyor. Bu özgeçmişin ilk üç cümlesi Ece Ayhan'ın ifadesiyle “karaşın Anadolu çocukları”nın makus talihini özetliyor: “1946 yılında Sivas Şarkışla Demirköprü (Kızıldon) köyünde doğdu. Yedi sekiz yaşlarında, öğrenim için köyünden ayrıldı. İlkokuldan sonra hep yatılı okudu.” Ne kadar çok şey anlatıyor bu üç cümle. Köyde doğmak, yedi sekiz yaşlarında çocukluk hatıralarından kopmak ve eğitim hayatı bitene kadar ana sığacağına-kucağına hasret yaşamak... Bu kadarla bitmiyor bu savruluş. Bütün bunların peşi sıra gelen mecburi hizmet yılları, Kars senin Edirne benim. “Beşik-ten sonrası gurbet.” diyesi geliyor insanın. Cumhuriyet döneminin ilk üç neslinin hemen hemen ortak kaderidir bu. Köyünüz, çocukluğunuz, aileniz gözünüzde tüter hep. İmdat Avşar'ın “Soğuk Rüya”¹⁰ adlı öyküsü canlanıyor gözümün önünde hayal meyal, bir de hasret büyüten ömür çürüten “yatılı okullar”. Aynı zamanda okumaya güç yetiremeyenlere, imkânı olmayanlara umut kapısı olan “yatılı okullar”.

Biraz daha açalım konuyu. Türk ve dünya edebiyatının bir tarafı “yatılı okullar” (mahrumiyetler) demektir benim iç dünyamda, çok da güzel bir çalış-

2 M. Kaya Bilgegil, *Cehennem Meyvası*, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum 2009, 112 s.

3 Ahmet Hikmet Müftüoğlu, *Çağlayanlar*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1980, 148 s.

4 Cemil Meriç, *Bu Ülke*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, 285 s.

5 Emir Kalkan, *Kanatsız Kuşlar Şehri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2002, 213 s.

6 Fahri Tuna, *Aynalıkavak Yazıları*, Değişim Yayınları, İstanbul 2011, 417 s.

7 M. Şinasi Acar, *Eskişehir -Zaman, Mekân, İnsan-*, ETO Yayınları, Eskişehir 2009, 151 s.

8 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1989, 260 s.

9 Saadetin Yıldız, *Irmak Dağlar Ötesinde -Mensûreler-*, Semih Ofset, Ankara 1995, 179 s.

10 Muharrem Dayanç, “Anadolu'dan Bir Ses veya İmdat Avşar'ın Soğuk Rüyası”, *Berceste*, Sayı: 129, Mart 2013, s. 83-85.

ma konusudur aslında, kimsenin aklına gelmeyen. Dünya edebiyatının ilk aklıma gelen yatılı okul mağdurları Alfred de Viny, Charles Baudelaire, Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, Stéphan Mallarmé gibi zirve isimler... Babası hapse girdiği için okuldan ayrılmak zorunda kalan Charles Dickens; düzenli bir eğitim hayatları olmayan Emile Zola, Guy de Maupassant, André Malraux, Daniel Defoe, Heinrich Mann, Rainer Maria Rilke, Mark Twain, William Faulkner gibileri hiç anmıyorum bile. Türk edebiyatına gelince İstanbul Erkek Lisesi, Galatasaray Lisesi, Baytar Mektebi, Darüşşafaka, Tıbbiye, Harbiye vb. okullardan mezun olanların önemli bir kısmı (hatta bir kısım okullardaki öğrencilerin hepsi) yatılı okumuşlardır mesela. (Tevfik Fikret'ten Haldun Taner'e, Ahmet Haşim'den Refik Halit'e, Ahmet Rasim'den Mehmet Akif'e ne çok insanın yolu düşmüştür bu okullara...) II. Yeni tam bir parasız yatılılar mahşeridir. Saadettin Yıldız'ın kırk yıl peşini bırakmadığı iğneyle kuyu kazar gibi kelime kelime parlattığı Arif Nihat Asya da öyle.¹¹

Böyle bir giriş sizi şaşırtmış olabilir, bize bunun nedenini izah etmek düşer. *Hasret Damlaları -Mensûreler-* adlı kitabın dili ve dolayısıyla üslubu hem ince-titiz, hem içli hem de hasret yüklü. Dolayısıyla böylesine çok katmanlı üslup ve anlatımı dilin iç âlemine nüfuz etmeden anlamak da mümkün değil, anlatmak da.

...

Kitap beş bölümden oluşuyor; “Gurbet”, “Ev”, “İçeride”, “Özenmeler” ve “Gidenler”. Bu beş bölüme ustaca yerleştirilmiş otuz dört yazı var eserde. Kitabın hemen başındaki “Önsöz Yerine” kısmı için ayrı bir paragraf açmak istiyorum. Çünkü bu bölüm daha önce başka bir kitapta daha aynen kullanıldı. 2004 yılında raflardaki yerini alan *Denemeyi Denemek*'ten bahsediyorum.¹² Hikâyesi ilginç: İlk kitabımı yayımlatmak istiyorum. Ürkek bir ruh haliyle; “Hocam, sizden bir takdim yazısı istirham ediyorum.” diyorum. Bir dediğim iki edilmiyor. Yani anlayacağınız yıllar önce benim için yazılan bu yazı kitabın başına takdim metni olarak konulmuş.

...

Şimdi gelelim kitapla ilgili aldığım küçük küçük notlara.

Benim kitapta ilk dikkatimi çeken “yumuşak, ipeksi ve işlenmiş bir dil”

11 Saadettin Yıldız, *Arif Nihat Asya'nın Şiir Dünyası*, MEB. Yayınları, İstanbul 1997, 671 s.

12 Muharrem Dayanç, *Denemeyi Denemek*, Günce Yayınları, Eskişehir 2004, 128 s.

oldu. Saadettin Yıldız, çok farklı konuları, dikkatleri, övgü hatta yergileri insanın yüreğine dokunan yumuşak huylu seslerden oluşturduğu kelimelerle anlatıyor. Ne yalan söyleyeyim benim bir edebî metinde aradığım ilk nitelik budur. Daha açık ifade etmek gerekirse yüzeysel imgelerden oluşan, söylenenlerin dışını süsleyip içini boş bırakan, dili işlemekten, ustaca kullanmaktan çok onunla boğuşan yazarları (ve onların yazdıklarını) kendime yakın bulmuyorum. *Hasret Damlaları -Mensûreler-*'in başarısı biraz da burada, yani dil ustalığında. Kitaptan yapacağım alıntılarla ne demek istediğimi somut olarak göstermek istiyorum:

“Barajlarda bağlanmış, göletlerde durdurulmuş, okyanuslara karışıp kaybolmuş zannedilen ırmaklar, biz farkında olmasak bile, bir yağmur bulutunun kanatlarında kendi topraklarına döner ve aynı macerayı yeniden yaşar.” (“Hasret Damlaları”, s. 17.)

“Hayır, hayaller bitmemeli... Onları, dokunsan dağılacak bir kelebek gibi, üfürsen solacak taze bir çiçek gibi, hor baksan ağlayacak nazlı bir bebek gibi gerçeklerden hantal ve sırnaşık gerçeklerden saklamalı, sakınmalı, kıskanmalıyım.” (“Batı Ufukları”, s. 20-21.)

“Hiçbir şeyin geç veya erken olmadığı yer: Sabahın akşama, bugünün düne veya yarına, şimdinin demine veya az sonraya üstünlüğü yok... Uykuyu gece yerine gündüz uyumak, pencereden gündüz değil gece yarısı bakmak, gün boyu dışarıya çıkmamak, içeriye hiç girmemek aynı şey.” (“Gurbette Zaman 2”, s. 25)

“Altmışını görmek için ayağa kalkmış çocukluğumun geçtiği, hâlâ büyüyeceğim diye çırpınışıma yaprak yaprak serinlikler hazırlayan ülkem, rüyalarımı böyle süslemen ne güzel! Rüzgârlarını dinliyorum; yağmurların gönül köşkümün kapısını okşuyor, kuşların içimde cıvıldıyor: Hasret bu, bütün kadrosuyla...” (“Gurbette Zaman 3”, s. 28)

“Burası Girne...”

Her Allah'ın günü kaç tane fidanın toprağa karıştığı Anadolu'ya selam için Beşparmağını birden kaldırıp öyle duran, Torosların akli-karalı saçlarını tarayıp gelen kuzeyli rüzgârlara bağrını vermiş!” (“Girne”, s. 33)

“Her incinme, yüreğimizin bir perdesini inceltir; bir yaprağına kırağı düşürür. Her incinme, bir sonrakinin vereceği sancıyı besler. Onun için böyle nahif, böyle sancılı, böyle titrek kalıyor bir yanımız... Ben, o sancıyı yiğitçe karşılamak

için az mı direndim.” (“Bir Kuş Yuvasından Uçtu”, s. 42)

“Tam kırk yıl, birkaç yılda bir kesilip biçilen vücudumun acılarını benden daha çok yaşayan; ciğerlerim başkaldırıp nefessiz kaldığımda benim kadar bunalan... Kemik saplı bir Sivas bıçağı keskinliğinde ağrılar bağrıma saplandığında, alıp beni kanadına uçurabilmenin, uçurup sağaltmanın rüyasını gözlerinde gördüğüm...” (“Kırkıncı Yıl Mektubu”, s. 48-49)

“Sen köy yollarında tarlaya azık götüren minik bir kız çocuğunun saçları kadar yumuşak, o saçlar kadar canlı ve candansın; bu çıtır pıtır sesler bu yüzden besteleşir.” (“Tespahim”, s. 58)

“Çiğdemlere yetişti, fakat onları göremedi; civıltılara yetişti, onları duyamadı; kara gözlü ak kuzuların pamuklanışına yetişti de onları sevemedi... Her şeye can katan bahar, ona bir ince nefes getiremedi...” (“Anne Kuşunun Gidişi”, s. 94)

“Sivas’ta her şey üşüye üşüye büyür. Ay bile, yıldızlar bile, ağaçlar, dağlar, ırmaklar bile...” (“Beton Çok Soğuk”, s. 109)

Yukarıdaki paragraflara dikkatle bakıldığında betimlemelerdeki ustalık hemen fark edilir. Bilinçaltına hitap eden bu etkileyici ve sarsıcı betimlemeler dışında, anlatılan konunun imkânları göz önünde bulundurularak oluşturulan soyutlama veya tam tersi somutlaştırmalar, örtük imge kullanımları, çağrışım gücü yüksek benzetme ve metaforlar, yaşanmışlıklar ve bunların bugüne hitap eder tarzda okuyucuya aktarımı ayrıca altı çizilmesi gereken temel anlatım tercihleri olarak öne çıkar.

“Yumuşak, ipeksi ve işlenmiş dil” numuneleri elbette bu kadar değil. Seçtiklerimden pek azını kitapla ilgili düşüncelerimi somut hale getirmek için buraya aldım. Her alıntı “ince”, her alıntı “içli”. Yukarıdaki son iktibas, yiğit bir Sivaslının ölümüne yakılmış mensur bir ağıttan. Sadece on dört kelimedenden oluşan bu iki cümle bizi Sivas’ın karakışına, ayazına, soğukla nefes alıp veren, büyüyen, dost olan insanlarına, kuşlarına, çiçeklerine götürmeye yetiyor. Karla, soğukla el ele tutuşarak sonsuzluğa nasıl yürünür? Bu iki cümle gerçek anlamının yanı sıra yan ve mecaz anlamlarıyla da her dokunuşa her okuyuşa bir anlam yetiştiriyor. Merhameti yeşertiyor beyaz bir zeminde. Aydınlık bir pencere açıyor içimizden öte âlemlere. Soğukla büyüyen bir insanın beyaz bir köprüden sonsuzluğa kanat çırpması ne ince bir hayaldir. Cennetin bütün pencerelerini kar desenli perdeler

süslüyor hayal iklimlerinde ve her kulakta “üşüyorum” nağmesi.

Hasret Damlaları -Mensûreler-'de kuşlar hiç peşinizi bırakmıyor. Bazen Anadolu'nun en vefalısı serçe oluyor bu kuşlar, bazen bütün gurur ve haşmetleriyle kartal. Turnalar, kırlangıçlar da cabası. Ama içlerinde hep merhamet çiçek açıyor bu kuşların. Bazen yeni bir yuva kurmak için kanat çırpıyorlar, bazen uçmağa varmak için. Bir tarafları annedir, bir tarafları baba, ama bir tarafları da yavrudur bu kuşların. Yunus Emre'nin,

İşbu söze Hak tanıktır bu can gövdeye konuktur

Bir gün ola çıka gide kafesten kuş uçmuş gibi, mısralarını kıskandıracak kadar güzel ve içlidir bu uçuşlar.

Nehirlerin uğultusunu duydum her sayfada uzun uzun. Aksu'suyla, Gök-su'suyla, Sakarya'sıyla, Meriç'i-Arda'sı-Tunca'sıyla, hatta Hazar ve Aral'ıyla ses verdiler bana dalga dalga. En derini Kızılırmak'tı bunların. Kitabın merkezine de Kızılırmak'ın uğultusu hâkim. Kızılırmak demek Sivas demek Saadettin Yıldız'a göre, çocukluk demek, denize açılan kapı demek.

Şehirler de kelimededen kanatlarıyla hep maviye doğru kanat çırpıyorlar. Kuşların varacakları menziller oldukları için daha bir ayrıdır İstanbul, daha bir farklıdır İzmir. Kırk yılın anısına Türk edebiyatının en güzel mektuplarından birini hak eden anne-eş kuşun doğduğu yer de ayrıcalıklıdır bu kitapta. Elbette Eskişehir'den Mihaliççik'tan, Alpu'dan, Porsuk'tan bahsediyorum. Biraz zorlarsak Arif Nihat'ı bile dâhil edebiliriz bu Eskişehir denen sevgi hâlesine. Bursa ve Edirne de kitaptaki fiyakalı şehirlerden. Çanakkale, Girne, Lefke, Erzurum, Ağrı, Almatı, Astana, hatta Türkistan ve Kafkaslar unutulur mu hiç?

Kitapta Türkçenin nefes alıp veren canlı ve yaşayan tarafını sevdim en çok. Bu canlı ve yaşayan dil çok fazla metinlerarasılık barındırıyor içinde. Ama bunlar çakıl taşları gibi dimağına batmıyor insanın. Şahıslara, mısralara, beyitlere, özlü sözlere yapılan telmihler sizi yormuyor. Kendinizi engin bir insan ve coğrafya denizinde hissediyorsunuz. Genelde somuttan soyuta doğru yol alıyor kitaptaki bu göndermeler. Bazen küçük bir dikkat yetiyor bunları anlamaya bazen farklı bir dokunuş. Ama derinde olanları anlayabilmek için metnin ve yazarın iç dünyasına anlamsal ve imgesel bağlamda bir yolculuk gerekiyor. Çünkü bazı güzellikleri ortaya çıkarmak için, Sivas zemherisinin dağ menekşelerinin üstünü beyaz bir

örtüyle örtmesi misali, anlatılanların ipeksi örtüsünü aralamak gerekiyor.

Kitap aynı zamanda bir vefa kitabı da. Yazar bir şekilde hayatına dâhil olmuş her unsuru ince ve yumuşak diliyle sarıp sarmalıyor. Çocukluğunda çimdiği dereyi de unutmuyor, tepesinden eksik olmayan serçe kuşunu da, yıldızları da. Birlikte okuduğu, çalıştığı arkadaşlarını da ıskalıyor, merhametin pınarı annesini de gururun/asaletin kartalını da. Nesnelere de onun hayatında ayrı bir yeri var. Sigarasının dumanları tespihinin şıkırtılarına dolanıyor. Ama onun en büyük vefası vatanına. Vatan onun yüreğinin/kelimelerinin atan nabzı.

...

Birkaç harf tashihi dışında herhangi bir aksaklıkla karşılaşmadım kitapta. Bunları görmek için 32, 46, 74, 88 ve 106. sayfalara bakmak yeterli. Ya bir harf eksik ya bir harf fazla bunlarda da.

...

Basit dil problemlerini bile bir şekilde halledememiş tuğla kalınlığında kitaplarla zaman eskiten, kütüphane şişirenlere bu “ince” kitabı okumalarını hâretle tavsiye ediyorum. Bu kitapta tabiatın sinesinde doğmuş; sesini, kuşların, ırmakların dağ rüzgârlarının nefesinden devşirmiş; yolunun düştüğü her yere sevgi ve merhamet tohumları serpmiş içli bir yürek bulacaksınız. Emin olun, o yürek bir daha elinizi bırakmayacak.

Ne güzel demiş şair;

Biraz sabır, küçük çocuk, biraz sabır.

Ama, Allah'ın koyduğu yerde,

Yıldız'lar daima yalnızdır.¹³

13 Behçet Necatigil, “Yıldızlar”, Şiirler 1938-1958, YKY, İstanbul 2000, s. 75.

Dil ve Edebiyat Araştırmaları

Yayın İlkeleri

1. Dil ve Edebiyat Araştırmaları dergisi, dil ve edebiyat alanlarının yanı sıra tarih, felsefe, sosyoloji, psikoloji, eğitim, iktisat tarihi, siyaset bilimi, iktisat, işletme gibi beşerf ve sosyal bilimler alanında yapılan özgün bilimsel çalışmalar-yayımlandığı uluslararası hakemli, elektronik ve basılı bir dergidir.

2. Makalelerin yayımlanabilmesi için, daha önce başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce başka bir yerde yayımlanmış yazılara dergide kesinlikle yer verilmemektedir. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, ancak basılmamış olması halinde ve bu durumun açıkça belirtilmesi şartıyla kabul edilebilir. Bu türden yazıların etik sorumluluğu makale sahibine aittir.

3. Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi Bahar/Nisan ve Güz/Ekim olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır. Her yılsonunda derginin bir önceki yıllık dizini hazırlanır ve bu dizin Bahar/Nisan sayısında yayımlanır.

Bahar sayısı 30 Nisan ve Güz sayısı 31 Ekim tarihlerinde elektronik ve basılı olarak yayımlanır. Bahar sayısı için yazıların son gönderilme tarihi 1 Nisan, Güz sayısı için ise 1 Ekim tarihleridir. Bu sayıların haricinde arada çıkarılacak özel sayılar için de özel tarihler belirlenip ilan edilir.

4. Dergi, Yayın Kurulu tarafından belirlenen yurt içi ve dışındaki kütüphanelere, uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere, yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

5. Çalışması yayımlanan yazarlara bir adet dergi gönderilir.

6. Yazımda ve kısaltmalarda TDK İmlâ Kılavuzu esas alınmalıdır.

7. Yazıların Değerlendirilmesi

Dil ve Edebiyat Araştırmaları dergisine gönderilen yazılar, önce Yayın Ku-

rule tarafından incelenir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel nitelik en önemli ölçüttür. Değerlendirme için uygun bulunan yazılar, alanda uzman kabul edilen iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır.

Hakemler kendilerine gönderilen yazıyı 20 gün içinde değerlendirir. Bu süre içerisinde raporunu göndermeyen hakemle irtibata geçilerek değerlendirme için hakeme bir defaya mahsus olmak üzere 10 gün ek süre verilir. Hakem bu sürede de raporunu gönderemezse değerlendirme süreci sonlandırılır.

Makale, yayımlanma aşamasına gelmiş, yukarıda açıklanan süreçlerden geçmiş, hakem raporları olumlu olsa bile, dil ve üslup sorunları, konu birliğindeki kopukluklar veya akademik etiğe uymayan talep ve davranışların fark edilmesi ve buna benzer durumlarla ilgili yazılar Yayın Kurulunun kararıyla yayın sırasından çıkarılır.

Yazarlar, katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte hakem raporlarına itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

8. Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı Türkiye Dil ve Edebiyat Derneği'ne devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

9. Yazım Dili

Dil ve Edebiyat Araştırmaları dergisinin yazım dili Türkiye Türkçesidir. Filoloji bölümü mensupları için ilgili dilde yazılmış makalelere ve diğer Türk lehçeleri ile yazılmış yazılara da yer verilebilir.

10. Yazıların Gönderilmesi

Yazım ilkelerine göre hazırlanmış çalışmalarınızı ***hakemliDERGI@tded.org.tr*** mail adresine gönderebilirsiniz.

Yazım Kuralları

Makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

1. Başlık: Başlık yalnızca ilk harfleri büyük olacak şekilde 14 punto büyüklüğünde ve koyu harflerle yazılmalıdır. Başlıkta en fazla 10 kelime yer almalıdır.

2. Yazar Ad(lar)ı ve Adres(ler)i:

Yazar(lar)ın ad(lar)ı ve soyad(lar)ı yazı başlığının sağı altında olmalı, soyadın tamamı büyük harflerle yazılmalı, yazarın unvanı, kurumu ve elektronik posta adresi dipnotta açıkça belirtilmelidir.

3. Özet: Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 150, en fazla 300 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce özet bulunmalıdır. Makalenin başlığı her iki özette de belirtilmeli, özet içinde yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özetlerin altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

4. Ana Metin: A4 boyutunda kâğıtlara, Microsoft Word programında, Times New Roman veya benzeri bir yazı karakteri ile, 12 punto, 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa yapısı A4 ebadında, kenar boşlukları sağıdan, soldan, üstten ve alttan 3 cm olmak üzere, 14 nk satır aralığıyla, iki yandan hizalı ve paragraf arası boşluğu, öncesi ve sonrası 14 nk olacak şekilde ayarlanmalı ve sayfalar numaralandırılmamalıdır.

Bir makalede sıra ile özet, ana metnin bölümleri, kaynakça ve (varsa) ekler bulunmalıdır. “Giriş”, “Sonuç” gibi başlıklar kullanıp kullanmama, çalışmanın türüne ve konunun gereğıine bağılıdır. Fakat makalenin bir sonuç paragrafı bulunmalıdır. “Sonuç” araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalıdır. Metinde sözü edilmeyen hususlara “sonuç”ta yer verilmemelidir.

5. Bölüm Başlıkları:

Ana başlıklar:

Makalede, bütün başlıklar yalnızca ilk harfleri büyük olacak şekilde ve koyu yazılmalıdır. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) 14 punto ve koyu karakterde yazılmalıdır.

Ara ve Alt başlıklar:

Ara ve alt başlıklar 12 punto ve koyu karakterde yazılmalı; alt başlıkların sonunda iki nokta üst üste konularak aynı satırdan devam edilmelidir.

6. Tablolar ve Şekiller: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo adı ise, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere eğik yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası eğik yazılmalı, nokta ile bitmeli. Hemen yanından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalıdır.

7. Resimler: Yüksek çözünürlüklü, baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır.

8. Kaynak Gösterme (Dipnot kullanma) ve Kaynakça:

Alıntılar tırnak içinde verilmeli; 140 kelimedenden az alıntılar satır arasında, daha uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan 1.5 cm içeride, blok hâlinde ve 1,5 satır aralığıyla 1 punto küçük yazılmalıdır.

Makalede yapılacak atıflar, ilgili yerden hemen sonra, parantez içinde yazarın soyadı, eserin yayın yılı ve sayfa numarası sırasıyla verilmelidir. Eser adları eğik (italik) olmalıdır.

Örnek: (Okay 2016: 142.)

Birden fazla kaynak gösterileceği durumlarda eserler aynı parantez içinde, en eski tarihli olandan yeni olana doğru, birbirinden noktalı virgülle ayrılarak sıralanır.

Örnek: (Köprülü 1989: 125; Okay 2016: 115)

İki yazarlı kaynaklarda, araya tire işareti (-) konulur. İkidenden fazla yazarlı kaynaklarda ise ikinci yazarın soyadından sonra “vd.” kısaltması kullanılmalıdır.

Örnekler: (Andı-Akay 2010: 223). (Kaplan-Enginün vd. 1988: 217)

Yazarın adı, ilgili cümle içinde geçiyorsa, parantez içinde tarih ve sayfanın belirtilmesi yeterlidir.

Örnek: (2015: 23)

Yazarın aynı yıl yayınlanmış iki eseri varsa, yayın yılına bir harf eklenmek suretiyle gösterilir.

Örnekler: (Ahmet Midhat 2010a: 37), (Ahmet Midhatb: 72)

Soyadları aynı olan iki yazarın aynı yılda yayınlanmış olan eserleri, adların ilk harflerinin de yazılması yoluyla belirtilir.

Örnekler: (Balcı, F. 2014: 83), (Balcı, M. 2014: 112)

Ulaşılamayan bir yayına metin içinde atıf yapılırken, bu kaynakla birlikte alıntının yapıldığı eser şu şekilde gösterilmelidir:

Örnek: (Köprülü 1924: 75'ten aktaran; Demirci 1998: 25)

Dipnotlar: Dipnotlar, sadece yapılması zorunlu açıklamalar için kullanılır. Buradaki atıflar da parantez içinde yazarın soyadı, eserin yayın yılı ve sayfa numarası gelecek şekilde düzenlenmelidir. Örnek: (Çoruk 2016: 118)

Kaynakça: Makalede kullanılan bütün kaynaklar "Kaynakça"ya alınmalı, makalenin konusu ile ilgili olsa dahi, yazıda değinilmeyen belge ve eserler kaynakçaya dâhil edilmemelidir. Kaynaklar ana metnin sonunda yazar soyadlarına göre (Soyadı kanunundan öncekiler için yazar adı esas alınır.) harf sırasına göre verilmelidir. Eser adları eğik (italik) yazılmalıdır.

a. Kitap ve kitap niteliğindeki eserler

Yazarın soyadı (küçük harfle), adı (basım yılı), *kitabın adı*, basıldığı şehir: yayınevi.

Örnek: Okay, M. Orhan (2005), *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Eserin hazırlayıcısı, editörü, çevireni varsa, kitap adından sonra aşağıdaki gibi verilir:

Yazarın soyadı, adı, (basım yılı), *eserin adı*, [hazırlayan] hzl., [editör] ed. veya [çeviren] çev. adı soyadı, basıldığı şehir, yayınevi.

Örnek: Ersoy, Mehmet Akif (1991), *Safahat*, hzl. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul: İz Yayıncılık.

Stevick, Philip (2004), *Roman Teorisi*, çev. Sevim Kantarcıoğlu, Ankara: Akçağ Yay. 2. bs.

Eserin cildi eser adından sonra, kaçınıcı baskı olduğu ise yayınevinden sonra belirtilir.

Örnek: Lekesiz, Ömer (2001), *Yeni Türk Edebiyatında Öykü 5*, İstanbul: Kaknüs Yay.

b. Süreli yayınlardaki yazılar:

Dergiler: Yazarın soyadı, adı (yıl, ay), “makalenin başlığı”, *derginin adı*, cilt no, sayısı: sayfa aralığı.

Örnek: Çetişli, İsmail (2000), “Bir Neslin veya Bir Şairin Romanı: Mâi ve Siyah”, *Türk Yurdu*, C. XX, S. 153-154, Mayıs-Haziran, s. 318-333.

Gazete yazılarında ise, yazarın soyadı, adı (yıl. ay. gün), “yazının başlığı”, *gazetenin adı*, (varsa) sayfa numarası verilir.

Mülakat ve röportajlarda yazar adı olarak bunları yapan kişiler verilir.

c. Tezler

Yazarın soyadı, adı, (tarihi), tezin başlığı, şehir: üniversite ve enstitü adı: (yayınlanmamış lisans/yüksek lisans/doktora tezi).

e. İnternette alınan bilgiler

Yazarın soyadı, adı, (son güncelleme tarihi), “internet belgesinin başlığı”, (erişim tarihi), internet adresi.

Örnek: Koçak, Ahmet (2014.01.01). “HİLMİ, Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi”

<http://www.turkedebiyatilismlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=4126>

(Erişim tarihi: 2016.10.23)

Dipnot ve kaynakça yönteminde APA sistemi öncelikli olmakla beraber klasik atf ve dipnot yöntemi de (MLA-Chicago) kullanılabilir.

Yazışma Adresi

Türkiye Dil ve Edebiyat Derneği Feshane Cad. Nu : 3
34050 Eyüp / İSTANBUL
Tel : 90 212 581 69 12
Faks : 90 212 581 12 54
www.tded.org.tr